

XXV. évf.

2. szám

A.D. MMXXIV

Szerkesztőbizottság / Editorial Board¹

Tiszteletbeli elnök: Molnár Antal,

Tagok: Ács Pál, Balogh Margit, Bitskey István, Csepregi Zoltán, Erdődy Gábor, Fazakas Gergely Tamás, Fedeles Tamás, Fekete Csaba, Forgó András, Gárdonyi Máté, Horn Ildikó, Horváth Emőke, Kovács Ábrahám, Kónya Annamária, Kósa László, Köbel Szilvia, Kőszeghy Miklós, Kunt Gergely, Lakatos Andor, Medgyesy S. Norbert, Miklós Péter, Molnár Antal, Óze Sándor, Pap József, Pintér Márta Zsuzsanna, Rajki Zoltán, Romhányi Beatrix, Sarnyai Csaba Máté, Soós Viktor Attila, Szabadi István, Szabó András, Szabó Csaba, Szatmári Judit, Szlávik Gábor, Tengely Adrienn, Thoroczky Gábor, Tóth Árpád, Tóth Zsombor, Tusor Péter, Ugrai János, Viskolcz Noémi, Zakar Péter

Külföldi tagok: Buzogány Dezső (Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Románia), Câmpeanu, Remus Virgil (Institutul de Istorie "George Bariţiu" din Cluj-Napoca al Academiei Române), Cinzia Franchi (Padovai Egyetem, Olaszország), Ferenc Postma (Amsterdam, Vrije Universiteit, Hollandia), Graeme Murdock (Trinity College Dublin, Írország), Joanna Kulska (University of Opole, Lengyelország), Kónya Péter (Prešovská univerzita v Prešove, Szlovákia), Luka Ilic (IEG, Mainz, Németország), Maciej Ptaszyński (Wydział Historii Uniwersytetu Warszawskiego, Lengyelország), Peter Šoltés, Slovak Academy of Sciences, Szlovákia, Rüz-Fogarasi Enikő (Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvári Magyar Történeti Intézet, Románia), Sipos Gábor (Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvári Magyar

¹ A szerkesztőbizottság tagjainak affiliációja megtalálható az Egyháztörténeti Szemle honlapján / Affiliations of members of the editorial board can be found on the Church History Review website <https://egyhaztortenetiszemle.hu/ojs/index.php/e/about/editorialTeam>

Történeti Intézet, Románia), Ulrich A. Wien (Institut für Evangelische Theologie, Rheinland-Pfälzische Technische Universität Kaiserslautern-Landau, Germany), William O'Reilly (University of Cambridge, England)

Editorial board

Honorary chairman: Antal Molnár,

Members: Pál Ács, Margit Balogh, István Bitskey, Zoltán Csepregi, Gábor Erdődy, Gergely Tamás Fazakas, Tamás Fedeles, Csaba Fekete, András Forgó, Máté Gárdonyi, Ildikó Horn, Emőke Horváth, Ábrahám Kovács, Annamária Kónya, László Kósa, Szilvia Köbel, Miklós Kőszeghy, Gergely Kunt, Andor Lakatos, S. Norbert Medgyesy, Péter Miklós, Antal Molnár, Sándor Óze, Márta Zsuzsanna Pintér, Zoltán Rajki, Beatrix Romhányi, Csaba Máté Sarnyai, Viktor Attila Soós, István Szabadi, András Szabó, Csaba Szabó, Judit Szatmári, Gábor Szlávik, Adrienn Tengely, Gábor Thoroczky, Árpád Tóth, Zsombor Tóth, Péter Tumor, János Ugrai, Noémi Viskolcz, Péter Zakar

Foreign members: Dezső Buzogány (Babeş-Bolyai University, Romania) Câmpeanu, Remus Virgil (Institutul de Istorie "George Bariţiu" din Cluj-Napoca al Academiei Române), Cinzia Franchi (University of Padua, Italy), Ferenc Postma (Amsterdam, Vrije Universiteit, Netherlands), Graeme Murdock (Trinity College Dublin, Ireland), Joanna Kulska (University of Opole, Poland), Kónya Péter (Prešovská univerzita v Prešove, Slovakia), Luka Ilic (Leibniz-Institut für Europäische Geschichte (IEG), Mainz, Germany), Maciej Ptaszyński (Wydział Historii Uniwersytetu Warszawskiego, Poland), Peter Šoltés (Slovak Academy of Sciences, Slovakia), Enikő Rüz-Fogarasi (Babeş-Bolyai University, Hungarian Historical Institute of Cluj-Napoca, Romania), Gábor Sipos (Babeş-Bolyai University, Hungarian Historical Institute of Cluj-Napoca, Romania), Ulrich A. Wien (Institut für Evangelische Theologie, Rheinland-Pfälzische Technische Universität Kaiserslautern-Landau, Germany), William O'Reilly (University of Cambridge, England)

Tartalom / Content

Tanulmányok / Studies

- Őri Fülep Gábor élete és munkássága
The life and work of Gábor Őri Fülep
Tóth Péter 7
- Nagyszombat hajnalán
Partikuláris zsinati tevékenység nyomai, előkészületei és megközelítései a Magyar Királyságban Mohács után
At the dawn of the Nagyszombat Synod
Traces, preparations and approaches of local synodal activity in the Kingdom of Hungary after the Battle of Mohács
Somogyi Szilvia..... 19
- A monyorókeréki és monoszlói Erdődy család kegyúri tevékenysége a vépi uradalom példáján
The patronage and supremacy exercised by the Erdődy family of Monyorókerék and Monoszló, using the example of the manor of Vép
Kovács Eszter Katalin..... 57

Közlemény / Announcement

- A Magyar Ferences Rendtartomány a 14. században*
The Franciscan Province of Our Lady of Hungary in the 14th century
Galambosi Péter..... 85

Dokumentum / Document

- „A Bimbó út” elfeledett története
The forgotten story of “Bimbó Street”
Wintermantel Balázs 97

Recenziók / Reviews

- Főesperesek, krónikaírók, monostorok (Tanulmányok)
Szerk. Farkas Csaba (Az Árpád- és Anjou-kor archontológiájának kérdései 5.) Kronosz Kiadó, Pécs 2023, 245. o.
Archdeacons, chroniclers, monasteries (Studies)
Ed. Farkas, Csaba (Studies in the archontology of the Árpád and Anjou periods 5.) Kronosz Kiadó, Pécs 2023, p 245.
(ism: Bálint Krisztina) 139

A bölcsesség kezdete az Úr félelme. Magyar nyelvű antifónák 16–17. századi kéziratokban és nyomtatványokban, énekeskönyvekben és graduálokban, Budapest, Hun-Ren Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2021. The fear of the Lord is the beginning of wisdom Hungarian-language antiphons in 16th–17th century manuscripts and printed works, hymnbooks and graduals, Budapest, Hun-Ren Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2021. (Ism.: Nagy Anna Berta)	144
E számunk szerzői / The authors of this issue	150

ŐRI FÜLEP GÁBOR ÉLETE ÉS MUNKÁSSÁGA

THE LIFE AND WORK OF GÁBOR ŐRI FÜLEP

Tóth Péter

Miskolci Egyetem

ÖSSZEFOGLALÁS

Jelen tanulmány a 18. századi magyar református egyháztörténet egy jelentős püspökének, professzorának, Őri Fülep Gábornak az élettörténetét mutatja be. A reformáció századaira irányuló egyháztörténeti kutatásokkal szemben a 18. század mind a mai napig méltatlanul kevés figyelmet kap, noha ez az évszázad éppen a református egyház túlélése szempontjából rendkívül fontos volt. Őri Fülep pályája nemcsak azért tarthat számot az utókor érdeklődésére, mert kiváló püspöke volt a korszaknak, hanem azért is, mert a peregrinációja a 17. század legkiválóbbjait idézte.

Őri Fülep Gábor, a Tiszáninneni Egyházkerület 5. püspöke 1739-ben született Sajószentpéteren. Hollandiai peregrinációja hosszú és sikeres volt, franekeri és leideni tanulmányai után 1765-ben Utrechtben avatták a teológia doktorává. Hazatérése után lelkésszé szentelték, majd néhány év szolgálat után, 1772-ben meghívták a sárospataki kollégiumba a teológia tanítására. Professzorként 8 alkalommal viselte a rektori hivatalt, 1785-ben tagja volt a Bécsben az alsóbb iskolai tankönyvek ügyében tárgyaló küldöttségnek, 1791-ben részt vett és bizottsági jegyző volt a budai zsinaton. 1797-ben az egyházkerület püspökévé választották, 1799-ben ténylegesen el is foglalta a hivatalt. Még ugyanebben az évben megválasztották szülővárosa lelkészének, ahol csaknem negyed századon át, haláláig szolgált. Püspökként fontos szervezeti változásokat hajtott végre. Tudósként főleg kora legjelentősebb európai protestáns gondolkodóinak a műveit fordította, ezzel a magyar nyelv megújításáért is sokat tett. E munkásságának elismerése, hogy 1790-ben a tervezett Akadémia tagjának jelölték.

ABSTRACT

This paper presents the life story of Gábor Őri Fülep, an important bishop and professor of 18th century Hungarian Reformed Church history. In contrast to the extensive research conducted on the history of the Church during the Reformation, the 18th century continues to be the subject of undue neglect, despite its pivotal role in the survival of the Reformed Church. Fülep Őri's career is important not only because he was an excellent bishop of his time, but also because his peregrination matches that of the most outstanding figures of the 17th century.

Fülep Gábor Őri, the 5th bishop of the Cistibiscan Church District, was born in 1739 in Sajószentpéter. His peregrination in the Netherlands was long and successful, and after his studies in Franeker and Leiden he received a doctorate in theology from Utrecht in 1765. On his return, he was ordained a pastor, and after a few years of service, in 1772, he was invited to teach theology at the College of Sárospatak. As a professor, he held the office of rector 8 times, in 1785 he was a member of the delegation that discussed the lower school textbooks in Vienna, and in 1791 he participated in and was a committee clerk at the Synod of Buda. In 1797, he was elected bishop of the church district, and he took office in 1799. The same year, he was elected pastor

of his hometown, where he served for almost a quarter of a century until his death. As bishop, he made important organizational changes. As a scholar, he mainly translated the works of the most important European Protestant thinkers of his time, thus contributing to the renewal of the Hungarian language. In 1790, in recognition of his work, he was nominated for membership in the Hungarian Academy of Sciences, which was soon to be founded.

Kulcsszavak: Óri Fülep Gábor, 18. század, református egyháztörténet, Tiszáninneni Egyházkerület

Keywords: Fülep Gábor Óri, 18th century, Reformed church history, Cistibiscan church district

Lévay József írja 1900. június 12-i naplóbejegyzésében: „... *Az ő [tudniillik Szathmáry József] püspökölődjé Öry Filep Gábor volt, előbb pataki tanár, aztán sajaszentpéteri prédikátor. Itt pihennek a porai nálunk az úgynevezett régi alsó temetőben, de sírját nem tudjuk biztosan megmutatni, utat csaptak rajta a járókelők. Pedig az ő halálának alig több hetven esztendejénél. Íme, egy vallásos, tudós püspök és lelki pásztor hamvainak emléke eddig tart az élőknel, szellemi életének és hatásának emléke sem sokkal tovább, néha még addig se.*”¹ És valóban, alig 8 évre rá, amikor Egressy Béni születéséről írt, maga is bizonyosságát adta annak, amit fentebb állított: összekeverte ugyanis a tudós püspököt az ugyanilyen nevet viselő fiával, aki tudniillik valójában a keresztapa volt...² Az is figyelemre méltó, hogy az Óri Fülep Gábor halálát követő majdnem két évszázad során elvétve találkozunk csak olyan munkákkal, amelyek életének vagy munkásságának legalább részben való bemutatására vállalkoztak volna. Változás csupán a legutóbbi években tapasztalható, s egy, a személyét újra felfedező kiváló kutató a jövő kutató feladatait is meghatározta.³ Céloom ezzel a tanulmánnyal, hogy – az életutat és az életművet felvázolva – az ismert tényeket újabb adatokkal kiegészítve hozzájáruljak e munkálatok megalapozásához.

¹ Szentpéteri üres fészek. Lévai József naplója Szerk. Porkoláb Tibor. (1892–1917), I–II. kötet. Miskolc, 2001. (SZÜF.) I. kötet, 153. p.

² SZÜF. II. kötet, 52. és 60. p.

³ *A rendkívül művelt és elismert professzor meglehetősen sokat publikált, kortárs pataki professzortársai közül e tekintetben messze kiemelkedett. Épp ezért a teológiai tudomány számára fontos feladat lesz a jövőben munkásságának alapos feltérképezése. Ugrai János: A peregrináció forgandó. A kései peregrináció arányai és árnyai – a sárospataki példa. In: Gerundium. Egyetemtörténeti közlemények. Vol. VIII. Nr. 1. MMXVII. 190–201. p. 2017. 197. p.*

Őri Fülep Gábor 1739. április 25-én született Sajószentpéteren.⁴ Édesanyja Fügedi Kovács Mária, édesapja Őri Fülep Pál⁵ sajószentpéteri lelkész volt, aki Vas vármegyei, örvidéki nemes családból származott.⁶ Gábornak több testvére is volt, akik közül csak egynek, Pálnak a nevét ismerjük: ő tanulmányai befejezése előtt 18 évesen, 1750-ben, Sárospatakon meghalt. Más rokonai is lehettek ebben az országrészben: tudunk például egy szintén Őri Fülep Pál nevet viselő fiatalabb kortársáról, aki paplányt vett feleségül, Tállyán lakott, majd Ung vármegyébe költözött és mindenütt adóságokba keveredett.⁷

Őri Fülep Gábor gyermekként Sajószentpéteren, az „akkor szép iskolában” kezdte tanulmányait, amelyeket 1748-ban Sárospatakon folytatott. A következő esztendőben azonban megbetegedett, és szülei a miskolci iskolába vitték át. Itt 4 évig tanult Szalai Sámuel gondviselése alatt, majd 1753-ban Lőcsére és Dobsinára küldték, ahol két évet töltött és elsajátította a német nyelvet, s emellett retorikát és logikát is tanult. Hazatérve újra Mis-

⁴ Életútjának felvázolása az 1813-ban írott önéletrajza alapján készült, amely A Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára (DREK Lt.) O. 1304/4. szám alatt található. Ennek kiadásai: *Mokos Gyula*: Adalékok a tiszáninneni ref. püspökök életéhez. Sárospataki Lapok, 11. évf. 1892. 497–500, 524–527. és 564–567. p. és *Ugrai János*: A Tiszáninneni Református Egyházkerület első szuperintendensei. Őri Fülep Gábor feljegyzései. In: *Historia Ecclesiastica*, 11. nr. 1. 2020. 235–255. p. Életrajzát lásd még: *Ugrai János*: Professzorok a „pataki reformkorban”. A sárospataki kollégium és négy tanára a XIX. század első harmadában. Új Helikon. Budapest, 2007. 33–35. p. Életútjának rövid összefoglalása: *Zoványi Jenő*: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. Budapest, 1977.

⁵ Róla így ír az 1769. évi katolikus canonica visitatio: „*Sajószentpéter helységben a helyvét hitvallású lelkész Őri Fülep Pál, aki sok mindenben vét a kegyelmes királyi rendeletek ellen. Az ágostai hitvallású embereknek ugyanis stólával összefüggő szolgálatokat tesz, a házassággal kapcsolatos ügyekben pedig olyan módon vétkezett, hogy valamely személyeket a gyermekek megszületése után is elválasztott. Az ünnepeket nem hirdeti ki, a katolikusokat hitük elhagyására veszi rá, a gyermekeket elragadja, a kihirdetés és az engedély előzetes bizonyítása nélkül esket, egy kihirdetés megtörténte után négy nap múlva maga is esket.*” Stb. Lásd *Tóth Péter*: Válogatott források Sajószentpéter történetéhez. Sajószentpéter, 2007. 201. p.

⁶ Nemességigazolása: Magyar Nemzeti Levéltár Vas megyei Levéltára: Vas vármegye Levéltára, Közgyűlési jegyzőkönyvek (MNL. Vas m. Lt. IV. 1/a.) 1729. évi jegyzőkönyv, 293. p. *Ad instantiam nobilis Pauli filii Blasii filii alterius Blasii condam Fülöp, pronunc in possessione Siib comitatu Gömöriensi residentis, alias tamen ex Felső Ór hocce comitatu oriundi, literae testimoniales super nobilitate sua resolutae sunt et extradatae.*

⁷ Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltára: Borsod vármegye Levéltára, Közgyűlési iratok (MNL. B-A-Z. m. Lt. IV. 501/e.) 1701/1803. 2613/1804. és 842/1818. sz.

kolcon folytatta tanulmányait, olyan előmenetellel, hogy 1756-ban Sárospatakon felvették a nagyobb vagy tógátus diákok közé.

A nagy áttörést az 1760. esztendő hozta meg a számára: ekkor lehetőséget kapott arra, hogy a franekeri akadémián folytassa tanulmányait. Költségeit szülei fedezték. A korszak leghíresebb tudósainak előadásait látogatta, olyan sikerrel, hogy disszertációját⁸ kedves tanára, Herman Venema szorgalmazására és az akadémia költségén⁹ ki is adták. Itteni tartózkodása alatt kiválóan megtanult franciául is. 1763. július végéig maradt Franekerben (közben valamennyi időt Groningenben is eltöltött), majd Utrechtbe költözött, ahol tanulmányainak folytatása mellett tevékeny szerepet vállalt a Biblia kinyomtatásának a munkálataiban is. Itt is olyan előmenetelt tanúsított, hogy tanárai ajánlották fel neki a doktori diplomát, még a 80 holland aranydukát összeget kitevő költséget is elengedve. Disszertációját¹⁰ a saját költségén kinyomtatva és a szükséges vizsgákat letéve 1765-ben el is nyerte a doktori címet. A Biblia nyomtatási munkálatainak végeztével Leidenbe és Harderwijkbe is ellátogatott, hogy megismerje az ottani neves professzorokat és hallgassa előadásait. Ezután, 1765 nyarán egy amszterdami barátjával Angliába utazott és előbb Londonban, majd Oxfordban ismerkedett tudósokkal, tanulmányozott ritka kéziratokat a nagy könyvtárakban. Szeptember végén érkezett vissza Utrechtbe és onnét indult haza két hónapot töltve még Németországban és Franciaországban. Hivatalos ügyeit intézve újabb két hónapot Bécsben maradt, itt sem mulasztva el a könyvtárlátogatásokat. 1766 februárjának végén érkezett haza Sajószentpéterre. Ilyen hosszú és eredményes peregrinációra nincs példa a korszakból.¹¹ És arról sem szabad megfeledkezni, hogy németalföldi tartózkodása alatt ott megforduló magyarországi főnemessel is találkozhatott – például Forgách Miklóssal és Teleki Józseffel –, ezek az ismeretségek nagy

⁸ *Specimen academicum occupatum in illustranda pericopa 1. Samuelis II. 1–10.* Franequerae, 1763. A Tiszán inneni Református Egyházkerület Könyvtára (TREKK), SS 53e. és SS 111f. A disszertációt „az akkori amsterdami és lipsziai recensensek talán érdeme felett való dicsérettel is illették”, mint önéletrajzában maga írja.

⁹ Ennek némileg ellentmond, hogy a kötet elé írt ajánlásban felsorolja a kiadás támogatóit: Szathmári Király Györgyöt, Ragályi Ferencet és Ráday Gedeont. Ragályi Ferenc 1762. december 13-án Szentpétery Katalinhoz (aki Ráday Gedeon házastársa volt) írott leveléből is tudunk Ráday támogatásáról (lásd a Ráday-levelezés: A Ráday család levelezése. Elektronikus kritikai kiadás: MTA-DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport. Szerk. Debreczeni Attila. <https://deba.uni-deb.hu/deba/raday/index.php>)

¹⁰ *Specimen inaugurale theologicum inquirens in nexum vaticiniorum* etc. Trajecti ad Rhenum, 1765. TREKK, SS 392v.

¹¹ Értékelése és a peregrináció leírása az Önéletrajz alapján: Ugrai János, 2017. 190–201. p.

mértékben erősítették társadalmi helyzetét, segítették tudományos és irodalmi tevékenységét.

Hazatérte után édesapja mellett segédlelkész lett, miután 1766. augusztus 26-án a miskolci nagytemplomban Csályi Márton szuperintendens pappá szentelte. 1768-ban az aszalói gyülekezet meghívta lelkésznek, ő pedig elfogadván a meghívást, öt éven keresztül teljesített ott szolgálatot. Édesapja 47 év sajoszentpéteri szolgálat után, 1772-ben meghalt. Őt pedig még ugyanabban az esztendőben meghívták a sárospataki kollégiumba a teológia és az ahhoz kapcsolódó tudományok tanítására. Elfogadta a meghívást, de attól tartva, a nyolc év prédikátorság alatt az oktatáshoz szükséges ismeretei „*alkalmasint a fejből már kigőzölgötenek*”, némi időt kért és kapott a felkészülésre, így 1773. március 19-én foglalta el a professzori széket azzal a latin nyelvű beszéddel, amelyben „*a naponként szaporodó vallástalanságnak*” okairól értekezett. Professzorként a teológia különböző területeinek oktatása mellett közfeladatokat is ellátott: nyolc alkalommal viselte a „*sokféle bajokkal járó*” rektorságot, ő vizsgáztatta a felszentelendő fiatal lelkészeket, részt vett az alsóbb osztályok tananyagának kidolgozásában, tagja volt a pataki kollégium törvényeit és tananyagát kidolgozó bizottságnak. Vay István főgondnokkal együtt mindketten tagjai voltak annak a patakiakból és debreceniekből álló küldöttségnek, amely 1785. március 7-én a tervezett iskolai tankönyvek dolgában Bécsben tárgyalt, és amelyet maga II. József császár is fogadott.¹² Nemcsak részt vett, hanem mint a jegyzőkönyv vezetésével megbízott személy fontos szerepet is vállalt az 1791-es budai zsinaton, amelynek eseményeiről naplót is vezetett.¹³ Sőt, a zsinat tartama alatt németről latinra fordította és kiadta azt a lengyel és litván protestánsok által kidolgozott törvénykönyvet, amelyet akkor a magyar protestáns egyházak számára lehetséges mintának tartottak.¹⁴ 1797. november 19-én a pataki kollégium nevében ő köszöntötte József főherceg nádort, amikor az átutazott Sárospatakon.¹⁵

Ezekben az években teljesedett ki tudományos munkássága. Ez szinte teljes egészében fordításokból áll, amit részben tanári hivatása kényszerí-

¹² *Kiss Áron*: Eöry Fülep Gábor és a prot. nemzeti iskolai tankönyvek. Család és iskola, VII. évf. 5. sz. 45–46. p. és 6. sz. 54–55. p. 1881. 46. p.

¹³ A napló kiadása: *Révész Kálmán*: Az 1791. évi budai zsinat naplója. Protestáns Szemle, VIII. évf. 8. füzet, 473–483. és 9. füzet, 562–576. p. 1896.

¹⁴ *Codex legum ecclesiasticum in rationem utrarumque evangelicarum confessionum in Polonia et Lithuania ad disertam petitionem generalis dissidentium synodi elaboratus etc. Posonii, 1791.* Az előzményekről lásd *Kosáry Domokos*: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Budapest, 1980. 392–393. p.

¹⁵ *Szombathi János*: Historia scholae seu collegii ref. Sárospatakiensis. Monumenta protestantium Hungariae ecclesiastica. Pars prima. Sárospatak, 1860. 217. p. Lásd még korábbi munkáját: A sárospataki ref. kollégiumnak rövid történetje, főpátrónusainak, kúrátorainak, professorainak, és a közelebbi időbeli séniorainak laistorával. S. Patakon, 1827.

tett ki. Önéletrajzából tudjuk például, hogy Benedict Pictet műveit azért fordította, hogy azokból tanítványaival prédikációkat készíttessen¹⁶ – nem volt ugyanis ideje arra, hogy maga dolgozzon ki egy morális teológiai tankönyvet. Nyomatásban körülbelül tucatnyi munkája jelent meg és körülbelül ugyanennyi maradt kéziratban. Az általa fordított szerzők – Benedict Pictet, Albrecht Haller, John Mason, Johann Georg Zimmermann, Peter Philipp Wolf, Barthélemy Baudrand, Christian Gotthilf Salzmann, Christoph Friedrich von Ammon, Benjamin Fawcett, Jacques Necker, Karl Christian Tittman, Johann Joachim Spalding, Jean La Placette, Christian Fürchtegott Gellert, Teleki József¹⁷ – és művek vallanak Óri Fülep Gábor érdeklődéséről és teológiai felfogásáról is.¹⁸ Ez az érdeklődés a teológia mellett kiterjedt a történelemre (A jezsuiták története),¹⁹ az államelméletre (Uzong. Napkeleti történet – ezt a fordítást Sándor Lipót főhercegnek, Magyarország nádorának ajánlotta) és a nevelésügyre (A' menny-ország már itt e' földön).²⁰

Talán furcsállhatjuk, hogy a sok fordítás mellett saját munkája alig volt – esetleg csak a megjelent halotti beszédeit, a kéziratban maradt Theologia Elenchtikát,²¹ a szintén kéziratban maradt püspöki életrajzokat²² és az Agendájában²³ olvasható saját kezű könyörgéseket tarthatjuk ilyennek –, de nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy a fordítás a korszakban a nyelvújítás eszköze volt. Ahogyan Kazinczy Ferenc fogalmazott: „*Akkor, midőn én éltem, talán legokosabb volt fordítani jót s minél lehet jobban, hogy követésre méltó példát adjon mind a teremtésben, mind a szólásban, s a kettő által az ízlést*

¹⁶ Ugrai János, 2020. 249. p.

¹⁷ Teleki József: Essai sur la foiblesse des esprits forts című értekezése, amelyet Óri Fülep Gábor lefordított, valószínűleg a szerző halála miatt maradt kéziratban (lásd F. Csanak Dóra: Két korszak határán. Teleki József, a hagyományörző és felvilágosult gondolkodó. Irodalomtörténeti Könyvtár, 38. Budapest, 1983. és Iványi Béla: Irodalomtörténeti levelek a gróf Teleki-család gyömrői levéltárából. Irodalomtörténeti Közlemények, 28. évf. 1. sz. 1918. 85–117. p.) A fordítást Óri Fülep Gábor halála 200. évfordulójának tiszteletére a Miskolci Egyetem kiadta (Az erős lelkek gyengesége. Szöveggondozás, átírás és utószó: Tóth Péter. Miskolc, 2023.)

¹⁸ Ugrai János, 2007. 33–35. p.

¹⁹ A Tiszán inneni Református Egyházkerület Könyvtára, Kézirattár (TREKKt.) 362–363. sz.

²⁰ A szakirodalomban az ő nevéhez kötik az állami vezetés által javasolt ausztriai elemi iskolai tankönyv lefordítását: lásd Kiss Áron, 1881. A tankönyv sok kiadást megért, és készült szlovák változata is (Szinyeyi József: Magyar írók élete és munkái. I–XIV. kötet. Budapest, 1891–1914. III. kötet, 864–866. hasáb).

²¹ TREKKt. 249. sz. – Az ugyanitt, a 386–387. szám alatt őrzött *Theologia Christianát* előadásai alapján egy Boros István nevű hallgató írta le.

²² DREKt. O. 1304/3–4. sz.

²³ TREKKt. 1866. sz.

nemesítse...²⁴ És hogy nem állt egyedül a véleményével, azt az is bizonyítja, hogy Révai Miklós azon 40 személy közé, akiket az általa tervezett akadémia rendes tagjának javasolt, Őri Fülep Gábort is felvette.²⁵ Így joggal számíthatjuk őt a nyelvújítók közé – ahogyan azt Borsod vármegye közönsége is tette, amikor a hivatalos nyelv megújítása céljából 1806. június 2-án felállított bizottság tagjának jelölte.²⁶

Pataki professzorsága alatt magánéletében is jelentős változások következtek be. 1773. május 12-én feleségül vette Piskárkosi Szilágyi Sámuel debreceni püspök leányát, Annát, s a több mint 30 éven át tartó házasságukból 9 gyermek született. Közülük azonban csak hárman éltek meg a felnőtt kort: Gábor, aki Pesten tanult és 1801-ben prókátor lett, majd 1802-ben Zemplén vármegye vicefiskálisa, 1810-ben pedig Borsod vármegye táblabírája. 1809-ben vette feleségül Gálos Borbálát. A másik fia, Sámuel 1803-ban szintén Pesten szerzett orvosdoktori képesítést, majd Bécsben és Németország jelentősebb egyetemén tökéletesítve tudását szemorvos lett, és ezen hivatását 1806-tól Magyarországon gyakorolta. 1809-ben Benkő Sámuel, Borsod vármegye főorvosa őt nevezte ki a sajjószentpéteri járás orvosának.²⁷ – Leánya, Zsuzsanna egy, a Gömör és Borsod vármegyében fontos szerepet játszó régi család sarjához, Zsoldos Károlyhoz ment feleségül és a Gömör vármegyei Runyán telepedett le.

Őri Fülep Gábor életében a legnagyobb fordulat 1797-ben következett be: mivel az akkori szuperintendens, Szathmáry Ábrahám „*terhes nyavalyái*” miatt hivatalát nem folytathatta, nem távozott ugyan abból, de az általános konzisztórium úgy határozott, hogy helyettest kell mellé állítani. A vikárius személyére beérkezett szavazatokat július 6-án számolták össze a pataki parókián, és a túlnyomó többségük (368-ból 340) Őri Fülep Gáborra esett. Ő ugyan előbb szabadkozott és azt ajánlotta, hogy ha nem felelne meg a hivatalnak, azt egy vagy két év múlva letehesse, de figyelmen kívül hagyva ellenkezését, a konzisztórium résztvevői megválasztották.²⁸ Ezután, mint maga írja, „*a parochiáról a templomba bémentek, és annak közepére kiállítottott, és akkori generalis notarius tisztelendő Szöke Ferencz által megeskettetett, és letérdepelvén a négy tudós tiszteletes esperestek kezeik-*

²⁴ Kazinczy Ferenc: Pályám emlékezete. Budapest, 2009. 145. p.

²⁵ Révai Miklós: *Planum erigendae eruditae societatis Hungaricae alterum elaboratus*. Viennae, 1790. 90. p. Így indokolta javaslatát: „*Őri (Philippus Gabriel) in collegio reformato Sáros-Patakiensi theologiae professor. Vir praeclara et quam latissima eruditione illustris. Picteti Ethicam, opus item singulare celeberrimi Zimmermanni de arrogantia nationali, Nationalstolcz, tam secundo traduxit successu: ut publico etiam et perspicuo constet iudicio eum patrii sermonis culta et eleganti valere peritia. Sciens utique et Latinae, Gallicae etiam et Germanicae probe gnarus, bene deinde intelligens et Graecae, et Hebraeae.*”

²⁶ MNL. B-A-Z. m. Lt. IV. 501/a. 1806. évi kötet, 711–713. p.

²⁷ MNL. B-A-Z. m. Lt. IV. 501/e. 2956/1809. sz.

²⁸ Szombathi János, 1860. 216. p.

nek fejére való tétettetése által felszenteltetett, és még aznapon tartatott sessióban székébe is béülttetetett”. (Szathmáry Ábrahám egyébként 1799. március 6-án halt meg, ekkor a teljes hivatalt és annak jövedelmeit is átvette.)

Az újonnan kinevezett püspök egyházigazgatási tevékenysége még részletes kutatásra vár, ami azonban már el is kezdődött.²⁹ Itt és most elégedjünk meg azzal, amit Öri Fülep Gábor maga emel ki e tárgyat illetően Önéletrajzában. Eszerint már 1799 júniusában canonica visitatiót tartott az abaúji esperesi kerületben, majd július 13-án Sárospatakon konzisztóriumot tartott, ahol három új esperest esketett fel (és a többi négyet is újra fel eskette, hogy „*ne legyen különbség közöttük*”), sőt ő maga és a főkurátor Vay József a nagyobb bizalom végett szintén felesküdt hivatálára a budai zsinat által meghatározott esküforma szerint. Három új esperesség felállítása, az esperességek határainak a rendezése is az ő nevéhez fűződik. Püspöksége alatt született rendelet arról, hogy a részgyűlések mellett évente két alkalommal általános konzisztóriumot kell tartani, és meghatározták a gyűlések feladatait is. Az új énekeskönyv, illetve az Agenda is ez alatt az időszak alatt került kibocsátásra. Rendezte annak a pénztárnak a helyzetét, amely a meghalt prédikátorok és rektorok özvegyeinek és árváinak, illetve a feladataikat ellátni már nem képes, „*elerőtlenedett*” prédikátoroknak járadékot fizetett. Az új lelkészek vizsgálata és felesketése, amely eddig az esperesek joga volt, szintén a püspök hatalmába került (amelyről azonban bizonyos esetekben lemondhatott), ezek száma az Önéletrajz megírásának az idejéig a kétszázat is meghaladta.³⁰

Mindeközben még egy fontos esemény történt Öri Fülep Gábor életében: szeptember 19-én a sajoszentpéteri gyülekezet meghívta a város lelkészének. Ő a meghívást elfogadta és mivel a professzorságról való lemondással kapcsolatos ügyei kissé késleltették, 1798. április 6-án, nagypéntek napján foglalta el a hivatalt: az ez alkalomból elmondott beszédét Pál apostol korinthusiakhoz írt I. levelének 2. részére alapozta.³¹

Felmerülhet a kérdés: miért éppen Sajószentpéter? Nyilván szerepet játszhattak személyes és érzelmi okok is: maga írja, hogy ennek a gyülekezetnek a kebelében született, majd fél évszázadon keresztül itt szolgált az édesapja, ő is itt kezdte a prédikátorságot. De számíthatott a gyülekezet ereje is. Amikor egy ismeretlen XIX. század eleji költő sorra vette az egyházkerület eklézsiáit és négysoros versekben véleményét mondott róluk, akkor a sajoszentpéteriéről a következőket írta:

²⁹ *Ugrai János*: A Tiszáninnyi Református Egyházkerület története a türelmi pátenstől a protestáns pátenstig. Sárospatak, 2017. 99–107. p.

³⁰ *Ugrai János*, 2020. 251–253. p.

³¹ A szakasz lényege az emberi bölcsesség és a Szentlélektől kapott tudás szembeállításá.

Százötvenöt esztendőöt számlál,
 mióta öt papot kebelében táplál.
 Csudák csudája ez – illy példát nem talál
 az ember miköztünk, de ez is alább száll.³²

(Megjegyzendő, hogy nem lett igaza a versfaragónak: a következő másfél évszázadban is feltűnően hosszú volt az itteni lelkészek szolgálata, Őri Fülep Gábor után az 1970-es évekig mindössze öt lelkésze volt a gyülekezetnek.)

A gyülekezet valóban erős volt, maga a város azonban történetének talán a legnehezebb időszakát élte. A már közel fél évszázada tartó és mind jobban erősödő földesúri hatalmaskodással szemben a lakosság – együtt a birtokos nemesek, taxás nemesek, jobbágyok, akiket a vallásuk kapcsolt össze – egyre kilátástalanabb küzdelmet folytatott.³³ A városvezetésnek a régi kiváltságokon alapuló jogai gyakorlatilag megszűntek. Valószínűleg ez a reménytelen küzdelem rontotta meg a lakosok erkölcsait is, olyannyira, hogy amikor 1845-ben a miskolci gimnázium tanulóinak nevében Lévay József egy nagy tetszéssel fogadott beszédet tartott az avasi templomban, az iskolakormányzó Pálóczy László ezt a kérdést tette fel neki: „*Avagy születhetik-e Galileából próféta?*”³⁴

Tehetett-e valamit Őri Fülep Gábor a város védelmében, illetve az erkölcsök javításáért, s ha igen, mit, az elsősorban a hivatalba lépésekor elkezdett konzisztoriális jegyzőkönyvből derülhetne ki: ez azonban az elmúlt évtizedekben elveszett, vagy lappang valahol. Magam 40 évvel ezelőtt még tanulmányozhattam: az akkor készített jegyzetektől kitűnik, hogy az 1800-as évek elején a konzisztórium tulajdonképpen átvette a földesúr és az úriszék által kiüresített városvezetés feladatait: például határozatot hozott a közrend fenntartása érdekében a város tizedekre való felosztására, kinevezte az egyes tizedek felügyelőit. A jegyzőkönyvbe be volt kötve egy oda nem tartozó irat is, amelynek ismeretlen szerzője – talán a jogi végzettségű ifjabb Őri Fülep Gábor? – a város képviselőjére ajánlkozott abban a földesúr ellen irányuló perben, amelyet a régi kiváltságok visszaszerzésére terveztek indítani.³⁵ A kötetből az is kiderül, mekkora figyelmet fordított a püspök az iskola állapotára: részt vett a vizsgáztatásokon (a deákul tanulók Phaedrusból, Catóból, Cornelius Neposból vizsgáztak), fegyelmezte a gyermekekkel kegyetlenkedő kántort. A fennmaradt számadási iratokból kitűnik, mennyire alaposak voltak az éves bevételekről és kiadásokról való elszámolások, s az is, hogy volt egy pénzalap, amely tisztességes kölcsö-

³² TREKKt. 2258. sz.

³³ Erről részletesen *Horváth Zita*: A felvilágosult abszolutizmus és a reformok kora. In: Sajószentpéter története II. 1526–1848. 127–314. p. Sajószentpéter. 2010. 180–192. p.

³⁴ *Lévay József*: Visszatekintés. Miskolc, 1935. (Reprintje: Miskolc, 1988.) 16. p.

³⁵ *Tóth Péter*, 2007. 251–257. p.

nökkel segítette a rászoruló lakosokat. Ő maga az itt tartott prédikációit lejegyezte, ezek száma, mint maga írja, körülbelül 1300-ra rúgott. Sajnos, a többi kéziratával együtt ezek is elvesztek vagy lappanganak. (Számomra pedig különösen érdekes lenne az, amelyet nemzeti Önody András úr – közismert nevén: Angyal Bandi, az első magyarországi betyár – temetésén mondott 1805-ben...)

A városban lakó birtokos nemesekkel jó kapcsolatokat ápolt. Különösen szoros, mondhatni baráti viszony fűzte Szentpétery Borbálához és férjéhez, vargyasi Daniel Sámuelhez: gyakran megfordult a házukban és tőlük kapott késztetést arra, hogy lefordítsa Salzman-nak *A' mennyország már itt e' földön* című munkáját (amely kiadásának a költségeit maga Daniel Sámuel viselte). Ez volt egyébként az egyetlen Sajószentpéteren készült fordítása. A könyv fogadtatására jellemző, hogy tisztelőinek egész sora köszöntötte latin vagy magyar verssel a megjelenését (Szombathi János és Rozgonyi József pataki professzorok, Sárkány Pál abaúji esperes, Beregszászi Nagy Pál, a göttingeni tudós társaság tagja, Mihályi Kovács István kassai prédikátor).

A püspök és a város kapcsolatát jól jelzi egy fontos és látványos esemény. 1816. augusztus 24-én és 25-én került sor Sajószentpéteren Őri Fülep Gábor lelkészé szentelése 50. évfordulójának megünneplésére. Az ünnepséget valószínűleg Őnodi Szabó József kazai lelkész szervezte, aki a Magyar Kurírban tudósítást is írt róla.³⁶ Ő volt az, aki egy vörös és zöld színű, három oldalú, gyertyákkal kivilágosított piramist készíttetett, amelyet latin és magyar versekkel, sőt magának a püspöknek a „*jól eltalált*” arc-képével is díszített. Az egyik vers egy kronosztikon volt, amelynek kiemelt betűi az 1816-os számot adták:

Láthatatlan feLség, azért térDepeLÜnk,
Hogy Őryt éLtesseD sok IDőkre VeLÜnk.

A piramist augusztus 24-én este éneklések közepette hordozták végig a város utcáin, majd bevitték vargyasi Daniel Sámuel udvarába, aki szintén megcsodálta azt. Innét Őri Fülep Gábor udvarába vitték, ahol éppen végeztek a vendégek a vacsorával és szintén megbámulták a szerkezetet. Különösen a kép tetszett nekik. Itt vidám éneklések közepette éjfélig mulattak. Másnap kétszeri harangozás után, 9 órakor kísérte a főkurátort helyettesítő Szatmári Király József az ünnepeltet a parókiáról a templomba, őket a nagy számban megjelent papok és világi urak kísérték. A menetet a templomkerítés kapuja előtt a köznép nagy sokasága és három fehér ruhás nemes kisasszony fogadta énekszóval és bokréttákkal, a templomba vonulók lába elé virágot szórva. Őri Fülep Gábor és az esperesek a templom közepén lévő asztalnál, virágkoszorúk között foglaltak helyet. A prédikációt Szat-

³⁶ [Őnodi Szabó József], Hazai dolgok és egyéb toldalékok. Magyarország: Sajó-Kazáról, Nov. 19-dikén, 1816. In: Magyar Kurír, 1816. 2. füzet, 330–331. p.

mári József miskolci lelkész tartotta, majd Gilányi János sajoszentpéteri másodlelkész következett, aki röviden a püspök életrajzát is ismertette. Őri könnyek között elmondott könnyörgéssel zárta le az istentiszteletet. Ezután a vendégek – a papi és az úri rend tagjai több mint háromezren – a parókiaira vonultak, ahol bent 4, az udvaron 2 hosszú asztal várta őket gazdagon megterítve ifjabb Őri Fülep Gábor és felesége, Gálos Borbála felvigyázása mellett. Az ünnepség fényét nemcsak a kellemes időjárás emelte, hanem az is, hogy a másik fiúnak, Sámuelnek ekkortájt volt a névnapja. „*Számos poharak ürültetvén ki, ily módon ezen fényes, és a' szentpéteriekre nézve soha ez ideig nem látott napnak vége lett*” – zárul a beszámoló. Az alkalomra írt versek közül egyébként Vályi Nagy Ferenc *Cantate*-ja³⁷ és Kézy Mózes *Carmen*-je³⁸ nyomtatásban is megjelent. Maga az esemény pedig jól mutatja, milyen nagy jelentőséggel bírhatott a földesurak által oly sokszor megaláztatott város számára, hogy ott volt a püspök rezidenciája.

Őri Fülep Gábor egészsége azonban már folyamatosan romlott, gyakran a generális konzisztóriumokon sem tudott részt venni emiatt. Ezért az 1820. október 8-án Tornalján tartott gyűlésen megválasztották helyettesévé Szathmári József miskolci első lelkészt, a püspökség jegyzőjét, felsőborsodi főesperest, mégpedig ugyanazokkal a feltételekkel, amelyekkel Őri Fülep Gábort választották meg ugyanerre a hivatalra.³⁹ Nem sokkal később, 1823. július 25-én halt meg Sajószentpéteren és két nap múlva ott is temették el. Sajószentpéteri ünnepélyes gyászszertartását augusztus 3-án tartották meg. Haláláról Sárospatakon is megemlékeztek (hiszen az akadémia egyházi főgondnoka volt), a szeptember 21-én a templomban tartott ünnepélyes eseményen a teljes diákság részt vett. Ezen Lácza Szabó József professzor és pataki lelkész tartotta a gyászbeszédet a vénség koronájáról,⁴⁰ Kálniczky Benedek professzor prédikált, és a kollégium kántorai szép énekléssel tették még ünnepélyesebbé a szomorú alkalmat.⁴¹

Így ért véget egy példamutató élet és pályafutás, amelyet legjobban talán azzal a mondattal szemléltethetünk, amelyet Johann Zimmermann: Nemzeti büszkeségről című munkája fordításának az előszavában írt önmagáról: „... nem csak ember, nem csak világ' lakosa, hanem polgár is lenni, meg nem szűnök”.

³⁷ TREKK. ss. 208. 1a.

³⁸ TREKK. ss. 52. qq.

³⁹ Szombathi János, 1860. 213. p.

⁴⁰ „Igen szép ékes korona a vénség, az igazságnak útjában találtaik.” Példabeszédek, 16:31.

⁴¹ Szombathi János, 1860. 251. p.

NAGYSZOMBAT HAJNALÁN

Partikuláris zsinati tevékenység nyomai, előkészületei és megközelítései a Magyar Királyságban Mohács után

AT THE DAWN OF THE NAGYSZOMBAT SYNOD

Traces, preparations and approaches of local synodal activity in the Kingdom of Hungary after the Battle of Mohács

Somogyi Szilvia

HUN-REN BTK Moravcsik Gyula Intézet

ÖSSZEFOGLALÁS

Jelen tanulmány azt vizsgálja, hogy mi lett a sorsa a mohácsi csatavesztést követően a „középkori magyar zsinati táj” normaszövegének, a késő középkori esztergomi zsinodális könyvnek. Ezeket a határozatokat a középkori Magyar Királyságban csaknem másfél évszázadig használták a hazai egyházmegyék. Milyen tünetei voltak a középkori szöveg elavulásának? Hogyan nyúltak hozzá a magyar főpapok e szöveghez a nagyszombati zsinat (1560) előtt? Azonnal elfeledték? Módosították? Hogyan állt szolgálatába a technikai újítás, azaz a nyomtatás ennek a zsinati tevékenységnek? Az 1526 és 1560 közötti, átmenetinek tekinthető korszak három történeti forrásának vizsgálatával a fenti kérdésekre keresem a választ. E három forrás a Váraljai Szaniszló szepesi prépost által 1545-ben tartott zsinat ordójának egy kora újkori másolata, a Bornemisza Pál nyitrai adminisztrátor által az 1494-es nyitrai egyházmegyei zsinati határozatok mellékleteként 1560-ban kinyomtatott annotációk, valamint a nagyszombati zsinatot megelőző 1559-es pozsonyi püspökgyűlés jegyzőkönyve. E források mindegyike nem csak az átmeneti korszak zsinati tevékenységének értékelése szempontjából tartalmaz értékes adatokat, hanem éppúgy a középkori egyház korábbi történetét kutatók számára is számos, megfontolás tárgyát képező kérdést vet fel.

ABSTRACT

This paper examines what happened to the legislative text of the "medieval Hungarian synodal landscape," the late medieval synodal book of Esztergom, after the Battle of Mohács. These decrees were used by the Hungarian church districts in the medieval Kingdom of Hungary for almost a century and a half. What marked the obsolescence of the medieval text? How did Hungarian high priests approach this text before the Synod of Nagyszombat (1560)? Was it immediately abandoned? Was it modified? How did the technical innovation of printing serve this synodal activity? I seek to answer the above questions by examining three historical sources from the transitional period between 1526 and 1560. These three sources are an early modern copy of the ordo of the synod held by the prelate of Szepes, Szaniszló Váraljai in 1545; the annotations printed in 1560 by the administrator of Nyitra, Pál Bornemisza, as an annex to the diocesan synodal decisions of 1494; and the minutes of the 1559 bishops' meeting in Bratislava, which preceded the synod of Nagyszombat. Each of these sources not

only contains valuable data for evaluating synodal activity in the transitional period, but also raises several questions for consideration by scholars of the earlier history of the medieval church.

Kulcsszavak: zsinattörténet, egyháztörténet, 16. század, zsinati határozatok és könyvnyomtatás, Bornemisza Pál, nyitrai adminisztrátor

Keywords: synod history, church history, 16th century, synodal decisions and printing, Pál Bornemisza, administrator of Nyitra

I. Bevezetés¹

A szövevényes középkori szabály- és szokásrendszer nem csupán az evilági létben igyekezett eligazítani a híveket, valamint egyházi és világi vezetőiket, hanem az általuk hön vágyott túlvilági lét dimenziójába való eljutás földi feltételrendszerét is szigorúan szabályozta számukra. Ennek, az Aquinói Szent Tamás törvényekkel kapcsolatos kategóriarendszerében isteni szabály- és szokásrendnek a hívek felé való közvetítése a nyugati világban a középkor egészében az egyház vállán nyugodott. A hívekre és pásztoraikra gyakorolt egyházi hatóerő három tartópilléren fektült. E három: a Szentírás (*auctoritas scripturarum, novi et veteris testamenti*), az egyház egyetemes hagyománya (*universalis traditio*) és annak saját vagy részleges tanítása (*instructio propria vel particularis*).² Ezeket az egyházi jog forrásaiként tartják számon.³

Közhelyszámba menő megállapítás, hogy közülük a Szentírás tekintélyét a (protestáns) reformáció értékelté újra. A 15–16. század fordulója,

¹ A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült. A szerző a HUN–REN BTK Moravcsik Gyula Intézetének tudományos munkatársa.

² E három jogforrás leírása felbukkan a késő-középkori esztergomi szinodális könyv bevezetőjében is: „*Ahogy a legfőbb és kiváló mester Szent Ágoston a keresztény hitről szóló könyvében tanúsítja: a(z egész) világon elterjedt egyetemes egyház, három (jellemző) sajátosság alapján ismert, ugyanis bármi, amit abban tartanak, az vagy a Szentírás, az Ó- és Újtestamentum tekintélye, vagy az egyetemes hagyomány, vagy a saját és részleges tanítás. A Szentírás tekintélye valóban egészen kormányozza a teljes egyházat, és nemkevésbé irányítja az elődök egyetemes hagyománya, ám az egyes (részegyház) egyedül határozatok és saját előírások által kormányozódik a vidékek változatossága szerint. Ezért mi, János, Isten és az Apostoli Szék kegyelméből esztergomi érsek [...] a (vallási) szokások kiigazítására, egyházmegyénk egyházainak javára, és a vétkek fenyítésére, káptalanbeli testvéreink tanácsával és egyetértésével bizonyos dolgokat megfontolva az alábbi határozatok adtuk ki: [...]*”. A magyar fordítás alapja a zsinati könyv brassói kódexben található változatának latin szövege. János érsek Kanizsai János esztergomi érseként (1387–1418) azonosítható. Ld. DF 286635. 73. fénykép.

³ Erdő Péter: Egyházbog. Szent István Kézikönyvek VII., Bp., 2003. 34.

a korszellem megváltozása, azt a (kánoni) joganyagot sem hagyta érintetlenül, amely a IV. lateráni zsinat (1215) óta évszázadokig egyházmegyei zsinati határozatokként, zsinati könyvekként öltött testet. Az érett középkori zsinati könyvek varázsszöveggé fontak egybe magukban bibliai szöveghelyeket, a klasszikus kánonjog nagy joggyűjteményeinek (Gratianus, Liber Extra, Liber Sextus) jogelvéit korai egyházatyák (Nagy Szent Gergely, Szent Ágoston stb.) szövegeivel, patrisztikus szövegekkel és olykor valóban lokális egyházi jogszokásokkal is: azaz az egyház egyetemes hagyományát éppúgy közvetítették, mint amennyire az egyházmegyék partikuláris jogalkotásának termékei voltak. E középkori zsinati könyvek anyaga a Tridenti Zsinat (1545–1563) idejére azonban végérvényesen elavult, ezt követően pedig az egyházmegyei zsinatok jelentősége is fokozatosan csökkent.⁴

Ennek, az egyetemes egyház történetében bekövetkezett változásnak a folyamata a középkori Magyar Királyságot politikatörténetének nem éppen a legbékésebb évtizedeiben érte el. A vesztes mohácsi csata után a katolikus egyházszervezet jelentős pusztulást szenvedett. Mindemellett, nem csupán Magyarországon, hanem az egész keresztény Európában, az a probléma is megoldást kívánt, hogy az évszázadokig kódexekben terjedő zsinati határozatok a papok által másolt kéziratok lapjairól hogyan költözzenek át a formálódó Guttenberg-galaxis nyomtatott könyveibe. Egyszerre ért paradigmaváltáshoz az évszázados tudást a hívek felé közvetítő egyházi társadalom és a tudást hordozó egyházi szöveg, mind hordozója, a kódex, mind teológiai tartalma és az általa leírt szertartások praxisa tekintetében. Ez az egybeesés pedig nálunk a Magyar Királyság politikai kereteit megroppantó török hódítás árnyékában bontakozott ki. Mint megannyi, a nagy változásokat megelőző átmeneti korszak, ennek a vizsgálata is éppúgy tanulságokat hordoz a változás előtti időre, mint az az utánira nézvést.

A középkori hazai zsinati tevékenység kutathatósága az államalapítástól Mohácsig – a teljes korszak egészében – a forrásadottságok egyenetlensége miatt jelentősen eltér egymástól. A korai időszakot (c. 11–12. század) jellemző, részben vegyes (királyi-egyházi), részben már kizárólag egyházi gyűlések szövegeinek, mint részben az Árpád-kori törvénykorpuszunk

⁴ Abő négy évszázadnyi európai egyházmegyei zsinati tevékenységről és annak korszakairól részletesebben: *Johannes Helmrath*: Partikularsynoden und Synodalstatuten des späteren Mittelalters im europäischen Vergleich. Vorüberlegungen zu einem möglichen Projekt. In: Das europäische Mittelalter im Spannungsbogen des Vergleichs. Zwanzig internationale Beiträge zu Praxis, Problemen und Perspektiven der historischen Komparatistik. Hg. Michael Borgolte. Berlin, 2001. 135–170.; *Nathalie Kruppa*: Einführung. In: Partikularsynoden im späten Mittelalter. Hg. Nathalie Kruppa – Leszek Zygnier. Göttingen, 2006. 19.; *Helmut Flachenecker*: Das beständige Bemühen um Reform. Zu Synoden und Synodalstatuten in den fränkischen Bistümern des 14./15. Jahrhunderts. In: Partikularsynoden im späten Mittelalter. Hg. Nathalie Kruppa – Leszek Zygnier. Göttingen, 2006. 58.

testébe szervesen beépülő szövegelemeknek a kutatása mindig is kiemelt figyelmet kapott úgy a törvényekkel foglalkozó történeti, mint a filológiai és az egyházi irodalomban.⁵ Mind a IV. lateráni zsinat (1215) előtti szórványos zsinatemlítések, mind az ezt az időszakot követően az általános egyházi előírásoknak megfelelően nálunk is egyre rendszeresebben, a püspökök által egyházmegyes papságuk számára megtartott egyházmegyei zsinatok időpontjainak publikált lajstroma hosszú ideje rendelkezésünkre áll.⁶ Ami pedig a korunkra hagyományozódott középkori szinodális szövegelemeket és kézírataikat illeti, szinte az összes forrás részletes és módszeres áttekintését és elemzését elvégezték. Jelentős előrelépés történt a késő középkori esztergomi szinodális könyv forrásainak azonosítása terén is.⁷ A Mohács előtti egyházmegyei zsinati tevékenységre tekintve az eddig homályban maradt hazai egyházmegyei zsinati könyvek, határozatok vagy ismeretlen szövegredakciók előkerülését noha teljesen kizárni nem lehet, a

⁵ E helyen a teljesség igénye nélkül: *Závodszy Levente*: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. Bp., 1904. 197–206.; *Jánosi Monika*: Az első ún. esztergomi zsinati határozatok keletkezésének problémái. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae* (Acta Historica) 83 (1986) 23–29.; *Szuromi Szabolcs*: Les trois premiers synodes d'Esztergom et la discipline ecclésiastique en Hongrie au XIIe siècle. *Folia Theologica* 12 (2001) 57–61.; *Uő.*: Esztergomi zsinatok és kánongyűjtemények a XII. századi Magyarországon. *Iustum Aequum Salutare* II. (2006/1–2) 191–201.; *Mikó Gábor*: A „>szent királyok törvényei<”. A kora Árpád-kori törvények fennmaradásának története. In: *Századok* 150 (2016/2), 319–340. kül. 326.; *Ubrin Dorottya*: Az ún. I. és II. esztergomi zsinat és a Pray Kódex. In: *Írások a Pray-kódexről*. Szerk.: Bartók Zsófia Ágnes – Horváth Balázs. Bp., 2019. 19–28.

⁶ *Lothar Waldmüller*: Die Synoden in Dalmatien, Kroatien und Ungarn. Von der Völkerwanderung bis zum Ende der Arpaden (1311). Paderborn – München – Wien – Zürich. 1987.; *Alexander Szentirmai*: Die ungarische Diözesansynode im Spätmittelalter. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Kanonistische Abteilung* 47. (1961) 267–292.

⁷ A teljességre való törekvés igénye nélkül: *Solyosi László*: A veszprémi egyház 1515. évi zsinati határozatai. *Constitutiones synodales ecclesiae Vesprimiensis anni MDXV*. Bp., 1997.; *Jaczkó Sándor*: A váradi egyház 1524. évi zsinati határozatai. Bp., 2016.; *Erdő Péter*: A részleges egyházjog források a Magyarországon őrzött középkori kódexekben. *Magyar Könyvszemle* 108 (1992), 301–312.; *Uő.*: Az esztergomi szinodális könyv. *Magyar Könyvszemle* 109 (1993), 263–278.; *Uő.*: Az esztergomi szinodális könyv (1382) lengyel forrásai. *Magyar Könyvszemle* 113 (1997), 1–15.; *Somogyi Szilvia*: Az esztergomi szinodális könyvről: új források, redakciók és szövegtöbbletek nyomában. (Előtanulmány egy disszertációfejezethez). *Magyar Könyvszemle* 135 (2019), 1–17.; *Uő.*: Az esztergomi egyházmegye késő középkori zsinati tevékenységéről és zsinati könyvéről. *Századok* 155 (2021/4), 725–760.

kéziratok számának jelentős bővülésére nemigen lehet számítani.⁸ A rendelkezésünkre álló hazai zsinati könyvek és redakciók vizsgálata után egyre több jel mutat arra, hogy miután az esztergomi egyházmegye, bizonyíthatóan 1382 után – valójában talán már néhány évtizeddel korábban – átvett egy némiképp átalakított és némiképp csonkolt, Durandus kánonjogásztól (1230–1296) származó, Nyugat-Európában is elterjedt szinodális könyvet, a középkori Magyar Királyság egyházmegyéi, beleértve nem csak az esztergomi, hanem a kalocsai egyháztartomány egyházmegyéit is, az e jelenség miatt analogikusan „középkori magyar zsinati tájnak” nevezhető területen teljesen egységesen egy zsinati könyvet használtak. Ez, a szakirodalomban immár Erdő Péter kutatásai óta következetesen késő középkori esztergomi szinodális könyvnek nevezett alapszöveg kisebb átszerkesztéseken, bővítéseken ugyan átesett, szövegét ugyan néhány ponton kibővítették, ám hatása mind térben, mind időben hatalmas volt. Úgy képzelhetjük, hogy – mostani tudásunk szerint – bő másfél évszázadon keresztül mindegyik egyházmegyében, minden zsinaton ugyanazt a zsinati ordót, sermo synodalist hallgatták meg az egyházmegye papjai, valamint ugyanazokat a szentségek kiszolgáltatásáról és egyebekről szóló határozatokat. Sejthetjük, bár bizonyítani ezt források sokaságával aligha lehet, hogy az ország minden vidékén a papok e szöveg nyomán éppen ugyanazt tanították híveiknek. A zsinati könyvből vett egynemely gyakorlati példával élve a szükségkeresztiségről például azt, hogy a csecsemő keresztelés nélküli halálát elkerülendő, ha nem lehet időben paphoz jutni, még nő is elvégezheti e szentség kiszolgáltatását.⁹ A gyónásról azt, hogy súlyos bűnt meggyónni sincs okuk félni a híveiknek, mert a papnak az egyházi előírások folytán tilos megbotráncozása jelét mutatni, amely a bűnöst bűneinek őszinte meggyónásáról eltántorítaná.¹⁰ Vagy éppen a pap által a betegekhez vitt Oltáriszentségről

⁸ Ugyanez a megállapítás ugyanakkor nem teljesen áll a Mohács előtti egyházmegyei zsinati tevékenységre, mert utóbb a 15. századi érseki, püspöki, vikáriusi oklevelek és a szentszéki bíráskodáshoz kapcsolódó iratanyag módszeres átvizsgálása számszerűen is sok ismeretlen egyházmegyei zsinat, vikáriusi ad valvas rendelet említését, vagy zsinati bíróságok működésével kapcsolatos „egyszerű” adatot hozhat felszínre.

⁹ DF 286635 18r és *Somogyi Szilvia*: A brassói dékánuság középkori kézikönyve. (A kánonjog gyakorlati alkalmazása a középkori Magyarországon). Bp., 2021. Doktori disszertáció. Kézirat. 252.: „*Plebibusque vestris sepissime insinuare curate, ut si infantuli nati propter mortis periculum vobis ad baptizandum nequierint presentari, ab omnibus circumstantibus masculis, vel illis non existentibus, a feminis baptizentur, vel etiam a patre vel a matre, si alii desunt.*”

¹⁰ DF 286635 19r és *Somogyi Sz.*: A brassói dékánuság i. m. 260.: „*Item confessiones mulierum non in loco occulto teneat, nec alias faciem avertat, si forte per confessionem mulieris vel hominis notabile peccatum audiat, nec spuatur, nec faciem torqueat, aut signum aliquod faciat propter quod peccatorem terreat, vel rubore vel verecundia confundat ita, quod reliqua peccata sibi timeat confiteri vel revelare.*”

azt, hogy érkezésére a híveket a ló vagy akár a pap nyakába akasztott csilingelő csengettyű „megkülönböztető hangjelzése” figyelmezteti, hogy azok időben tisztellessék az eukarisztiát és meghajolhassanak előtte.¹¹ A házasságról pedig azt, hogy vannak az évnek olyan időszakai, mégpedig a teljes naptári év bő harmadát kitevő egyházi ünnepkörökhöz igazított hetek, amikor a házasságkötés mindenki számára tilos.¹² Mint a példák mutatják, a mindennapi életet meghatározó kultúra, szokás- és viselkedésrend olyan szelete fonódott szöveggé, kódolódott ezekben a zsinati határozatokban, amely a királyság területén élő emberek többségét – a társadalom minden rétegéből éppúgy – érintette. Hiszen, ha a legtöbbször a történírók évkönyveinek lapjaira kínáló események nem is történtek, mindenki megszületett és meghalt, közben pedig a legtöbben házasodtak, családot alapítottak, megbetegedtek és gyógyulásban reménykedtek, imádkoztak és gyóntak is.

Mivel a zsinati könyv magyarországi használata hosszú ideig vitathatatlan, széles körben elterjedt, gyakorlati előírásai által a hívek mindennapi életének alapjait szivárgott le tartalma, nem hasztalan feltenni a kérdést, hogy egyrészt meddig számolhatunk használatával, milyen előjelei voltak elavulásának, és a mohácsi csata utáni évtizedekben hogyan nyúltak hozzá a magyar egyházfők az addigra már sok évszázados szöveghez. Azaz mit lehet elmondani a hazai, partikuláris zsinattörténet szempontjából arról a néhány évtizedről, amely megelőzte a nagyszombati zsinatot (1560), de követte a mohácsi csatát? Jelen írás nem szól részletesen Oláh Miklós esztergomi érsek reformtevékenységéről, amelyről már készült feldolgozás Fazekas István tollából,¹³ és nem tárgyalja a nagyszombati zsinat(ok) történetét sem. Három példájával azt kívánja szemléltetni, hogy három nagyon különböző stratégiát alkalmazó (katolikus) főpap, három egymáshoz nagyon közeli időpontban hogyan „alkotott” *mutatis mutandis* zsinati határozatokat az egyházkormányzata alá eső területek számára, hogyan nyúltak vissza a középkori zsinati könyvhöz vagy annak bizonyos elemeihez, és mikortól számolhatunk e kétségtelenül nagy hatású középkori zsinati könyv bő másfél évszázados korszakának végleges leáldozásával.

II. Váraljai Szaniszló pécsi püspök, szepesi prépost: „*non tam subito tamen*”? (1545)

¹¹ DF 286635 25r és *Somogyi Sz.*: A brassói dékánáság i. m. 300.: „*Si autem infirmus est extra civitatem vel villam ita, quod propter necessitatem ad locum remotum oportet sacerdotem ire equestre, ipse sacerdos ad collum suum, vel saltem ad collum equi apponat tyntinnabulum, ut populus ad eius sonitum excitatus in publicum exeat, et reverenter inclinet.*”

¹² DF 286635 20v és *Somogyi Sz.*: A brassói dékánáság i. m. 270.

¹³ *Fazekas István*: Oláh Miklós reformtörekvései az esztergomi egyházmegyében 1553–1568 között. *Történelmi Szemle* 45 (2003), 139–153.

A Pécs városát 1543-ban a közeledő török sereg elől menekülve feladó Váraljai Szaniszló pécsi püspökként alighanem sokkal inkább a város katonai védelmével volt elfoglalva 1543 előtt, mint egyházkormányzati teendőivel. A város elvesztése után szepesi prépostságot nyerő főpap Szepesváraljára 1545 márciusában érkezett, miután az év februárjában részt vett a nagyszombati országgyűlésen. 1545. június 14-re prépostként zsinatot hívott össze.¹⁴ Ez a szepesi zsinat a legkevésbé sem lenne érdektelen, már csak azért sem, mivel a történeti szakirodalom az 1544–1545-ös évek tájkát jelöli ki annak időpontjául, amikor a Szepesség területe középkorból örökölt szervezetének plébánosai a protestáns tanok iránt végleg elköteleződtek.¹⁵

Hogy ezen az 1545-ös szepesi préposti zsinaton mi történhetett, teljes egészében aligha rekonstruálható. Ami viszont a korabeli források és a későbbi történetírás értesüléseit illeti vele kapcsolatban, azokban, ha nem is erős, de kézzel fogható ellentmondás észlelhető Váraljai Szaniszló püspök szándékaival és az egyházi újításokhoz való hozzáállásával kapcsolatban. A kortárs Georg Moller, utóbb protestáns lett – akkor még a fordulat előtt álló – lőcsei plébános által vezetett *Matricula Molleriana* szerint 1545 tavaszán ő maga kereste fel a prépostot, aki „igen ajánlotta az evangélikus szertartást, hogy a felesleges egyházi szertartásokat, melyek nincsenek a Szentírásban megalapozva, el kell törölni, de mégsem olyan hirtelen, s megígérte, hogy kellő mérlegelés után mindezt meg fogja tenni”.¹⁶ Azt, hogy a prépost hogyan értette a „non tam subito tamen” kitétel, és a nyáron esedékes zsinatig fennmaradó három hónapban fáradozott-e új zsinati rendelkezések előkészítésén, ahhoz ismernünk kellene a nyári határozatok tartalmát. A középkori zsinati határozatokhoz való hozzányúlást az indokolta volna, hogy éppen azok írták elő a protestáns egyházak által nem szentírásinak, azaz feleslegesnek tartott szertartások egy részét. Mindenesetre a korabeli forrás (Georg Moller) értesülését a pécsi püspökről a történetírás a 20. század elején különbözőképpen értékelte. Bruckner Győző a lőcsei plébáno-

¹⁴ *Pírballa Márton*: A szepesi prépostság vázlatos története kezdetétől a püspökség felállításáig. Lőcse, 1899., 208.

¹⁵ *Csepregi Zoltán*: A reformáció nyelve. Humanizmus és reformáció (34). Bp., 2013. 206.; *Szabó András Péter*: A huszonnégy szepességi királyi plébános anyakönyve mint a reformáció és az egyháztörténet változó tükré. In: Ige-idők: a reformáció 500 éve. A reformáció emlékévé alkalmából rendezett kiállítás (Magyar Nemzeti Múzeum 2017. április 26. – november 5.) tanulmánykötete. Szerk. Kiss Erika – Zsászkaliczky Márton – Zsászkaliczky Zsuzsanna. Bp., 2019. 434–440. Itt: 434.

¹⁶ Idézi: *Csepregi Z.*: A reformáció nyelve i. m. 206. Vö.: Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából. Szerkesztették: Bunyitay Vince – Rapaics Rajmund – Karácsonyi János. Második kötet: 1530–1534. és három függelék. Bp., 1904. 422., a *Matricula Molleriana* Szaniszló prépostról szólva: „1545. De reverendissimo domino, domino Stanislao Cibiniensi, episcopo Quinqueecclesiensi, praeposito Scepusiensi, domino vere christiano, evangelicae veritatis amatore ac fautore observantissimo.”

sokkal való kapcsolatfelvételt úgy értelmezte, hogy „*Szaniszló prépost tehát messzemenő engedményeket tett [...] az evangélikusoknak*”,¹⁷ vele szemben Pirhalla Márton jóval szkeptikusabban ír a pécsi püspök, szepesi prépost állítólagos protestantizmus irányába ható engedményeiről, nyilván tette ezt mindkét történetíró saját protestáns, illetve katolikus felekezete történetírásának nyomdokait követve, a történeteket különböző, a hagyományos felekezeti történetírás nézőpontjaiból vizsgálva.¹⁸

Az 1545 nyarára meghirdetett szepesi préposti zsinat határozatait már a 18. század végén sem találták. A Szepességről a 18. század végén jelentős forrásanyagot módszeresen összegyűjtő és közreadó jezsuita Wágner Károly tanácstalanul nyilatkozott hiányukról: lappanganak-e, teljesen elpusztultak-e, nem tudja.¹⁹ A zsinat dokumentációjának egyetlen részletét Péterfy Károly tette közzé 1742-ben „*Ordo divinorum officiorum in sancta synodo observandorum M. D. XLV.*” címen, ennek a tartalmáról részletesebben lentebb szólok. Maguk a határozatok azonban nem kerültek szeme elé, bevezetője alapján elveszettek tartotta őket.²⁰ Az eseményekkel kapcsolatban két feltételezés lehetséges. Az egyik, hogy az utóbb protestánsá lett kortársak által neki tulajdonított újító szellemtől vezérelve Váraljai Szaniszló valamilyen új zsinati határozatokkal állt elő 1545-ben az abban a pillanatban talán éppen még nem protestáns szepesi plébánosoknak. A másik felvethető megoldás a középkori úzus szerves folytatása lenne a katolikus főpap részéről: azaz fogta az addig használatban lévő középkori (esztergomi és lőcsei) zsinati határozatokat és változatlan formában azokat hirdette ki. Az utóbbi lehetőség megvizsgálásához egy középkortörténeti kitérő szükséges.

A 15. század folyamán az esztergomi érsek egyházkormányzati joghatósága alá tartozó két prépost, a pozsonyi és a szepesi, saját területén vikáriusi jogokat gyakorolt.²¹ Közülük a szepesi, Stock János prépostsága idején, 1459-ben, II. Piusz pápától jogait elismerő oklevelet nyert.²² Ezek között szerepelt zsinat összehívásának joga (ius sinodum convocandi) is.²³ A kutatások szerint, noha a szepesi prépostok által a terület plébánosai számára

¹⁷ Bruckner Győző: A reformáció és ellenreformáció története a Szepességen. I. kötet. Bp., 1922., 93.

¹⁸ Pirhalla M.: A szepesi prépostság i.m. 208–219.

¹⁹ Carolus Wagner: *Analecta Scepusii sacri et profani*. Pars III. Viennae, 1778. 84.

²⁰ Péterffy, Carolus: *Sacra concilia ecclesiae Romano-catholicae in regno Hungariae celebrata ab anno Christi MXVI. usque ad annum MDCCXV.* [...] Pars prima. Viennae, 1742., 284.

²¹ C. Tóth Norbert – Lakatos Bálint – Mikó Gábor: A pozsonyi prépost és a káptalan viszálya (1421–1425). Szentszéki bíráskodás Magyarországon – a pozsonyi káptalan szervezete és működése a XV. század elején. Bp., 2014. 18–19.

²² Buják Gábor: Stock János és a szepesi egyház kiváltságai. In: Mátyás király és az egyház. Szerk. Fedelecs Tamás. Pécs, 2019. 203–231. kül. 203.

²³ DF 264475.

tartott gyűlések már a 13. század végén is adatolhatók, a 15. századi szepesi préposti zsinatok megtartásának pápai engedélye azzal függ össze, hogy a terület az esztergomi egyházmegyei zsinat megtartásának helyétől távol esett, így az ott hallottakat, előírtakat a prépost e gyűlésen adta tovább a helyi plébánosok számára.²⁴ Stock János szepesi prépost pedig nem csupán élt a zsinattartás jogával, hanem az 1460-ban Lőcsén megtartott préposti zsinatának határozatai is ránk maradtak.

A határozatok 15. századi másolatát az Egyetemi Könyvtárban őrzött Cod. Lat. 73-as jelzetű kódexe tartotta fenn, az esztergomi szinodális könyv legkorábbi (ún. E1) redakciójával együtt.²⁵ Bár Szentirmai Sándor 1961-ben azt feltételezte, hogy ezek „idegen előképre” vezethetők vissza, forrásuk sziléziai területen – innen származott Stock János prépost – keresendő, ezek feltárására azóta sem került sor.²⁶ Megkérdőjelezhetetlen állítás azonban az, hogy ezek a Stock-féle határozatok a kezünkben lévő egyetlen zsinati szöveg a középkori Magyar Királyságból, amely nem az ún. késő középkori esztergomi zsinati könyvet veszi át, vagy bővíti, hanem szövege attól eltér.²⁷ Igaz ez még azzal a hozzáttétellel együtt is, hogy nem úgy kell elképzelnünk, hogy a szepesi prépostság területén 1460-tól kezdve a Stock-féle határozatok voltak érvényben, hanem úgy, hogy a szepesi határozatok az esztergomi zsinati könyv „hatályban maradása” mellett voltak követendők a terület plébánosai számára. A prépost a zsinati bevezetőben maga fogalmazta meg: „*Volentes itaque prout tenemur, almae ecclesiae Strigoniensis statuta synodalia, immota firmitate, stabiliq[ue] servare sub tenore*”.²⁸ Az esztergomi szinodális könyv és a Stock-féle szepesi határozatok egy időben való, párhuzamos használatának legjobb bizonyítéka, hogy a kódexben,²⁹ amelyet szepességi papok használtak a 15. század végén, a 16. század első évtizedeiben, az esztergomi egyházmegye ünneplistáját a szepesi határozatok végére másolták be, nem az őket követő esztergomi szöveg végére.³⁰ A

²⁴ Buják G.: Stock János i. m. 221–222.

²⁵ Erdő Péter: Az esztergomi szinodális könyv. Magyar Könyvszemle 109 (1993/3), 263–278. kül. 266.

²⁶ Alexander Szentirmai: Die ungarische Diözesansynode im Spätmittelalter. Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonistische Abteilung 47 (1961) 267–292. kül. 282. Vö. Szentirmai Sándor: A magyar egyházmegyei zsinatok. In: Uő.: A középkori magyar egyház. Válogatott kánonjogtörténeti tanulmányok. Szerk.: Thorockay Gábor. Pécs, 2021., 123–144. kül. 135.

²⁷ Szentirmai S.: Egyházmegyei zsinatok i. m. 135., Erdő P.: Esztergomi szinodális könyv i. m. 266.

²⁸ Péterfy, C.: Sacra concilia i. m. 202.

²⁹ Egyetemi Könyvtár Cod. Lat. 73.

³⁰ „*Secuntur festa, que sunt celebranda secundum constitutiones almae ecclesie Strigoniensis.*” Egyetemi Könyvtár Cod. Lat. 73. Vö.: https://edit.elte.hu/xmlui/static/uv/uv.html?key=10831/30490&fname=pager_001.jpg.jpg 160. fénykép. Letöltés ideje: 2023. 08. 29. Ez a tény, hogy a középkori kódexben a szepesi határo-

szepesi határozatokat „olvasni” és „érteni” sem lehetett teljesen önmagukban, értelmezésük az esztergomi szinodális könyv párhuzamos ismeretét és „olvasását” feltételezte. Ez a szövegezés számos pontján is kitűnik, ahol a határozatok „*aut alias sub poenis in statutis synodalibus ecclesiae Strigoniensis*” és „*prout etiam in aliis huiusmodi almae ecclesiae Strigoniensis reperimur evidenter*” kitételekkel egészültek ki.³¹ Tehát 1460-ra jött el először a pillanat, amikor valaki a Magyar Királyság területén – történetesen éppen a szepesi prépost – úgy érezte, hogy az esztergomi zsinati könyv alapszövegének nagyon apró módosításokkal való ellátása és kihirdetése önmagában nem elegendő, az alsópapáságnak kiegészítő előírásokra van szüksége. Stock János saját határozataiba bátran emelt be a Bázeli Egyetemes Zsinat (1431–1449) szövegéből.³² Attól sem riadt vissza, hogy a szentségek kiszolgáltatásának alapvető gyakorlata tekintetében mást írjon elő, mint az esztergomi szinodális könyv e tekintetben archaikus joggyakorlatot leíró határozata: utóbbi a keresztelésnél pl. annak ősi, alámerítéses formáját írja le, előbbi pedig az addigra már praktikus okokból és használati tárgyakkal bizonyítható módon Közép-Európában sokkal inkább elterjedt leöntéses keresztelést.³³ A Stock-féle 1460-as szepesi szövegben előtérbe kerülnek az olyan mindennapos gyakorlati problémákat rendezni kívánó határozatok – papok életmódja, papok ágyastartása, szentségek őrzésének nem megfelelő módja –, amely problémák aztán a 16. század második feléből³⁴ szórva-fennmaradt egyházlátogatási jegyzőkönyvekből is visszaköszönnek

zatok végén ott áll az esztergomi egyházmegye ünneplistája és még két másik függelék, amely ábrákkal mutatja be a házassági akadályokat, a Péterfy-féle kiadásban elsikkadt, ezek a kiadásból egyszerűen kimaradtak.

³¹ Péterfy, C.: *Sacra concilia* i. m. 206., 209. Még ezeknél is jobb példa az a szepesi határozat, amely az esztergomi rítus (és szertartáskönyv) követését írja elő: „*Item, cum non liceat a capite membris, quin immo ni inferioris sit, se superiorum monitis, et constitutionibus reformare, volentes itaque ecclesiam nostram, et omnes alias nobis subjectas, eo, quo possumus, et debemus modo almae ecclesiae Strigoniensis, moribus et ritui conformare, statuimus, ut omnes clerici beneficiati presbyteri nostrae iurisdictioni subiecti se dictae ecclesiae Strigoniensi in horis canonicis districte, et intelligibiliter per eos legendis, quantum possunt conforment.*” Ld. uo. 209.

³² Péterfy, C.: *Sacra concilia* i. m. 207.: „*Alioquin, si per nos monitis, quos et praesentes monemus, eas non dimiserint, suis beneficiis duximus spoliandos, et gravius puniendos, prout nobis visum fuerit, et prout in decreto Sacri Basileensis Concilii lucidissime est expressum, cuius tenor sequitur in hac forma: Sacro Sancta generalis Synodus Basileensis in Spiritu Sancto legitime congregata, universalem ecclesiam repraesentans, ad perpetuam rei memoriam.*”

³³ *Leges ecclesiasticae Regni Hungariae et provinciarum adiacentium opera et studio Ignatii comitis de Battyán episcopi Transsilvaniae collectae et illustratae. Tomus tertius. Claudiopoli MDCCCXXVII. 261.; Péterfy, C.: Sacra concilia* i. m. 202.

³⁴ Katolikus egyházlátogatási jegyzőkönyvek 16–17. század. Fordította: Domokos Pál Péter – Rosdy Pál – Varga Imre. Szerkesztette: Tomisa Ilona. Bp., 2002. 27–89.

utóbb. Úgy tűnik, hogy Stock János szepesi prépost érzékelte az esztergomi zsinati könyv avulását és saját határozatainak megalkotásakor probléma-érzékeny volt, ám a szepesi határozatok szövegének forrásai ugyanazon az altalajon keresendők, ahol az esztergomi szinodális könyvé is. A prépost 1460-as határozataira a bevezetőben úgy hivatkozik, mint „*digesta statuta*”, azonosított források híján úgy érthetjük, hogy a szöveg a középkori kánonjogi és partikuláris zsinati szövegek megalkotásának szokásos receptje alapján, kompilatív módon korábbi egyetemes kánonjogi előírás felhasználásával és „sorban való előadásával” készült. A Stock János-féle recept nem vált elterjedtté. Az esztergomi szinodális könyvet még a 15. század végén is jelentősebb módosítás nélkül használták országszerte, és az 1515-ből ismert veszprémi, valamint az 1524-es váradi zsinati könyvet kiadó püspökök sem módosították jelentősen az avulóban lévő szöveget.

A kitérő után adódó jogos kérdés, hogy mi köze Stock János szepesi prépostnak Váraljai Szaniszló szepesi prépost 1545-ös szepesi zsinatához és a protestáns reformáció ügyében általam feltételezett, de bizonyítani nem tudott „oldalazó taktikájához.” Az 1460-as szepesi zsinati határozatok szövegének tanulmányozásához magától értetődően mindenki a középkori kódexben fennmaradt szöveget használja, ám létezik a határozatoknak egy sokkal későbbi, elfeledett másolata is. Az egyszerű, papírra írott másolat készítésének idejeként a Diplomatikai Fényképgyűjtemény készítői a 18. századot jelzik.³⁵ Őrzési helye az esztergomi Prímási Levéltár Archivum ecclesiasticum vetus gyűjteménye.³⁶ Az eredetit rejtő esztergomi levéltári boríték datálása eltér a Diplomatikai Fényképtárártól: „Tartalom: a szepesi prépostság zsinatának határozatai. XVI. századi egyszerű másolat. 14 folio 2-szer kétrét hajtott papírlap.”³⁷ Egy kétrét hajtott papírlap a többinél minimálisan kisebb és a többihez külön van hozzáfűzve. Az így egybefűzött lapok borítólapja egy szintén velük közel azonos méretű papírlap kétrét hajtván és ebben a formában még egyszer összehajtván. Az újkori számozás a 2-es számmal kezdődik és 13-ig halad. Az így megszámozott oldalak közül a 2r–11r-re van másolva az 1460-as szepesi zsinati szöveg, a 11v oldal üres, az utólag hozzákötött papírra pedig más kézírással az 1545-ös szepesi zsinatnak azt az egyetlen általunk ma ismert és fentebb már említett részletét másolták rá. A papír vízjeles mind a középkori határozatokat tartalmazó részen, mind az utólag hozzákötött lapon. Ez, a 2r/v, 10r/v és 13r/v oldalon látható vízjel azonos, azaz az 1545-ös részletet tartalmazó papír vízjele megegyezik a középkori szöveg másolatát tartalmazó lapokéval. A vízjel egy kb. 6,9 cm hosszú, 6,4 cm széles heraldikai kétfejű sas, teste szívpanasz, a szárnyaival mind a jobb, mind a bal oldalon H betűt tart.³⁸ E vízjelnek a vízjel-adatbázisokban 1624 körüli időpontra datálható külföldi párhu-

³⁵ DF 278953: zsinati határozatok, másolat (1701–1800).

³⁶ Esztergomi Prímási Levéltár AEV No. 53/4.

³⁷ Esztergomi Prímási Levéltár AEV No. 53/4.

³⁸ Esztergomi Prímási Levéltár AEV No. 53/4. 2r/v, 10r/v, 13r/v.

zamai találhatóak.³⁹ Az 1460-as szepesi zsinati határozat szövege filológiai értelemben véve gyakorlatilag nem tér el a középkori kódexből ismert szövegtől, ám utólag a másolat datálásának szempontjából nem érdektelen marginális jegyzetekkel látták el: a keresztszülők számát szabályozó középkori rendelkezés mellé odaírták, hogy a Tridenti Zsinat a határozatot kiigazította.⁴⁰ Az egyszerű papírmásolat e megfontolások (vízjel-párhuzam, íráskép, korábbi javasolt datálások) alapján legvalószínűbben a 17. század első felének utolsó évtizedeiben készülhetett, azaz jóval a szepességi protestáns reformáció térnyerése után.

Az utólag hozzákötött lapok az 1545-ös Váraljai Szaniszló prépost által megtartott zsinat rendtartását írták át. Az ilyen típusú zsinati ordók a középkorban végig azt szabályozták, hogy a zsinat közben zajló liturgikus szertartásokon ki celebrál. Az egyházmegyei zsinatok hosszát is csak áttételes és töredékes források alapján lehet megbecsülni, Szentirmai Sándor szerint ez hazánkban általában véve 3-5 nap volt.⁴¹ A hazai középkori egyházmegyei zsinatok liturgikus szertartásaival kapcsolatban szintén homályban tapogatózunk. Az 1545-ös szepesi zsinat ordója a szertartásokat négy napra osztja be, szombattól keddig.⁴² Mivel ismert a tervezett június 14-i kezdési dátum, ezért azzal kell számolni, hogy az a kérdéses négy napig terjedő időszak, amelyről szó van, június 13-tól, szombattól, június 16-ig, keddig terjedt. Szombaton csak a vesperást tartották meg, azt lehet gondolni, hogy ez teljesen praktikus megoldás. Hogy egy esemény el tudjon kezdődni egy adott napon, ahhoz a résztvevőknek már az előző este össze kellett gyűlniük a helyszínen, különösen, ha messziről érkeztek. A zárónapon, kedden a zsolozsmarendben csak a primát és terciát végző papok szerepelnek, eltérően a vasárnaptól és a hétfőtől, ahol a vesperásig bezáróan van összeállítva.⁴³ Hétfőn a celebránsok, kar-ima résztvevők és szolgálattevők (chorales, assistants) nevének elősorolása előír a mise után egy körmenetet is. Összefoglalva azzal lehet számolni, hogy a résztvevők a zsinat összehívásának napja előtti este érkeztek meg, a zsinat harmadik napján pedig délelőtt befejeződött az esemény, a két teljes nap közül pedig feltételezhetően az első lehetett alkalmas arra, hogy ott a prépost a zsinati határozatokat kihirdesse, mivel a másik napra a körmenetet ütemezték.

A zsinati rendtartás előzetesen legalább az alábbi helyekről származó plébánosok részvételével számolt: Leibicz, Káposztafalva, Pálmafalva,

³⁹ <https://www.wasserzeichen-online.de/wzis/struktur.php?ref=-DE4215-PO-26682> Letöltés ideje: 2023. 08. 30.

⁴⁰ A megjegyzés itt is jól látható: DF 278953 2v (=41. fénykép), a szövegtükör mellett a bal oldali margón.

⁴¹ *Szentirmai S.*: Egyházmegyei zsinatok i. m. 132–133.

⁴² Esztergomi Prímási Levéltár AEV No. 53/4. 12r–13r.

⁴³ A zsolozsmázás rendjéről általában és részletesebben: *Déri Balázs*: „Hórák és órák”. A szent idő mint vallásfenomenológiai jelenség. *Vallástudományi Szemle* II. /1. (2006) 53–65.,

Sperndorf, Ellenbach, Izsák (Zsákóc), Duránd, Lomnicz (Kakaslomnicz), Ménhárd, Lőcse, Felka, Szepesszombat, Mühlenbach, Edelén, Poprád, Keresztfalva, Maldur, Rókusz, Podolin, Toporc, Krig, Matheócz, Teplicz, Igló, Lubló, Kubach, Rauschenbach, Hopfengart, Krompach, Béla, Márkusfalva, Zsegra, Richnó, Bethlenfalva, Letán, Vidnicz, Görgő, Grancz, Tamási, Grénicz, Jemnik, Farkasfalva, Vidnicz.⁴⁴ Mint a listából kitűnik, azon a 24 szepesi plébános testvérületéből (fraternitas XXIV regalium parochorum) szerepeltek azok a plébánosok is, akik a Zsigmond király által 1412-ben Lengyelországnak elzálogosított városok plébánosai, és azok is, akik a magyar fennhatóság alatt maradt terület plébánosai voltak, ezeken kívül pedig még számos más, a szepesi prépostság területén található plébánia papja kaphatott meghívót. Számuk bőven negyven fölött volt, a zsinat résztvevői közé pedig még nyilvánvalóan hozzászámolandóak a szepesi káptalan tagjai is. Természetesen az ordo az 1545-ös zsinat előtt készült, a plébánosok neveit nem is tartalmazza, csak plébániájuk helyét, valamint előírja, ha valaki közülük hiányozna, akkor helyettesíteni kell a liturgikus eseményen.

Péterfy Károly a 18. század közepén biztosan nem az AEV No. 53/4-es papírmásolatot vette alapul e 1545-ös szepesi zsinati rendtartás szövegének közreadásánál, mert a kiadásában szerepel a törzsszöveg előtt és utána is egy 17. századi záradék, ami arra utal, hogy Sebestyén András erdélyi püspök, szepesi prépost átíratta az 1545-ös rendtartást a szepesi káptalannal, mégpedig 1683-ban. Ezzel lassan az apró részletek összerakása után adódó részkövetkeztetés levonásához értem. 1460-ban Stock János az esztergomi zsinati könyvet kiegészítő határozatokat adott ki a szepesi prépostság területére. Példáját más megyéspüspökök nem követték, ők Mohácsig nem nyúltak hozzá az esztergomi alapszöveghez. A szepességi „protestáns-fordulat” évében érkezett a területre Váraljai Szaniszló prépost, korábbi pécsi püspök, aki még arra az évre, 1545 nyarára préposti zsinatot hívott össze, ahová hivatalos volt a prépostság területének teljes papsága. Az 1545-ös zsinat határozatai nem maradtak ránk, vagy legalábbis nem találjuk őket. Elképzelhető, hogy amikor vélhetően valamikor a 17. század első harmadának vége, vagy legkésőbb közepe táján másolatot készítettek az 1460-as középkori zsinati határozatokról és az 1545-ös zsinati rendtartásról, akkor ezt a két szöveget egy dokumentummá fűzték össze. Ha ekkor még meglettek volna az 1545-ös zsinat határozatai, akkor semmi értelme nem lett

⁴⁴ Péterfy, C.: *Sacra concilia* i. m. 285–286., Esztergomi Prímási Levéltár AEV No. 53/4. 12r–13r. = DF 278953. A települések azonosításához az alábbi segédleteket használtam: *Csánki Dezső*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I. kötet. Bp., 1890. 245–277.; *Engel Pál*: Magyarország a középkor végén. Digitális térkép és adatbázis a középkori Magyar Királyság településeiről. Hungary in the Late Middle Ages. Digital vector map and attaching database about the settlements and landowners of medieval Hungary. Bölcsészettudományi Kutatóközpont. Bp., 2020.

volna azokat nem bemásolni a középkori szöveg után, és a vonatkozó zsinat rendtartása elé, valamint, ha 1545-ben Váraljai „újított” volna a határozatokon, semmi értelme nem lett volna pl. a Tridenti Zsinat-féle módosítást a keresztszülők számával kapcsolatban a középkori határozatok mellé írni és nem az 1545-ös „új” szöveg mellé. Logikusabbnak tűnik tehát azt feltételezni, hogy Szaniszló „*non tam subito tamen*” taktikája középkori elődei hagyományának szerves folytatása volt: nem veszték el az 1545-ös határozatok, hanem egyszerűen arról van szó, hogy Szaniszló zsinatán a középkori, 1460-as lőcsei határozatokat hirdette ki és fogadta el érvényesnek. Ha a feltételezés megállná a helyét, akkor pedig ez a történet, ti. hogy az 1545-ös szepességi zsinaton egyházi reformokra várakozó teljes szepesi papság „nem kapott semmit” a préposttól, akár az akcelerátora is lehetett volna a terület protestáns fordulatának.

III. Bornemisza Pál nyitrai adminisztrátor (1560)

A könyvnyomtatásra a 16. századi reformátorok szívesen tekintettek úgy, mint a (protestáns) reformáció szolgálóleányára, isteni csapásra a catholica ecclesiával szemben.⁴⁵ Ennek, a modern történettudományba is leszivárgó korábbi értelmezési hangsúlynak a nyomán hosszú ideig sokkal kevésbé volt „divatos” a reformáció előtti katolikus egyháznak és a könyvnyomtatás viszonyának a vizsgálata, mint a nyomdák és a protestáns reformátorokéi. Utóbb azonban Európa-szerte elkezdtek összegyűjteni számos, főként liturgikus tartalmat hordozó, az egyházmegyék főpapjai által még 1500 előtt kinyomtatott ősnymotványt is. E kutatások nyomán a korábbi egyoldalú kép mára sokat változott. Natalia Nowakowska például több mint száz, Európa egyházmegyéiben 1480 és 1500 között kinyomtatott misekönyv, breviárium és egyéb liturgikus tartalmú könyv vizsgálata nyomán állította, hogy a nyomtatott könyv, mint a papi szolgálathoz szükséges ismeret hordozó tárgy, már a 15/16. század fordulója előtti évtizedekben az „intézményfejlesztés” hatékony eszköze volt a katolikus megyéspüspökök kezében is. Szerinte a liturgikus tartalom eme átköltöztetése a kódexek lapjairól a nyomtatványok oldalaira a katolikus egyházban leginkább a 15. század utolsó két évtizedében élte reneszánszát, 1490 körül ért csúcspontjára, a század fordulója után azonban visszaszorult a folyamat, hogy aztán csak a Tridenti Zsinattal és az „ellenreformációval” kapjon új lendületet.⁴⁶

⁴⁵ Idézi: *Natalia Nowakowska*: From Strassburg to Trent: Bishops, Printing and Liturgical Reform in the Fifteenth Century. Past und Present. 213 (2011) 4.

⁴⁶ *Nowakowska, N.*: Bishops, Printing and Liturgical Reform i. m. 31. A magyar történeti irodalom több helyen elvégezte a történetírás hagyományos „ellenreformáció”, „katolikus reform” és katolikus konfesszionalizáció fogalmainak értékelését, kritikát gyakorolt a terminusok fogalmi tartalmával és használhatóságával kapcsolatban. E helyen a teljesség igénye nélkül ld.: *Tusor Péter*: Katolikus konfesszionalizáció a kora újkori Magyarországon. Egyetemi jegyzet. Bp., 2018. 9–11.; *Molnár Antal*: Miért világtörténeti kuriózum a magyarországi reformáció? In: Ige-Idők. A

A középkori Magyar Királyságban e tekintetben megfigyelhető folyamatok egybehangzanak Nowakowska állításaival. Többek között a nyomtatott esztergomi breviárium 1480-ban látott napvilágot,⁴⁷ a Missale Strigoniense 1484-ben,⁴⁸ az Obsequiale Strigoniense 1496-ban,⁴⁹ a Baptismale Strigoniense 1500-ban.⁵⁰ Bár a Psalterium Strigoniense nyomtatása adathozható 1515-ből⁵¹ és 1523-ból is,⁵² a liturgikus könyvek nyomtatásának nagy „berobbanása” – legalábbis az eddig összegyűjtött források alapján – ezután csak Oláh Miklós főpapságának időszakát,⁵³ és az 1560 utáni időszakot, azaz a nagyszombati zsinat utáni időszakot jellemezte. A középkori Magyar Királyság 1480 és 1526 közötti nyomtatott könyvállományában az egyházi tartalmú nyomtatványok, azon belül is a liturgikus tartalmat hordozó nyomtatványok elképesztő túlsúlyára a közelmúltban – többek között – Déri Balázs hívta fel a figyelmet, utalva rá, hogy ez a tény erősen árnyalja azt a narratívát, amely általában véve a korai nyomtatványokat hangsúlyosan a reneszánsz-humanista tudás hordozóiként írja le.⁵⁴ Szintén az ő megállapítását érdemes hosszabban és szó szerint idézni a korai nyomtatott esztergomi liturgikus könyvekkel kapcsolatban, mielőtt visszatérnék a zsinati határozatokra: „Az 1480-as és 1484-es esztergomi nyomtatott liturgikus könyvek minden lényeges tekintetben a (színvonalas) esztergomi kéziratok egyszerű áttételei az új médiára. Az annak megfelelő (illetve azáltal lehetővé tett) formai és összeállítási jellemzők, sőt filológiai módszerek

reformáció 500 éve. Magyar Nemzeti Múzeum 2017. április 26 – november 5. I. kötet. Tanulmányok. Szerkesztette: Kiss Erika – Zácskaliczky Márton – Zácskaliczky Zsuzsanna. Bp., 2019. 14–25. kül. 17–18.; *Kármán Gábor*: A konfesszionalizáció hasznáról és káráról: Egy paradigma margójára. In: Felekezeti társadalom – felekezeti műveltség: A Hajnal István Kör 2011. évi győri konferenciájának kötete. Hajnal István Kör. Bp., 2013. 27–40. kül. 29. A fenti szövegben azért használtam az ellenreformáció terminust, mert a hivatkozott helyen a „Counter-Reformation” terminust szerepeltette a szerző.

⁴⁷ Ld.: Usuarium. A Digital Library and Database for the Study of latin Liturgical History in the Middle Ages and Early Modern Period. <https://usuarium.elte.hu/book/259/view>

⁴⁸ <https://usuarium.elte.hu/book/248/view>

⁴⁹ <https://usuarium.elte.hu/book/770/view>

⁵⁰ <https://usuarium.elte.hu/book/810/view>

⁵¹ <https://usuarium.elte.hu/book/250/view>

⁵² <https://usuarium.elte.hu/book/257/view>

⁵³ Erről részletesebben ld. *Szoliva Gábor* OFM: „...Viennae excudi fecimus”. Oláh Miklós esztergomi érsek könyvkiadói tevékenysége és a katolikus megújulás. *Sapientia* 8 (2015/2), 16–39.

⁵⁴ *Missale Strigoniense 1484* id est *Missale secundum chorum almae ecclesiae Strigoniensis, impressum Nurenbergae apud Anthonium Koburger, anno Domini MCCCCLXXXIII* (RKM III 7) recentius edidit Blasius Déri. Bp., 2009. XIX.

*a liturgikus könyvek esetében is több évtizedes folyamat eredményeként alakultak ki.*⁵⁵

A liturgikus tartalmakhoz hasonlóan a 15. század utolsó évtizedeiben megindult az egyháztartományok, egyházmegyék zsinati könyveinek és határozatainak a nyomtatott könyvekbe való „átköltöztetése” is. Bár hasonló átfogó vizsgálat – amely szükségesnek látszik – eredményére ezzel kapcsolatban nem bukkantam úgy, mint a liturgikus könyvekkel kapcsolatban, a Gesamtkatalog der Wiegendrucke katalógusában végrehajtott egyszerű keresés is több tucat találatot ad azokra a 15. század utolsó két évtizedéből származó statuta provincialia és statuta synodalia nyomtatványokra, amelyek jelentős része nem Európa egyházmegyéinek 15. század végi legújabb zsinati határozatait tartalmazta, hanem egészen egyszerűen a korábban kéziratokban őrzött, gyakran addigra már évtizedek, esetleg évszázadok óta használt határozatokat nyomtatták ki újra.⁵⁶

A késő középkori esztergomi zsinati könyv nyomtatott példányait Borsa Gedeon kutatta fel és írta le. E kutatások nyomán Mohács előttről az esztergomi zsinati könyvnek három különböző időpontban kinyomtatott változatát ismerjük: egy 1484-ben Velencében, egy 1494-ben Bécsben és egy 1519-ben Velencében megjelent változatot.⁵⁷ Miként a fennmaradt középkori kéziratok példányoknak,⁵⁸ a nyomtatott változatoknak is alapvető jellegzetessége, hogy a nagy részén alig változtatott szövegben a zsinati időpontjának és a kiadásnak megfelelően „cseréltették” az éppen hivatalban lévő esztergomi érsekek nevét. Míg a kéziratok példányokban erre

⁵⁵ *Déri Balázs*: Transcursum. Újra az 1480-as nyomtatott esztergomi breviárium előszaváról. Magyar Könyvszemle 128 (2012/1), 113–117. kül. 117.

⁵⁶ Egy olyan átfogó vizsgálat elvégzésére, amely középpontjába azt a kérdést állítja, hogy a könyvnyomtatás megjelenése és a Tridenti Zsinat között milyen utat jártak be az egyházmegyék középkori határozatai, mennyi jutott el közülük a nyomdáig, ez a magyar nyelvű tanulmány a legkevésbé sem alkalmas. Itt csak egy-két példa a kinyomtatott középkori egyháztartományi zsinati könyvekre és/vagy zsinati határozatokra: a mainzi egyháztartomány zsinati könyvét (Statuta provincialia antiqua et nova Moguntina) 1482-ben nyomtatták ki, ld.: Gesamtkatalog der Wiegendrucke: <https://gesamtkatalogderwiegendrucke.de/docs/M43477.htm> (letöltés ideje: 2023. 10. 11.). A magdeburgi egyháztartományét (Statuta provincialia Magdeburgensia) 1489-ben, ld.: Gesamtkatalog der Wiegendrucke • <https://gesamtkatalogderwiegendrucke.de/docs/M43467.htm> (letöltés ideje: 2023. 10. 11.). A prágai egyháztartományét (Statuta provincialia Pragensia) 1476-ban, ld. Gesamtkatalog der Wiegendrucke: <https://gesamtkatalogderwiegendrucke.de/docs/M43484.htm> (letöltés ideje: 2023. 10. 11.)

⁵⁷ *Borsa Gedeon*: Constitutiones Novae Almae Ecclesiae Strigoniensis, Magyar Könyvszemle 72 (1956), 287–293., *Borsa Gedeon*: Hazai egyházmegyék Mohács előtt nyomtatott zsinati határozatai. Magyar Könyvszemle 102 (1986), 67–74.

⁵⁸ Ezekről, azaz az Egyetemi Könyvtár kódexéről, a brassói és kormöcbányai kódexekről részletesebben ld. Somogyi Sz.: Az esztergomi egyházmegye i. m. 742–748.

Demeter (1378–1387) és (Kanizsai) János (1387–1418) érsekek nevének cserélése révén ismerünk példát, addig Borsa kutatása nyomán világos, hogy a három különböző nyomtatványban három különböző érsek neve szerepelt: méghozzá Szécsi Dénesé (1440–1465), Estei Hippolité (1486–1497) és Bakócz Tamásé (1497–1521).⁵⁹

A „középkori magyar zsinati táj” szöveggyűjteményének sajátos, jelenlegi ismereteink szerinti utolsó darabja az 1494-es nyitrai zsinatnak egy 1560-ban Bécsben, Bornemisza Pál nyitrai adminisztrátor kezdeményezésére kinyomtatott változata. E nyomtatványt a közelmúltban részletesebben Keppinger Boglárka vizsgálta meg.⁶⁰ Már ő felfigyelt rá, hogy Bornemisza abban az évben, amelyben a nagyszombati zsinatot (1560) tartották, nyitrai egyházmegyéje számára gyakorlatilag a középkori esztergomi hagyomány szövegét közölte a nyomtatvány első felében, a második felében kiegészítéseket fűzve hozzá.⁶¹ A nyomtatvány a bécsi jezsuitáknál (Viennae Austriae in Aedibus collegii Caesarei Societatis Iesu) készült, Bornemisza az előszót 1560. január 21-én Nyitrán keltezte.

Ez az előszó az 1494-es zsinat szövegének 1560-as nyomtatása mellett több olyan okot hoz fel ebben, amelyről nehezen dönthető el, hogy valamiféle toposzként kell-e érteni – mint hogy nincs fellelhető kéziratos példány a nyitrai egyház „levéltárában” (ea vero quamvis non ita diu in conservatorio dictae ecclesiae manu olim scripta invenerimus),⁶² illetve, hogy a saját maga által tartandó egyházmegyei zsinatot elhalasztja püspöki kinevezése utánra –, vagy valós indokai a középkori zsinati könyv kinyomtatásának. Bornemisza valójában gyakorlatilag változtatás nélkül közölteti le a középkori szöveget a nyomtatvány első felében, csak előszót fűz hozzájuk és felszereli a korábbi határozatokat egy tartalomjegyzékkel (index materi-arum). A nyomtatvány „forradalmi” újítása ugyanakkor, hogy a püspök a határozatokat magyarázó jegyzetekkel (annotationes) látta el. A bevezető szerint a Bornemisza-féle annotációk szigorúan vett célja, hogy minden egyes pap és plébános számára megvilágítsa a régi szöveg nehezebben értelmezhető részeit is („[...] id solum nunc egimus, ut annotationes quasdam ad calcem ipsarum constitutionum haberetis, ex quibus quaedam paulo difficili-ora et non intellecta ab omnibus, et in quibus, ob crassam etiam ignorantiam

⁵⁹ Borsa G.: Hazai egyházmegyék i. m. 67–74.

⁶⁰ Keppinger Boglárka: Az 1560-as nagyszombati zsinat tanítása az Eucharisztiaórol. In: Eucharisztia és Úrvacsora a 16–18. századi Magyarországon. Szerk.: Szelestei N. László. Bp., 2018. 109–122.

⁶¹ Keppinger B.: Az 1560-as nagyszombati zsinat i. m. 110–111.

⁶² Statuta synodalia ecclesiae Nitriensis. Anni 1494. Quae quomodo nunc in lucem prodiderint et in quem usum, sequens pagina demonstrabit. Viennae Austriae in aedibus collegii Caesarei Societatis Iesu, anno M. D. LX. A nyomtatvány digitális képe: https://archive.org/details/bub_gb_1CLpww9ywwsC/page/n3/mode/2up?view=theater A letöltés ideje: 2023. 10. 24.

saepe multi parochi seu plebani impingunt, ac errant).⁶³ Míg tehát azzal kapcsolatban meglehetősen életlenül fogalmaz a püspök, hogy maga egyelőre miért nem vállalkozik új, a középkoriaktól eltérő zsinati határozatok kiadására – hogy a korábban Ferdinánd embereként többek között a szlávóniai gazdasági igazgatásban gyakorlatot szerzett „edzett”,⁶⁴ egyébként pedig Bolognában iskolázott, műgyűjtői hajlamú,⁶⁵ humanista műveltségű férfiú⁶⁶ egy ilyesféle feladatra (ti. teljesen új, „modern” zsinati határozatok elkészítésére) alkalmatlan lett volna, aligha hihető –, a papok súlyos műveletlenségével kapcsolatos panaszok erőteljesebben köszönnek vissza a bevezetőből. Noha a régebbi szakirodalomban számos helyen szerepel, és ez a legújabb szakirodalomban is felbukkan, hogy Bornemisza Pál 1558-ban egyházmegyei zsinatra hívta össze a nyitrai papságot, akkor hirdette ki elődje 1494-es egyházmegyei zsinati határozatait újra, és így készült el végül a bővítésekkel az 1560-as bécsi nyomtatvány az 1558-as nyitrai zsinatot követően,⁶⁷ ennek a zsinatnak a megtartása számomra a nyomtatvány bevezetője alapján igencsak kétségesnek látszik. Ugyanis Bornemisza még a nyomtatvány 1560. január 21-én kelt bevezetőjében is exkuzálja magát, amiért nyitrai püspökként nem tartott még egyházmegyei zsinatot, megerősítés híján, a szükségszerűen megtartandó gyűlést remélt megerősítése utánra tolja el, és éppen e körülményekkel okolja meg a régi határozatok kinyomtatását, hozzátéve, hogy a régi zsinati könyvhöz fűzött magyaráza-

⁶³ Ld. uo. Előszó.

⁶⁴ Erről többek között ld.: *Kenyeres István*: I. Ferdinánd magyarországi pénzügyigazgatási reformjai és bevételei. *Történelmi Szemle* 45 (2003), 61–92. kül. 71., 79.

⁶⁵ *Mikó Árpád*: Bornemisza (Abstemius) Pál végrendelete 1577-ből: adatok a nyitrai, az óbudai, a veszprémi és a gyulafehérvári egyház középkori kincseinek sorsához. *Művészettörténeti Értesítő* 45 (1996), 203–221.

⁶⁶ *Borsa Gedeon*: Bornemisza Pál megemlékezése Várdai Ferencről és a többi, Mohács előtti bolognai, magyar vonatkozású nyomtatvány. *Magyar Könyvszemle* 87 (1983), 48–58.

⁶⁷ *Vágner József*: A Nyitra-egyházmegyei papság irodalmi működése. *Magyar Sion* 1890. 293.; *Szinmyei József*: Magyar írók élete és munkái. B. Bornemisza (Abstemius) Pál. (Ezek a régi szakirodalmi tételek nem támasztják alá forráshivatkozással az állításukat). Velük szemben Szvorényi Mihály a zsinatokról 1807-ben megjelentetett művében az általam fent feltételezettek szerepelnek, azaz, hogy mivel Bornemisza Pál csak electus volt, nyitrai adminisztrátor, nyitrai püspöki megerősítést soha nem is kapott, ilyen minőségben nyitrai zsinatot nem is tartott. Szvorényi ehhez hozzátéve feltételezi továbbá, hogy nyitrai püspökként való megerősítése elmaradásának talán az lehetett az oka, hogy reménykedett korábbi (erdélyi) püspöksége visszanyerésében. Ld. *Szvorényi, Michael*: *Synopsis critico-historica decretorum synodali-um pro ecclesia hungaro-catholica editorum*. Veszprém 1807. 179.

tok mind-mind olyan témákat és tárgyakat érintenek, amelyről a legközelebbi zsinaton szükségképpen tárgyalni kell majd.⁶⁸

Az 1494-es határozatokhoz íródott Bornemisza-féle magyarázatok tehát nem tekinthetők a klasszikus középkori értelemben vett zsinati határozatoknak, sem pedig olyan, a középkorból ismert módon egy már meglévő határozathoz akár évekkel, vagy évtizedekkel később hozzáfűzött addícióknak, amelyeket a késő középkori magyar zsinati táj bizonyos szövegeiből (váradi [1524] és veszprémi [1515] határozatok) egyébként ismerünk. A Bornemisza-kiegészítés címe a nyomtatvány bevezetőjében leírtakat ismétli meg újra: „*Annotationes quaedam hoc maxime tempore pernecessarie ad plenioram intelligentiam harum synodalium constitutionum ecclesiae Nitriensis. Prooemium in declarationes et annotationes constitutionum.*” Azaz, ez egy olyan kommentárszerű magyarázó jegyzetanyag (de iure nem új zsinati határozatok), amely a régi határozatok teljesebb megértését szolgálja.

A kommentár és válfajai a humanizmus idején újra virágzó műfajjává váltak. Klasszikus auktorokhoz és irodalmi műfajokhoz fűzött fajtái, a műfaj ekkori oktatási és a klasszikus szövegkritikát kialakító filológiai funkciói közismertek, miként az is, hogy a bibliai és teológiai szövegek kommentálására is szép számmal akad példa.⁶⁹ A kánonjogi gyűjteményekhez fűzött glosszáknak pedig a középkor egészében tekintélyes hagyománya volt. A nyitrai adminisztrátor Bornemisza az 1494-es zsinati határozatokhoz írott jegyzeteinek és kommentárjainak elkészítéséhez az új nyomdatechnika adta lehetőségeket használta fel. Míg a középkorban úgy bővült egy zsinati könyv, hogy a kézirat vagy mintapéldány másolása során az addíciókat beillesztették a tárgyra vonatkozó határozat végére vagy az összes határozat után, addig a nyomtatás új lehetőségeket kínált a szerkesztőknek. A nyitrai határozatokat tartalmazó nyomtatvány azon részeit, amely a középkori határozatokat tartalmazta, a lap alján betűkkel látták el A-tól K-ig, a lapok

⁶⁸ Porro quia, eandem ob causam quod nondum illam sumus consequuti, rem hanc, episcopalem iam dictam synodum, non modo salutarem, sed animabus etiam nostris ac vestris, totiusque plebis nostrae a Deo commissae pernecessariam differre, atque in aliud tempus reiicere cogimur, consulto decrevimus cum hac nostra epistola antiqua quoque Nitriensis ecclesiae statuta synodalia, quae summam sanctorum canonum breviter continent, quaeque vice diocesanae synodi, donec illam possimus legitime in ecclesia nostra Nitriensi celebrare, vobis esse possint, hinc ad vos mittere. [...] Et quia proxima synodo, Christo Iesu bene propitio, de illis omnibus, quae illic habentur, plenius atque pro ratione horum temporum tractare statuimus, id solum nunc egimus, ut annotationes quasdam ad calcem ipsarum constitutionum haberetis [...]. Ld. Statuta synodalia ecclesiae Nitriensis i. m. (A bevezető aij és a iij számozású oldala.)

⁶⁹ *Enenkel, Karl – Nellen, Henk: Neo-Latin Commentaries and the Management of Knowledge in the late Middle Ages and the Early Modern Period (1400–1700). (Supplementa Humanistica Lovaniensia XXXIII). Leuven, 2013., Kül. 1–38.*

tetejét arab számmal számozták meg (a jobb felső sarokban), a lapszéli margókon pedig a szövegtükör mellett minden oldalharmadot megjelöltek A, B és C betűkkel. Így a nyitrai adminisztrátor a középkori határozatokhoz úgy írt jegyzeteket és magyarázatokat, mint ahogyan a mai napig készülnek a szövegek után található kísérő jegyzetek vagy a klasszikus konzekutív kommentárok.

Bornemisza Pál zsinati jegyzeteinek egy része a középkori kánonjogi irodalom nyelvezetét használja, ezek a tudós kommentárok valószínűleg kevésbé segítettek hozzá az egyházmegyében lelkipásztorkodó papokat a régi határozatok megértéséhez. Az anyagban található azonban olyan jegyzet is, amely világosan mutatja, hogy a nyitrai adminisztrátor milyen reformokat dédelgetett a később tartandó nyitrai zsinatig és azt is, hogy elképzelései milyen altalajról táplálkoztak. Ezekre egy jellegzetes példa a „kommentár” gyóntatással kapcsolatos megjegyzése.

A gyónás és áldozás késő középkori nyugat-európai gyakorlatával kapcsolatban mind a külföldi, mind a magyar szakirodalom nézete, hogy évente egyszer került rá sor, a húsvéti ünnepkörben, ez a szokás pedig a IV. lateráni zsinat (1215) előírásainak megfelelően alakult ki.⁷⁰ Az 1494-es nyitrai zsinat gyónás szentségéről írt fejezetének egy mondata a papok számára előírta, hogy híveiket gyakran intsék és figyelmeztessék gyónásra.⁷¹ E mondathoz fűzte Bornemisza az új buzdítást egyházmegyés papjaihoz: mivel megbízható férfiak jelentették neki, hogy Rómában, egész Itáliában, spanyol és francia területeken stb., Augsburg-, Prága- és Bécs-szerte (maxime Rome et in tota fere Italia, in Hispania, Lusitania, India, Gallia, Flandria et nunc etiam in Germania et Boemia, utpote Monachii, Ingolstadii, Augustae, Pragae et Viennae maxime in omnium hominum conspectu) terjed, hogy sokkal gyakrabban gyónnak a hívek, nem csak a székesegyházakban és a jezsuitáknál, hanem a városi templomokban is (non solum in cathedrali ecclesia et collegio caesareo Societatis Iesu, sed etiam in aliis quoque ecclesiis civitatis), ezért a havi legalább egyszeri gyónás gyakorlatának terjesztése lenne jó.⁷² A hívek gyakori gyónásának propagálása a hívek körében a középkori évenkénti egyszeri gyónással és áldozással szemben már egyértelműen a jezsuiták igen erős hatását mutatja Bornemisza annotációira. A nyomtatvány bécsi jezsuitáknál való megjelenése, a megjegyzések által gyakorta emlegetett jezsuita nyomtatványok,⁷³ a Bor-

⁷⁰ Erdélyi Gabriella: Gyónás és áldozás a késő középkorban. Századok 137 (2003), 525–548. Kül. 525., 530.

⁷¹ Ld. Statuta synodalia ecclesiae Nitriensis i. m. 7 B iij jelzetű oldal.

⁷² Statuta synodalia ecclesiae Nitriensis i. m. N iij jelzetű oldal.

⁷³ Pl. „In eodem capite folii 6. pagina I. litera B. et C alia. Sane in absolutione poenitentis etc. Hanc formam, seu modum potius, absolutionis (sic ed. recte absolutionis) non ducimus amplius observandum in Nitriensi ecclesia, sed ille potius servetur, qui communis est in tota universalis Romana ecclesia, quem invenietis in Directorio illo saepe

nemisza-féle új megjegyzések „harcosabb katolikus reform-retorikája”⁷⁴ mind-mind ennek bizonyítékai. Mivel e nyomtatvány korábban nem tartott különösebben számot a történeti kutatás figyelmére, az a feltételezés sem fogalmazódott meg, hogy a Bornemisza által kiadott nyomtatványnak létezhet egy jezsuita előképe, mind ami a tematikát, mind pedig ami a nyomdatechnikai formakincset illeti. A jezsuita rend 1558-ban Rómában kinyomtatott konstitúcióihoz 1559-ben, szintén Rómában, kinyomtatottak egy *Declarationes et annotationes in constitutiones Societatis Iesu* című munkát, amely a rendi konstitúciók magyarázatára szolgált.⁷⁵ A nyitrai adminisztrátor nyitrai egyházmegyes papokhoz a középkori nyitrai zsinati határozatok magyarázatára íródott annotációi a fenti jezsuita munkát nem csak címével utánozza, hanem szerkezeti felépítésével is, valamint az oldalak számozásával és marginális betűjelzéseivel.

E tény világosan mutatja, hogy Bornemisza Pált nem tájékozatlansága, felkészületlensége vagy tehetetlensége akadályozta a katolikus reform új zsinati határozatok formájába való öntésében. Egyházmegyes papsága számára megírta az annotációkat, pénz fordított ezeknek a régi nyitrai határozatokkal együtt Bécsben történő kinyomtatására, és ami a reformot illeti, a jezsuiták által mutatott ösvényt találta megfelelőnek. Ilyen határozott(nak látszó) elképzelések birtokában miért történhetett meg mégis, hogy annak az évnek minden bizonnyal az elején, amelyben utóbb aztán formát öltöttek a nagyszombati zsinat határozatai, ő még, noha értelmező és módosító jegyzetekkel bővítve, az évszázados középkori zsinati anyagot használta?

IV. Az 1550-es évtized utolsó éve, útban Nagyszombat felé (Oláh Miklós esztergomi érsek zsinati „reformtevékenységének” kezdetei)

Legutóbb Gárdonyi Máté egyháztörténész, a szinodalitás és az egyház történetét a konciliarizmussal kapcsolatos késő középkori viták felől vizsgáló 2023-as tanulmányából rajzolódik ki immár a magyar nyelvű egyháztörténeti szakirodalomban is világosan a kép, miszerint az egyetemes egyházban már a 15. század közepén jelentős hagyománya volt annak, hogy egy egye-

memorato, quod vobis misimus composito a M. Ioanne Polanco theologo Societatis Iesu et Viennae denuo excuso in aedibus Collegii Caesarei dictae Societatis.”

⁷⁴ Pl. „*Ibidem litera B. alia declaratio. Privatis vero constitutionibus et propriis informationibus pro locorum varietate regitur unaquaqueque etc. Cave ne hic decipiaris, vel quando dicitur: privatis constitutionibus et propriis informationibus vel quando additur, regitur unaquaqueque. Nam privatae constitutiones et propriae informationes, hic non sunt neque intelliguntur pro captu ac ingenio cuiusque personae humanae inventiones, ut sunt illae, quibus reguntur, non ecclesie, sed synagogae Sathanae, quibus eius vicarii praesunt haeretici calviniani, lutherani, anabaptistae et quamplurimi alii eiusdem farinae.*” Statuta synodalia ecclesiae Nitriensis i. m. L ij jelzetű oldal.

⁷⁵ *Declarationes et annotationes in constitutiones Societatis Iesu. Romae, in aedibus Societatis Iesu. 1559.*

temes zsinat a katolikus egyházban az egyházreform motorja legyen, elég csak a Konstanzi (1414–1418) vagy a Bázeli zsinatra (1431–1437/1449) gondolnunk.⁷⁶ Tanulmánya szerint az utóbbi zsinat folyamán „olyan modellt dolgoztak ki, melyben az egyházmegyei, egyháztartományi és általános zsinatok egymásra épülése a zsinati elvet az egész egyház alapvető mechanizmusává tette volna”.⁷⁷ Ezen elméleti modellnek, mint lehetséges „eszmei hatóerőnek” az 1550-as évek végének magyar főpapjaira, további mondanivalóm szempontjából még jelentősége lesz.

IV/A. Az esztergomi egyházmegye középkori zsinatainak résztvevők köre és a folytonosság kérdése

Egy olyan reformzsinat, mint az 1560-as nagyszombati, komoly előkészítést igényelt Oláh Miklós érsektől. Ezek közül az előkészítő reformok közül a korábbi középkori Magyar Királyságban lezajlott zsinatok története szempontjából kettőnek van kiemelt jelentősége. Fazekas István már említett, Oláh reformjait elemző tanulmányában ismertette, hogy az esztergomi érsek a zsinatot megelőzően, egészen pontosan 1557 nyarán egyházmegyéje „ún. nagyobb javadalmait” Nagyszombatba idézte vizsgálatra, hogy ott számoljanak be felszentelésük körülményeiről, javadalombirtoklásuk jogosságáról, egyházuk régi kiváltságairól stb. Az idézettek között voltak apátok, társaskáptalanok prépostjai és plébánosok is. A megjelentek aztán kötelezték magukat az egyházmegyei zsinaton való megjelenésre.⁷⁸

Elképzelhető, hogy az esztergomi egyházmegye joghatósága alá tartozó javadalmasok 1557-es nagyszombati „átvilágítása” már eleve azt a célt is szolgálta a mohácsi csata után és a török területfoglalás nyomán szétzilálódott egyházi intézményrendszer állapotának felmérésén túl, hogy tisztázzák azoknak az egyháziaknak a köre, akik megjelenése a későbbi nagyszombati reformzsinaton/zsinatokon jogszerűen elvárható. A középkorból fennmaradt, esztergomi (egyházmegyei) zsinati meghívólevelek a zsinatra meghívott egyháziak körét mindig egy általános formulával adták meg.⁷⁹

⁷⁶ *Gárdonyi Máté*: Konciliarizmus – későközépkori vita a pápa és a zsinat hatalmáról. In: Szinodalitás az egyház életében és missziójában. Teológiai tanulmányok. Szerk.: Puskás Attila – Gárdonyi Máté. Bp., 2023., 98–111. Különösen: 103–104.

⁷⁷ Az idézet: *Gárdonyi M.*: Konciliarizmus i. m. 104.

⁷⁸ Fazekas I.: Oláh Miklós reformtörekvései i. m. 145.

⁷⁹ A Nyási Demeter-féle késő középkori esztergomi szentszéki formuláriumból hozva példát: „*Thomas, misericordie divinae etc. dilectis nobis in Christo venerabilis honorabilibusque et circumspectis viris, universis et singulis dominis abbatibus, prepositis tam regularibus, quam secularibus, decanis, archidiaconis, vicearchidiaconis, plebanis et ecclesiarum parochialium rectoribus nostre dyocesis Strigoniensis aliisque beneficiatis, cuiusque status, condicionis et dignitatis existant, iurisdictioni nostre Strigoniensi subiectis ubilibet constitutis et existentibus salutem in Domino sempiternam.*” *Formularium ecclesiae Strigoniensis*. Közreadja: Erdő Péter – Szovák Kornél – Tusor Péter. Bp., 2018., 550.

Emellett számos középkori, az esztergomi érseknek adott pápai oklevél maradt fenn, amely taxatív módon tartalmazta az esztergomi érsek joghatósága alatt álló intézményeket, többek között II. Pius pápáé 1464-ből és X. Leó pápáé 1513-ból. Az ezekben szereplő egyházakról összehasonlító listát Kiss Gergely közölt.⁸⁰ Az Oláh Miklós-féle nagyszombati zsinatok ügyiratai között fennmaradt egy hasonló tartalmú lista, amely kicsit részletesebb vizsgálata számos tanulságot tartogat. Ezt az 1557-es nagyszombati „átvilágító bizottság” munkáját is segítő Görög Mátyás esztergomi vikárius készítette, amikor 1562-ben összeírta azoknak az egyháziaknak a névsorát, akik az 1562-es, tehát sajnos nem a „nagy” 1560-as, hanem egy későbbi – nagyszombati zsinaton megjelenni tartoznak. A felsorolást Péterfy is közzétette *Sacra concilia* című művében,⁸¹ noha az akkori forráskiadási szokásoknak megfelelően enigmatikusan csak az ex Ms. – kódexből, kéziratból – forrásmegjelölést használva. E lista néhány átírási hibától eltekintve megegyezni látszik azzal, amely az esztergomi Prímási Levéltár Archivum ecclesiasticum vetus gyűjteményének egyik iratában található.⁸² Péterfy a jegyzék előtt az esztergomi iratban szereplő Görög Mátyás vikárius által Oláh Miklóshoz intézett levelet nem vette fel a szövegkiadásba. A levél szokványos formulákkal közli az érsekkel, hogy a levelébe foglalt jegyzéken lévők tartoznak megjelenni a nagyszombati zsinaton, és a névsort a zsinatra idézés szokásos középkori módján a nagyszombati egyház kapujára is kifüggesztette. A középkori esztergomi zsinatok szempontjából egyetlen érdekes eleme a Péterfy által mellőzött vikáriusi levélnek záradéka, amely azt adja meg, hogy a jegyzék honnan származik: „*quorum nomina* (ti. a jegyzéken szereplőké) *in quodam vetustissimo regesto ante quinquagesimum et ultra annum conscripto, inter alia praefatae ecclesiae Strigoniensis monumenta et privilegia reperta*”.⁸³

Ha Görög Mátyás esztergomi vikárius eme 1562-es megjegyzését hitelesnek fogadnánk el, azt kellene feltételeznünk, hogy az esztergomi (ekkor már nagyszombati) zsinaton megjelenni tartozók jegyzékét olyan késő középkori forrásról másolta le, amely 1512 körüli időből, vagy még korábról származott, azaz minden valószínűség szerint Bakócz Tamás esztergomi érseksége tájáról. Zavarba ejtő azonban, hogy a X. Leó pápa 1513-as oklevelében felsorolt esztergomi joghatóság alá tartozó intézmények és az Oláh Miklós idejéből fennmaradt vikáriusi felsorolás a jelentős átfedések ellenére sem egyezik meg egymással. Egy olyan jegyzék, amely Bakócz (1497–1521) érseksége idejéből származik és taxatív módon tartalmazza a középkori esztergomi egyházmegyei zsinaton megjelenésre kötelezet-

⁸⁰ *Kiss Gergely*: Az esztergomi érsek néhány kiváltságlevele. In: *Arcana tabularii. Tanulmányok Solymosi László tiszteletére*. I. kötet. Szerkesztette: Bárány Attila – Dreska Gábor – Szovák Kornél. Budapest – Debrecen, 2014., 257–259.

⁸¹ *Péterfy, C.*: *Sacra concilia* i. m. 148.

⁸² *Fodor Nóra – Szőnyi Tamás*: *Archivum ecclesiasticum vetus*. 2012. 8. AEV 97/12.

⁸³ Prímási Levéltár AEV 97. (304. lap).

tek névsorát, nem pusztán az egyházmegye szervezetére vonatkozó adatai miatt kiemelt fontosságú. Önmagában jelentheti a kulcsot annak a kora újkori konfesszionalizációs folyamatokat vizsgáló egyháztörténészek számára alaptézisként számon tartott, a magyar egyházszerkezetet jellemző sajátosságnak a megértéséhez – mégpedig a katolikus egyházszerkezet plébániaszintű egyházszerkezetének mélyrétegében egy teljes, noha a török hódítás nyomán jelentős pusztulást elszenvedő egyházmegye tekintetében –, amely Tüstor Péter megfogalmazásában így hangzik: „[...] Magyarországon a tridenti katolicizmus örökölte meg a középkori egyházszerkezetet, és a protestáns egyházak építettek ki újat. Angliában, a skandináv országokban azonban ez fordítva van. Ott a protestantizmus a régi struktúrák jogfolytonos örököse” [...].⁸⁴

Noha a tanulmány szigorúan vett tárgyához csak Görög Mátyás vikárius 1562-es jegyzéke tartozik hozzá, a szepesi példához hasonlóan, és a fentiek miatt itt is szükséges egy hosszabb kitérő, ezúttal az időben nem csak a középkor irányába időben visszafelé, hanem a kora újkor és a „katolikus reform” irányába előre is. A Péterfy Károly által a Sacra concilia kötetében közölt iratanyag Pázmány Péter 1629-es nagyszombati zsinatáról több mellékletet tartalmaz.⁸⁵ Ezek közül az egyik az esztergomi egyházmegye területének Pázmány általi felmérése, a szövegközlés latin címével: „Appendix prima de dioecesi Strigoniensi. Petrus Pazmany archi-episcopus Strigoniensis”.⁸⁶ Ez a melléklet tartalmát tekintve több részből áll össze. Az esztergomi érseki tartományba tartozó püspökségek és az esztergomi káptalan mellett két fontos alkotórésze egyrészt azoknak az egyházaknak az felsorolása, akik az esztergomi egyházmegye zsinatán tartoznak megjelenni: apátok, világi káptalanok prépostjai, dékánok és olyan plébánosok, akik területileg illetékes főespereseik joghatósága alól kivétettek. Másrészt tartalmaz egy főesperességként elősorolt lajstromot azokról az egyházszerkezet részét képező plébániákról, amelyek az esztergomi egyházmegye területén helyezkedtek/helyezkednek el. A függelék, Pázmány Péter korabeli bevezetője azt állítja, hogy az ezekben található adatok az esztergomi káptalan 1397-es káptalani határozatainak – vagy ahogyan ezt manapság nevezzük az ún. 1397-es esztergomi vizitációs jegyzőkönyvnek⁸⁷ – egy

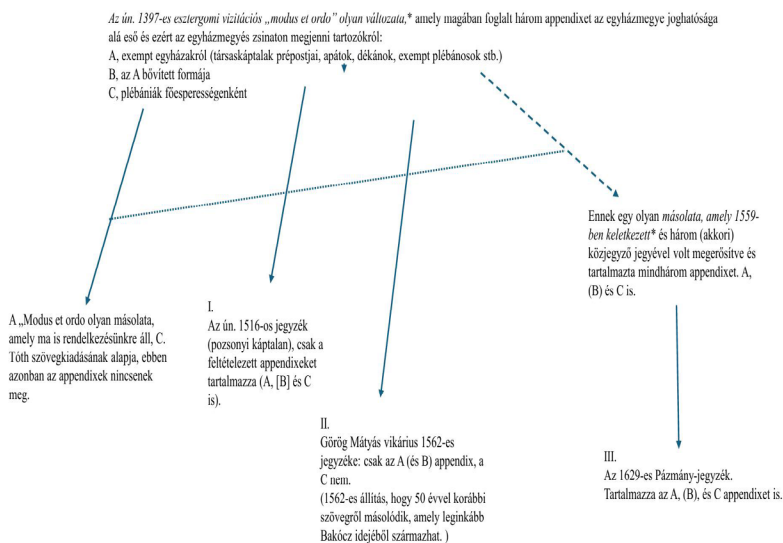
⁸⁴ Tüstor Péter: Katolikus konfesszionalizáció a kora újkor Magyarországon. Egyetemi jegyzet. Bp., 2008., 15.

⁸⁵ Pázmány Péter 1629-es zsinatának mellékletére Neumann Tibor hívta fel a figyelmet, amit itt is köszönök.

⁸⁶ Péterfy C.: Sacra concilia i. m. 265.

⁸⁷ Az ezzel kapcsolatban legutóbb fontos kutatást végző C. Tóth Norbert megalapozott érvelése szerint ennek anyagában valójában vannak 1397-es elemek is, ám műfaját tekintve a jegyzőkönyv egy olyan „modus et ordo”, amely több különböző időpontban, a 15. század folyamán keletkezett anyag kompilálása révén keletkezett, tehát mint olyan, a benne foglaltak nem mindegyike mutat 1397-es egyházi állapotokat, hanem részben későbbieket. Ld. C. Tóth Norbert: Az esztergomi székes-

olyan, hetven évvel korábbi, azaz 1629-től visszafelé számolva 1559-ben (éppen a nagyszombati zsinat előtt!) közjegyzők által megerősített másolatából származnak, amely még 1629-ben is az esztergomi érsek rendelkezésére állt. Az 1629-es zsinati dokumentáció szerint Pázmány ebben az 1559-es hiteles másolatban három különböző, az esztergomi egyházmegye joghatóságát leíró listát talált: A, egy e joghatóság alatt álló ún. exempt egyházakat tartalmazta: társaskáptalanokat, apátságokat, a főesperességek joghatósága alól kivett exempt plébániákat, B, a másik ennek némiképp bővített változata volt, C, a harmadik pedig az egyházmegye főesperességenkénti plébániahálózatát tartalmazta.⁸⁸

1. ábra

káptalan a 15. században III. rész. Az ún. 1397. évi esztergomi székeskáptalan a 15. században III. rész. Az ún. 1397. évi esztergomi székeskáptalani egyházlátogatási jegyzőkönyv. *Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam* 13. Bp., 2021., 133–136.

⁸⁸ Péterfy, C.: *Sacra concilia i. m.* 266.: „*Quocirca, persequi caetera cum nequam: de dioecesi archi-episcopatus Strigoniensis, quae comperta habeo, breviter recensero. Ad quae mihi facem praeferunt, statuta capituli Strigoniensis, anno 1397. firmata: antiquissimae item, ac bonae fidei scripturae. Harum unam, vestustate attritam, ante annos septuaginta authenticè descriptam, triumque notariorum syngraphis firmatam, ad manum habeo; quae ordine recenset catalogum praepositorum, abbatum, decanorum, parochorum exemptorum, qui synodo dioecessanae Strigoniensi interesse debebant. Altera, similem catalogum, additis nonnullis, complectitur. Tertia, antiquissimae et ipsa notae, regestum est, quo consignantur parochiae omnes, quae archidiacono cuique subjectae erant.*”

Az ún. 1397-es esztergomi székeskáptalani egyházlátogatósi jegyzőkönyvnek ma is rendelkezésünkre álló másolata, amely C. Tóth Norbert kritikai szövegkiadásának alapja volt, sajnálatos módon a szövegnek egy olyan másolata, amely nem tartalmazza az 1629-ben említett három középkori mellékletet az egyházmegye területéről. Ez, a ma is rendelkezésünkre álló változat a vizitációról így értelemszerűen nem egyezhet meg annak az 1629-ben említett 1559-es másolatával. Mindebből akár az is következhetne, hogy a középkori esztergomi egyházlátogatósi „modus et ordonak” a középkorban valójában nem is volt mellékletekkel ellátott változata, ezek az egyházmegye joghatósági területét felmérő „településlisták” csak 1559-ben, tehát az után az időpont után kerültek bele, amikor a török pusztítás már elérte az egyházmegye területét.

A helyzet azonban ennél azért bonyolultabb, mert a szlovák történettudomány már 1995-ben közreadott egy forrásközlést „Szlovákia 16. század eleji egyházszerzetével” kapcsolatban.⁸⁹ Ezt a forrásközlést a magyar történettudomány nem, vagy alig ismerte, nem is hasznosította,⁹⁰ ez az utóbbi évben változott meg.⁹¹ Marta Melnikova ebben egy 1516-os dátummal ellátott, pozsonyi káptalanban őrzött dokumentumot publikált.⁹² A jegyzék címe fedlapja szerint: „*Nomina abbatum, praepositorum et plebanorum eorum, qui sinodo solent interesse.*” Ez azon a jegyzéken kívül, amelyet Görög Mátyás vikáriustól is ismerünk 1562-ből, tartalmazza a középkori esztergomi zsinatokon részt venni köteles települések plébániáinak taxatív jegyzékét is, főesperességként. Az esztergomi egyházmegyéhez tartozó pozsonyi prépostság plébániahálózatán kívül ez számszerűen közel 650, azzal együtt 730 körüli plébániaszámot jelent, az egyházmegye feltételezhető késő középkori plébániahálózatának egészét.⁹³ Mint az ábrán látható,

⁸⁹ Melnikova, Marta: O stave cirkevnej organizácie na Slovensku začiatkom 16. storočia. Slovenska archivistica 30/2 (1995), 127–140.

⁹⁰ A forrást és a róla szóló szövegközlést magam sem ismertem sem a középkori esztergomi egyházmegye zsinati tevékenységével kapcsolatban végzett vizsgálataim során, sem e tanulmány írásának megkezdésekor. A forrásra és a szövegközlésre C. Tóth Norbert hívta fel a figyelmemet, amit e helyen is köszönök.

⁹¹ A szlovák történeti irodalomban igen tájékozott Buják Gábor legutóbbi, 2023-as tanulmánya során nem csak ismerte az 1516-os forrást, hanem adatait Liptó megye templomhálózatával kapcsolatban végzett kutatásai során ki is aknáztta. *Buják Gábor*: Liptó középkori templomhálózatának kialakulása és egyházszerzete. In: Főesperesek, krónikaírók, monostorok: Az Árpád- és Anjou-kor magyar egyházi archontológiájának kérdései. Pécs, 2023., 111–190.

⁹² A dokumentum digitális képe az alábbi helyen látható: <https://www.monasterium.net/mom/SK-SNA/4156-SukromnyArchivBratislavskejKapituly/646a/charter> Letöltés ideje: 2024. 07. 08.

⁹³ A szlovák szövegkiadás hibái mellett nem végezte el a forrás olyan jellegű elemzését sem, amely az 1397-es vizitációs jegyzék elemzése nyomán feltétlenül szükségesnek

ilyen módon az 1629-es nagyszombati (=esztergomi) hagyomány szerint már az 1397-ben lejegyzett joghatósági területet mutató A, B és C listából ma három különböző áll rendelkezésünkre. Egy 1516-os pozsonyi káptalani kiadvány, amely mindhárom függelékét magában foglalja, ám mint olyan, kontextus nélküli, magában álló forrás, ami miatt pontos datálása és értelmezése rejt magában bizonyos nehézségeket. Az esztergomi joghatóság alatt álló „különleges” területekről, és csak azokról, van egy listánk 1562-ből Görög Mátyás vikáriustól. Valamint van egy kései, 1629-es listánk mindhárom mellékletéről egy feltételezett 1559-es másolat nyomán.

Ha ezekhez a tényekhez hozzáadjuk a már említett forrást, amely szerint Görög Mátyás vikárius 1562-es listáját egy 1512-es oklevélről írta át, töredékes és teljes szövegeink keletkezési idejei három csomópont köré sűrűsödnek: 1397*, 1512*, 1516, 1397/1559*, 1512/1562, 1397/1559/1629. Az esztergomi egyházmegye területét lejegyző listák szövegmagja talán valóban elkészülhetett már 1397 körül, vagy valamivel utána is, ám ezeknek a listáknak az átírására egyrészt Bakócz Tamás (1497–1521) érseksége idején került sor, másrészt pedig ezeket a késő középkori listákat írták át a nagyszombati zsinatok előtt és közben (1559, 1562) és még 1629-ben is hivatkoztak rájuk. A (késő középkori) plébániahálózat egészéről ilyen módon két teljes listánk van, egy feltételezhetően, de még nem bizonyítottan a középkor végéről (1516), egy pedig 1629-ből. Mielőtt ezeknek az adatait térképre venné bárki, és a középkori plébániahálózat ábrázolása használná – ami hatalmas fegyvertény lenne, hiszen egy teljes egyházmegye teljes plébániahálózatát mutatná meg a török pusztítás és a (protestáns) reformáció térnyerése előtt – feltétlenül szükséges a jegyzékek egymással való összevetése, az azokon szereplő helynevek, plébániák azonosítása, valamint a jegyzékek (és/vagy egyes szövegrétegek) datálása.⁹⁴

látszik, már pusztán annak megítélése miatt is, hogy a jegyzék egészen pontosan mikori plébániahálózatát mutatja az egyházmegyének.

⁹⁴ Ezt a munkát a jövőben részben C. Tóth Norbert, részben magam tervezzük elvégezni. A településlisták áttekintő olvasása és a települések szűrőpróbaszerű azonosítása is több dologra felhívja a figyelmet. Az egyik, hogy az 1516-os és az 1629-es jegyzék meglepő mértékű egyezést mutat. Ebből nyomban következik, hogy erősen kérdéses, mit és mennyit árul majd el a Pázmány-lista a részben a török hódítás nyomán elpusztult plébániahálózatról és mennyire csak korábbi „jogigénylista” tovább görgetése. Emiatt a listák teljes körű elemzésére, a települések teljes körű azonosítására van szükség. (A példa kedvéért: a nógrádi főesperességhez tartozó egyik település az 1516-os jegyzéken Homokterenye néven szerepel. A település nevét a Homokterennei családról nyerte, aki a települést adományként csak a 15. század elején (1404, 1418) kapta meg, így a településnek ezt a névváltozatát egészen biztosan a 15. század első harmadának vége körüli időponttól kezdve használták, így azt, hogy a plébániahálózat minden településelem az 1397-es jegyzékről másolt volt, azt kizárni e példa alapján ugyan nem lehet, de inkább az feltételezhető, hogy ahogyan a „modus et ordót” vagy éppen pont az esztergomi szinodális könyvet utólag

Lássunk ezek után 1-2, a középkori egyháztörténetre, a késő középkori esztergomi egyházmegyei zsinatokra vonatkozóan levonható következtetést e források alapján.

Zavarba ejtő, hogy a X. Leó pápa 1513-as oklevelében felsorolt esztergomi joghatóság alá tartozó intézmények és az Oláh Miklós idejéből fennmaradt vikáriusi felsorolás a jelentős átfedések ellenére sem egyezik meg egymással. Az 1562-es, nagyszombati zsinaton megjelenni tartozó egyháziak listája közel duplája a pápai oklevélből ismertnek. A leginkább szembe-tűnő különbség az esztergomi joghatóság alá tartozó, főesperesi joghatóság alól kivett plébániák számában mutatkozik. Míg a középkor végéről ismert pápai jegyzékeken negyven körül van azoknak a plébánosoknak a száma, akiknek nem megyéspüspökük egyházmegyei zsinatán kell megjelenniük, hanem az esztergomin,⁹⁵ Görög Mátyás vikárius már 109 (!) ilyen plébánost idéz az 1562-es nagyszombati zsinatra,⁹⁶ és az ilyen plébánosok száma már az 1516-os pozsonyi listán is száz körül mozog.⁹⁷ A Görög Mátyás-féle listán és az 1516-os listán szereplő plébániák története, exempciójuk foka és eredete⁹⁸ külön tanulmányt érdemel. Jelen elbeszélés szempontjából csupán annyi a kulcsfontosságú, hogy az esztergomi vikárius olyan települések plébánosait is idézi, mint „régől fogva”⁹⁹ – már a középkorban is – az

még módosították, alakították, úgy a plébániahálózat településlistáival is történhetett ilyen jellegű „beavatkozás”. Szintén igaz ez időben a másik irányba is: a nyitrai főesperesség területére eső, a mohácsi vész után jóval tervezni kezdett Érsekújvár nem szerepel az 1516-os listán, ám a környező települések igen. Ebből egyenesen következne, hogy bizonyítható, a jegyzék a plébániahálózat Mohács és török pusztítás előtti állapotát mutatja, nem későbbit, ám a rajta szereplő települések nagy száma miatt éppen a teljes elemzés ellenpéldát is felszínre hozhat.)

⁹⁵ Kiss G.: Az esztergomi egyház néhány kiváltságlevele i. m. 258–259.

⁹⁶ Primási Levéltár AEV 97. (304. lap et sq.).

⁹⁷ Melnikova, M.: Organizáció i. m. 132–133.

⁹⁸ A plébánia és az exempció jelen helyen használt fogalmához részletesen ld.: Kubinyi András: Egyház és város a késő középkori Magyarországon. In: Uő: Főpápok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon. Budapest 1999. 287–300. kül.: 292–294.; Hegyi Géza: A plébánia fogalma a 14. századi Erdélyben. Erdélyi Múzeum 80 (2018) 1–29. kül.: 1–2.

⁹⁹ „*Matthias Graecus praepositus maior ecclesiae metropolitanae Strigoniensis, reverendissimi in Christo patris et domini, domini Nicolai Olahi, miseracione divina archiepiscopi eiusdem ecclesiae Strigoniensis, locique eiusdem comitis perpetui, primatis regni Hungariae, legati nati, summi secretarii, cancellarii et consilarii ac locumtenens sacrae caesareae regiaeque maiestatis etc. in spiritualibus vicarius et causarum auditor ecclesiae Strigoniensis praedictae generalis, de mandato et speciali commissione eiusdem reverendissimi domini, et prelati nostri graciosissimi nobis oretenus facta, quatenus in praesenti synodo per reverendissimam suam dominationem edicta, et in ecclesia parochiali Tyrnaviensi in festo Beati Adalberti pontificis et martyris proxime venturo celebranda in propria coram eo persona legitimo tamen impedimento ces-*

esztergomi zsinaton megjelenni tartozót, mint a korai királyi városkiváltsággal¹⁰⁰ rendelkező Nagyszombat, Korpona, Bábaszék és Besztercebánya plébánosait, de a nagyszombati zsinatra idézettek között találjuk többek között Körmöcbánya, Selmecbánya, Rozsnyó, Gölnicbánya, Korompa és Bakabánya plébánosait is.¹⁰¹ Kubinyi András megalapozott nézete, hogy a középkori királyi városprivilegiumok szabad plébánosválasztás eleme a szabad bíróválasztás mintájára a városi autonómiai erősítését szolgálta. A szabad plébánosválasztás az esetek egy részében exemptióval járt együtt, bizonyos esetekben ez csak a főesperes, míg más esetekben a megyéspüspök joghatósága alól való kivételt és ezáltal az esztergomi joghatóság alá tartozást is jelentette.¹⁰² A történeti kutatás hosszú ideje felfigyelt arra is, hogy a középkori Ars Notarialis formulárium egy bejegyzése szerint a szabad királyi városok plébánosai olyan széles – elsősorban bírói – jogkörrel rendelkeztek a 15. században, ami a megyéspüspök joghatósága alól való exempciójukat sejteti.¹⁰³ Ennek ellenére ezen városok egy része nem csak az esztergomi joghatóság alá tartozó plébánosok középkori listáin nem szerepelt soha, de Görög Mátyás vikáriusén sem, noha ha az esztergomi joghatóság alá tartozó plébániák körének jelentős bővülését a 16. század eleje és közepe között pusztán a népességszám, esetleg bármilyen más – akár politikai, akár a reformáció térnyerésével összefüggő – tényező okozta volna,

*sante interesse debeant et teneantur, omnium et singulorum nomina tam domino-
rum abbatum, praepositorum regularium et secularium, quam ecclesia plebanorum
iurisdictioni spiritali Strigoniensi ab antiquo constitutorum et existentium, praesen-
tibus litteris nostris conscribi faceremus, prout fecimus, quos itaque foribus praefatae
ecclesiae Tyrnaviensis, ut ad noticiam cunctorum pervenire possint, duximus affigen-
dos, quorum nomina in quodam vetustissimo regesto ante quinquagesimum et ultra
annum conscripto, inter alia praefatae ecclesiae Strigoniensis monumenta et privilegia
reperta.”*: Prímási Levéltár AEV 97. (304. lap et sq.).

¹⁰⁰ Kubinyi András: Városfejlődés és vásárhálózat a középkori Alföldön és az Alföld szélén. (Dél-Alföldi évszázadok 14.) Szeged, 2000., 180.

¹⁰¹ Prímási Levéltár AEV 97. (304. lap et sq.).

¹⁰² Kubinyi András: Városfejlődés a középkori Magyarországon. In: Magyar középkori gazdaság- és pénztörténet. Jegyzet- és forrásgyűjtemény. 2006., 153–174. kül. 157–158.

¹⁰³ E. Kovács Péter: Kassa város egyházi kiváltságai a 13. században. Levéltári Szemle 35 (1985), 35–41., itt: 38.; Kovachich, Georgius Martinus: Formulae solennes styli in cancellaria, curiaqua regum, foris minoribus ac locis credibilibus, authenticisque regni Hungariae olim usitati [...]. Pesthini 1799. 21–22.: „Tertio est notandum, quod in quibuslibet liberis civitatibus et regalibus sunt plebani expedita iurisdictione suorum dyacessionorum (sic) episcoporum, quia omnes tales ad forum ecclesiasticum pertinentes infra limitem suarum dioecesium manentes, sic habentur, et possint iudicare, sicut episcopus dioecesis, propter quas in aliqua parte istius relationis tabulae inserendum est de formis talium liberorum plebanorum.” A forrás idézi E. Kovács: Kassa város i. m. 41.

akkor nem hiányoznának.¹⁰⁴ Görög Mátyás többek között 44 monostor¹⁰⁵ élén álló apát vagy prépost és 11 társaskáptalani prépost mellett 109 plébános idézését tervezte a nagyszombati zsinatra. A listán szerepeltek az egyházmegye székesegyház kanonokjai közül a főesperességet viselők.¹⁰⁶ Hogy csak ők, annak az lehetett az oka, hogy a középkor végén már az esztergomi egyházmegyében főesperességenként idéztek minden, az adott főesperesség területén lévő egyházit, mint azt példa mutatja,¹⁰⁷ így a főesperesek feladata lehetett saját főesperes-helyetteseiket, plébánosukat és a joghatósági területükön élő összes többi papot, káplánt a zsinatra „összeterelni”. Itt is említésre méltó elem még, hogy Görög Mátyás három intézményt „testületileg” idézett Nagyszombatba: a pozsonyi prépostot plébánosaival (cum plebanis suis), a zepesi prépostot káptalanával és plébánosaival (cum capitulo et plebanis suis), valamint a tornai főesperest is plébánosaival (cum plebanis suis) együtt. A három közül az első kettőről úgy tudjuk, hogy a

¹⁰⁴ A késő középkori Magyar Királyságban a városias környezetben működő plébániákkal kapcsolatban újabb Marie-Madeleine de Cevins kutatásai meghatározóak. Ha megnézzük egy olyan tanulmányának a „városlistáját”, amelyben az egy plébániákhoz tartozó hívek száma alapján vizsgálta a városi egyházakat, akkor azt tapasztaljuk, hogy a legnépesebb plébániák részben a székesegyházak központjaiban voltak, vagy olyan városokban, amelyek (Nagyszombat, Körmöcbánya) Görög Mátyás késő középkorinak mondott esztergomi joghatósági listáján szerepeltek, de a listák egymásnak való megfeleltethetősége ebben az esetben sem tökéletes. Tehát nem mondható el, hogy a közvetlenül a nagyszombati zsinat előtt támadt esztergomi joghatóságot kiterjeszteni szándékozó ötlet, igény automatikusan a Mohács után megmaradt településhálózat legnépesebb városainak plébániáját, vagy azok közül akár csak a nyugati részben lévő összes plébániát célozta volna. A Marie-Madeleine de Cevins által vizsgált népes városi plébániákra részletesen ld.: *Marie-Madeleine de Pourquery: A plébániák és a városi környezet. Plébániatemplomok a XIV. és XV. századi magyar városokban. Aetas 6 (1991), 59–93. kül. 77–80.*

¹⁰⁵ Ez a szám ugyancsak valamivel több, mint a középkorban az esztergomi joghatóság alatt állóként említettek száma, noha a különbség nem akkora, mint a plébániák esetén.

¹⁰⁶ „*Nomina dominorum archidiaconorum: archidiaconus cathedralis, archidiaconus Nitriensis, archidiaconus Neugradiensis, archidiaconus Barsiensis, archidiaconus Gewmeriensis, archidiaconus Hontensis, archidiaconus Zoliensis, archidiaconus Comaroniensis, archidiaconus Sasvariensis, archidiaconus Thorna. cum plebanis suis.*” Ld. Prímási Levéltár AEV 97. (304. lap et sq.). Az esztergomi székesegyház főesperes kanonokjairól részletesen ld.: *C. Tóth Norbert: Az esztergomi székeskáptalan a 15. században. I. rész. A kanonoki testület és az egyetemjárás. Bp. 2015. 11–19. Valamint térképen: Egyházi közigazgatás a 14. század végén. A térképet tervezte: Koszta László. In: Korai magyar történeti lexikon. Szerkesztette: Kristó Gyula – Engel Pál – Makk Ferenc. Bp., 1994., 184–185. oldalak között.*

¹⁰⁷ *Formularium ecclesiae Strigoniensis. Közreadja: Erdő Péter – Szovák Kornél – Tusor Péter. Bp., 2018., 699.*

középkorban csak prépostjuk jelent meg az esztergomi zsinaton, kimondott előjoguk volt, hogy plébánosaiknak ne kelljen évente megjelenni, igaz ez még akkor is, ha már a középkorból is ismerjük az esztergomi érsekek azon törekvéseit, amelyek a szepesi prépostság joghatósági területén élő plébánosok esztergomi zsinatra „kényszerítését” célozta.¹⁰⁸ Ugyanakkor tény, hogy mindhárom intézménynek sajátos volt a fejlődése már a középkorban is.¹⁰⁹ Összességében Görög Mátyás listáján mintegy 175 általa esztergomi joghatóság alá tartozó nagyobb javadalmast találunk, rajtuk kívül pedig a zsinaton részt venni tartozott az egyházmegye összes többi plébánosa, káplánja, akiket a listára feltenni azért sem volt szükséges, mert magától értetődően tartoztak megjelenni a zsinatokon.¹¹⁰ Fazekas István Oláh Miklós reformtörekvéseit vizsgáló tanulmányában a nagyszombati zsinat körüli években (1559–1562) lezajló, a reformfolyamatokba illeszkedő esztergomi egyházmegyei főesperesi vizitációk értékelésekor úgy találta, hogy az egyházmegye területén a középkorban működő 550 plébániából már csak 300 plébánián volt katolikus pap, részben a reformáció térnyerése, részben az egyházmegye egy részének török uralom alá kerülése miatt.¹¹¹

Ha a fentiek mellett ránézünk az 1516-os pozsonyi lista adataira, akkor hosszú idő után először megbecsülhetővé válik a késő középkori esztergomi egyházmegyes zsinatokon megjelenő egyháziak létszáma. Ennek a fent A-nak nevezett appendix részén közel 150 egyházi szerepel, azaz apátok, társaskáptalanok prépostjai, szász dékánok és a más egyházmegye területén lévő, ám ottani megyéspüspökök joghatósága alól kivett exempt plébánosok. (Az „A-listások” száma Görög Mátyás 1562-es jegyzékén 175

¹⁰⁸ 1408. február 10-én Zsigmond király levelet intézett János esztergomi érsekhez a szepesi prépost hozzá érkezett panasza nyomán. A panasz szerint János érsek szepesi kanonokokat és plébánosokat akar a zsinatra hívni, noha régi szabadságuk szerint ott csak a szepesi prépostnak kell megjelenni, aki aztán az ott elhangzottakat kihirdeti klérusának: *Bónis György*: Szentszéki regeszták. Iratok az egyházi bírászkodás történetéhez a középkori Magyarországon. A szerző hátrahagyott kéziratát gondozta és szerkesztette: Balogh Elemér. Bp., 1997., 211. 1855. sz. regeszta.

¹⁰⁹ A tornai főesperesről és főesperességről részletesen ld.: *C. Tóth Norbert*: A tornai főesperesség kialakulása és egyházi jogi hovatartozása. *Egyháztörténeti Szemle* 20 (2019)., 11–24. A pozsonyi prépostságról ld.: *C. Tóth Norbert – Lakatos Bálint – Mikó Gábor*: A pozsonyi prépost és káptalan viszálya (1421–1425). A szentszéki bírászkodás Magyarországon – a pozsonyi káptalan szervezete és működése a XV. század elején. 47–49., a szepesi prépostságra: *Buják G.*: Stock János i. m. 221–222.

¹¹⁰ Az egyházak számát nehéz megbecsülni, valamint a becslés nyilvánvalóan két különböző eredményt adna Mohács előtt és Mohács után. Esztergom megye 14. századi egyházas helyeiről Tóth Krisztina készített tanulmányt, ő úgy becsülte, hogy ebben az időben száz településen negyvennyolc templom állt. Ld.: *Tóth Krisztina*: Esztergom megye egyházai a 14. században. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*. 2016/1–4. 21–38.

¹¹¹ *Fazekas I.*: Oláh Miklós reformtörekvései i. m. 148.

körül, a két lista itt is nagyfokú egyezést mutat.) Az 1516-os pozsonyi jegyzék helytörténeti, népességtörténeti és egyháztörténeti szempontból legértékesebb adattömbje, a fent „C-listának” nevezett rész, egy az egyházmegye főesperességenkénti plébániahálózatát mutatja, közel 650 (c. 646) plébánia található meg rajta. A főesperességenkénti területi hálózaton kívül tartalmazza még az esztergomi joghatósági területen elhelyezkedő pozsonyi prépostság teljes plébániahálózatát is közel 80 plébániájával (c. 82). A számadatokhoz hozzászámolandók még az esztergomi székeskáptalan kanonokjai is.¹¹² A két számadatsor összesített becslése Mohács előtt 900 körüli egyházmegyei zsinati résztvevőt ad ki, Nagyszombat előtt is több mint félezret.

A középkori esztergomi egyházmegyek zsinatainak vizsgálata során soha olyan forrás nem került még elő eddig, ahol a zsinaton tartózkodókról egy adott évben „névsort” írtak volna – tehát nem azokról, akiknek el kellett volna menni, hanem akik el is mentek –, ám ha az 16. század közepéről és elejéről származó adatokat csak mutatis mutandis is érvényesnek fogadnánk el a 15. század második felének magyar partikuláris zsinattörténetére vonatkozóan, az számos eddig is ismert jelenséget más megvilágításba helyezve értelmezne. Azt lehetne feltételezni, hogy a 15. században, legalábbis annak második felében, Szent Adalbert napja környékén Esztergomba, az érsek zsinatára látogató egyháziak száma közelebb lehetett az ezerhez (!), mint az ötszázhoz.¹¹³ Ez meglehetősen magas számú résztvevő abból a szempontból, hogy ekkora tömeg valóban inkább alkalmas kihirdetett és felolvasott zsinati határozatok meghallgatására, mint azok megtárgyalására, netalán bármilyen formában a helyszínen való kidolgozására és megvitatására.

IV/B. Az 1559-es pozsonyi „püspökkari” gyűlés és a zsinat fajtái, fogalma és célja

Oláh Miklós 1560-as nagyszombati zsinatot megelőző intézkedései közül a középkori zsinattörténeti kutatás szempontjából is értékes további adatokat nyújthat mind a zsinatot megelőző, 1557-es „átvilágítása” az egy-

¹¹² A kutatás előrehaladásával ezeket a számadatokat tisztítani kell majd, hiszen vannak területek, amelyek plébánosai „testületileg” jelennek meg a középkor egy részében az egyházmegye zsinaton (pl. a brassói dékánuság százsz plébánosai), de ezek száma az egyházmegye plébániáinak számához nyilvánvalóan hozzáadódik, csak a zsinaton megjelenőkhöz nem. Ugyanakkor az esztergomi egyházmegye főesperességenkénti jegyzékén mintha szerepelne 1-1 plébánia, amelyek területileg ott vannak ugyan, de egyébként az exempt listán is szerepelnek, így számadatszerűen levonandó duplumot képezhetnek.

¹¹³ Összehasonlításképpen, Kubinyi András egész Esztergom megye népességét 14.000 és 16.000 közé becsülte a 15. század végén. *Kubinyi András: A Magyar Királyság népessége a 15. század végén. Történelmi Szemle 38 (1996/2–3.), 135–161., 157.*

házmegye nagyobb javadalmasainak, valamint az 1559 és 1562 közötti főesperesi vizitációk anyaga is. Jelen tanulmány kérdésfeltevése szempontjából mégis egy harmadik, a reformot és a nagyszombati zsinatot előkészítő püspökgyűlés a lényegesebb. Ennek, az 1559 decemberében Pozsonyban lezajlott tanácskozásnak fennmaradt egy „jegyzőkönyvrészlete”. Egy ebből származó adat szinte minden kétséget kizáróan választ ad arra a kérdésre is, hogy Bornemisza Pál nyitrai adminisztrátor miért nem állt elő saját egyházmegyéje számára új határozatokkal felkészültsége ellenére, továbbá, és ami még lényegesebb, arra is, hogy meddig használták a késő középkori magyar zsinati táj régi zsinati könyvét a püspökök. A Fazekas István által püspökkari tanácskozásnak nevezett gyűlés¹¹⁴ fennmaradt vitaanyaga legalább két szinten értelmezhető. Egyrészt a nagyszombati zsinat előtt Oláh Miklós érsek és püspökei lefolytattak egy elméleti szintű jogi érveket pro és contra felsorakoztató vitát arról, hogy mi a zsinat, milyen fajtái vannak, és ezek a fajták mire szolgálnak. A vita gyakorlati szintje azonban arról szólt, hogy ha ismert a cél, amely az Oláh Miklós-féle egyházreform, akkor annak kivitelezése milyen módon valósítható meg, e megvalósítást pedig milyen módon és hogyan szolgálja a zsinat mint intézmény. A reform „szervezet-elméleti” megvalósításának mindenkori két módszere egyrészt az alulról felfele haladó irány, bázison – és akár e báziscsoport képviselőjén – nyugvó terv. A másik a hierarchikusan felépülő szervezetekben jól megvalósítható, felülről lefelé haladó irány. A 15. század nagy zsinati mozgalmai az egyházreform megvalósítására alkalmas eszközök közül első helyre éppen a zsinatot magát kívánták tenni, amelynek még maga a pápa is engedelmessé tartszik.¹¹⁵

E gyűlések, zsinatok fajtáiról, mibenlétéről és azok funkciójáról lefolytatott vitára csak a késő középkori, kora újkori magyarországi latin nyelvi terminológia miatt érdemes egy pillanatnyi figyelmet fordítani. Oláh Miklós püspöktársai elé a zsinatok három ismert fajtáját tárja: „*duas esse species synodi synodi localis, ut de universali sileamus. Altera, quae provincialis, altera, quae episcopalis nuncuparetur.*” Azaz azt a három fajtát, amelyet ma is bármely egyházzségi vagy egyháztörténeti lexikonban megtalálunk: az egyetemes zsinatot, a tartományi zsinatot és az egyházmegyei zsinatot. Erdő Péter a zsinatok általános középkori latin megnevezéséről szólva a IV. lateráni zsinat szerepét emeli ki, amelynek szóhasználata szerint elkülönül a püspökök által tartott valódi zsinat (concordia) és a egyetlen püspök által megtartott egyházmegyei zsinat (synodus episcopalis).¹¹⁶ Az 1559-es pozsonyi gyűlésen a három típus világosan elkülönül a püspökök vitáján. Latin szóhasználatuk azonban mutat egy picit, talán a magyarországi latinság szóhasználatára mutató jellegzetességet: a győri püspök pár mondatán belül említi „provincialis synodust” és „concilium provincialét”, a knini

¹¹⁴ Fazekas I.: Oláh Miklós reformtörekvései i. m. 148.

¹¹⁵ Gárdonyi M.: Konciliarizmus i. m. 98–111.

¹¹⁶ Erdő Péter: Egyházzségi a középkori Magyarországon. Bp., 2001., 21.

püspök hasonlóképpen „concilium provinciale” és „concilium episcopale”. Az erdélyi püspöknek nevezett Bornemisza Pál nyitrai adminisztrátor pedig „synodi diaecesanae sive episcopalesról” és „metropolitanae seu provinciali synodoról” is beszél. A szöveghelyekből kitűnik, hogy a magyarországi latinságban a zsinat értelmű synodus szónak olyan kiterjesztett értelme volt, amelyet a tartományi zsinatokra is alkalmaztak esetenként, hasonlóképpen előfordult a tényleges zsinat értelmű concilium terminus egyházmegyei zsinatokra való alkalmazása is.¹¹⁷ A bizonytalanság azonban főként csak a latin terminusok használatát érinti.

Az érvelés szempontjából végül elértem a pozsonyi gyűlés egy igen rövid, ám annál fontosabb adatához, amely egyértelmű választ adhat a bevezetőben feltett kérdésre. A pozsonyi gyűlés azért foglalkozott a zsinatok fajtáival, mert a részt vevő püspökök vitája akörül forgott, hogy az Oláh Miklós érsek által keresztülviendő egyházreformok tartalmát milyen típusú zsinaton dolgozzák ki? Az egyik érvrendszer képviselője Bornemisza Pál nyitrai adminisztrátor volt, aki szerint a reform a következőképpen lebonyolítandó: főesperesek általi vizitációt kell tartani „iuxta sanctorum patrum canones ab archidiaconis”, azaz a megszokott (középkori) módon. Aztán „celebrarentur denique synodi diaecesani, sive episcopales: quas quilibet episcoporum penes ecclesiam propriam, loco et tempore celebrare consuevisset”, azaz az egyházmegyei zsinatokat az egyházmegyei püspököknek a megszokott (középkori) módon meg kell tartani. „In quibus, proponendas videri ipso, constitutiones illas veteres, quas antiquis temporibus, in eiusmodi episcopalibus synodis, proponere, ac in medium afferre episcopi fuissent”: azaz ezeken a megszokott régi (középkori) zsinati határozatokat kell kihirdetni. Ha pedig az új idők szelleme valamiféle hozzátételt kíván e régi határozatokhoz, azokról a püspökökkel együtt Oláh Miklós döntsön, majd pedig: „Quod si propter haereses hujus temporis, necessarium fore viderentur, ut in ecclesiae sanctae catholicae reformationem et religionis orthodoxae augmentum ad veteres illas constitutiones synodales sive ecclesiasticas aliquid addendum putaretur; id communi consilio omnium episcoporum, in quantum iura canonica admiserint, reverendus dominus metropolitanus defacto decernat, ut in futuris episcopalibus synodis omnia aequaliter, uno quasi spiritu, ab omnibus tractentur et concludantur.”¹¹⁸

V. Amire a pozsonyi püspökgyűlés adata választ ad és amire nem (összefoglalás gyanánt)

Bornemisza Pál nyitrai adminisztrátor az 1559-es év fennmaradó részében a nyitrai egyházmegyében mutatis mutandis azt csinálta, amit a püspökgyűlésen javasolt.

Számomra a forrásadatokból az következik, hogy nyitrai zsinatot nyitrai püspökként való megerősítése híján nem tartott, ám a régi, közép-

¹¹⁷ Péterfy, C.: Sacra concilia i. m. 35–37.

¹¹⁸ Péterfy, C.: Sacra concilia i. m. 35.

kori zsinati könyvet kinyomtatta, és amíg az általa javasolt Oláh Miklós-féle „augmentum” nem áll készen, addig saját, erős jezsuita hatást mutató kiegészítéseit nyomtattatta ki hozzájuk. Mivel a könyvet 1560-ban nyomtatták ki Bécsben, a bevezetőt pedig 1560. január 21-re keltezte, nehezen hihető, hogy ez a szöveg, pontosabban a Bornemisza-féle magyarázatai, ne állt volna készen a Péterfy által 1559. december 2-re keltezett, nagyszombati zsinatot megelőző pozsonyi püspökgyűlésre. E tény miatt nem oszthatom maradéktalanul Szoliva Gábel azon megállapítását Oláh Miklós reformtevékenységével kapcsolatban, amely szerint „*a magyar katolikus egyház holtpontról való kimozdításához [...] püspöktársaitól nem várhatott iránymutatást. Stanislaw Hosius, Johann Faber és mások tapasztalatából, tudásából kellett merítenie ahhoz, hogy a hazai megújulás előmozdítója lehessen.*”¹¹⁹ Bornemisza Pál nyitrai jegyzetei mögött éppúgy kimutatható a bécsi és általában a jezsuiták hatása, mint a bevezetőben általa megnevezett, a(z európai) katolikus reformot irányító teológusoké, Johann Faberé, Frederick Nauseaé, Martin Cromeré, vagy éppen Friedrich Staphylusé.¹²⁰ Hogy aztán akár a szöveg szintjén, akár a szellemi altalaj szintjén milyen pontos kapcsolat áll fenn Bornemisza zsinati annotáció és a későbbi nagyszombati zsinati szövege között, fennáll-e egyáltalán ilyen vagy sem, annak a textológiai munkának az elvégzése már a nagyszombati zsinat történetét és a szöveg forrásait kutatók feladata.

A forrásadatok megengedik azt a következtetést, hogy a nagy valószínűséggel Bornemisza Pál nyitrai adminisztrátor által 1558-ban meg nem tartott, a szakirodalomban mégis tényként kezelt nyitrai zsinattal ellentétben Váraljai Szaniszló szepesi prépost tartott zsinatot 1545-ben. Hogy e zsinaton bármilyen, a késő középkori esztergomi és az 1460-as lőcsei zsinattól eltérő határozatok adott volna ki, és ne azok középkori módon történő kihirdetésére került volna sor, a határozatok lappangásáig nagyon erősen kétséges. Ha pedig a gyűlésre összegyűlő plébánosok nem kaptak semmi „újat” főpapjuktól 1545 nyarán, azt az azonnali protestáns fordulatot előidőző lehetséges eseménynek értelmezem.

Ha csak a középkori Magyar Királyság nyomtatott zsinati határozatait vizsgálánk – ilyen nyomtatványok 1484-ben, 1494-ben és 1519-ben, majd pedig csak 1560-ban készültek –, arra a (talán téves) következtetésre juthatnánk, hogy a magyar főpapokat a (partikuláris jogalkotó zsinati) reformtevékenységben (is) a Magyar Királyság sorsát megpecsételő mohácsi csatavesztés döntő módon befolyásolta, akadályozta. A valóság azonban az, hogy a nálunk látható tendencia, amely az 1480 és 1500 közötti években egy felfutást mutat a liturgikus- és egyházi tartalom nyomtatványokba való átköltöztetése tekintetében, amely lendület aztán alábbhagy, belesimul az európai tendenciába. E tendencia, hogy a 15. század utolsó két évtizedében a hagyományos egyházi tartalmak változtatás nélkül kerülnek

¹¹⁹ *Szoliva, G.:* „...Viennae excudi fecimus” i. m.

¹²⁰ *Statuta synodalia ecclesiae Nitriensis* i. m. (bevezető).

át az új médiára, majd a tartalmak megváltoztatására, „reformálására” csak a Tridenti Zsinat környékén kerül sor, és ezek kinyomtatása a 16. század közepétől fut fel.

Bornemisza Pál 1560-ban kinyomtatott erős jezsuita hatást mutató nyitrai zsinati „annotációja” több szempontból léket ütött a késő középkori esztergomi zsinati táj normaszövegén. E változás érinti a zsinati határozatokat, mint egyházi jogi műfajt, és érinti a szövegezést. Utóbbit annyiban, hogy a IV. lateráni zsinat óta (1215) a középkorban végig a klasszikus kánonjogi terminológiájára, mint alapra, helyezett nyelvi formakészletben a (protestáns) reformációra válaszul „születő” és előálló katolikus teológusok műveire és a tiszta szentírási szöveghelyekre helyeződik át a hangsúly. Ez a jellegzetesség aztán a nagyszombati zsinat szövegében figyelhető meg még inkább.

A nagyszombati zsinatot előkészítő 1559-es pozsonyi püspökgyűlés szövegének egyik adata világosan bizonyítja, hogy a késő középkori esztergomi zsinati normaszöveg egészen eddig élt, mutatis mutandis használatban volt, annak ellenére, hogy joggal feltételezhető, Mohács után az egyházmegyei zsinatokat ritkábban tartották meg a 15. század végi éves ritmushoz képest, bizonyos, a törökök által dúlt püspökségekben pedig egyáltalán nem. Így a bevezetőben feltett kérdésre e tanulmány válasza: a késő középkori esztergomi zsinati szöveg csillaga ekkor, a nagyszombati zsinatot megelőző évben áldozott le végleg és végérvényesen.

Tusor Péter a kora újkori Magyarország katolikus konfesszionalizációjáról írt egyetemi jegyzetében az ellenreformáció/katolikus reform stb. fogalmak kritikai értelmezését adva hívta fel a figyelmet arra a jellegzetes- ségre, hogy „*a reform szónak a 16. században már régi keletű, technikai, kánonjogi jelentése volt: alapvetően az egyházi törvénykezés megerősítése a rezidencia, a prédikáció és a cölibátus terén.*”¹²¹ Olyannyira igaz ez, hogy ha a középkori európai egyházmegyei zsinati szövegek adatbázisában, a Corpus Synodaliumban a középkori zsinati könyvek püspökök által használt bevezetőinek bevett fogalmi fordulatára, a „reformandibus moribus” kifejezésre, mint az éves egyházmegyei zsinatok kitűzött céljára, keresünk rá, a IV. lateráni zsinat (1215) után kisvártatva felbukkan, a fordulat és a középkor egészében ott is marad szövegek tucatjaiban.¹²² A késő középkori esztergomi zsinati könyv a bevezetőben említett mindennapi életen túl éppen a reformnak ezt a régi, középkori, technikai-kánonjogi jelentését kódolta szöveggé. Ez azonban a nagyszombati zsinat hajnalán szükségszerűen véglegesen múlt idővé vált. Amiatt a jellegzetesség miatt azonban, hogy a három részre szakadt és többfelekezettűvé vált országban az egyház

¹²¹ Tusor P.: Konfesszionalizáció i. m. 11.

¹²² A Corpus Synodaliumban adatbázis digitális elérhetősége: <https://corpus-synodaliumban.com/philologic/corpusnorm/query?report=concordance&method=proxy&q=reformandis&start=0&end=0> A letöltés ideje: 2024. 07. 10.

középkori struktúrájának örököse a katolikus egyház lett/maradt,¹²³ azokat, a középkori hierarchikus viszonyokat plébániaszintű mélységig leíró listákat, amelyeken a katolikus egyház „restaurálandó” (középkori) szervezete akkor már csak „papíron” létezett, Pázmány Péter még 1629-ben is használta. A listán annyi egyház szerepelt, mint amennyivel a középkori esztergomi egyházmegyei zsinatok résztvevőivel számoltam, azaz közel ezren. Ehhez képest Pázmány Péter 1629-es nagyszombati zsinatán a tényleges résztvevők száma 9 püspök és 80 pap volt.¹²⁴

Noha, amikor a tanulmányt írni kezdtem, azt alapvetően a középkori esztergomi zsinati könyv használatával kapcsolatos kutatás időbeli lezárásának szántam, ám megannyi más kutatási területhez hasonlóan itt is bizonyosodott, hogy a 16. és helyenként még a 17. század eleji forrásanyagot forgatva is a középkori viszonyok megértését segítő, vagy az ott hiányzó adatokat pótlókra lehet bukkanni. Jelen esetben a Mohács utáni anyag nyomán olyan hipotéziseket lehetett megfogalmazni a, a középkori egyházmegyei zsinat hosszával és időbeosztásával b, a középkori esztergomi egyházmegyei zsinaton résztvevők számával kapcsolatban, valamint c, a középkori főesperesi joghatóság alól kivett, elsősorban városi plébániákkal kapcsolatban, amelyeket önmagában korai forrásanyagra alapozva korábban nem tudtam megfogalmazni. Ami pedig a nagyszombati zsinatot (1560) megelőző katolikus főpapi reformelőkészítő stratégiákat illeti, azokat úgy eszmei altalajuk tekintve (pl. a, erős jezsuita hatás már Nagyszombat előtt b, középkori gyökerű konciliarista, a zsinatot a katolikus egyház-reform motorjaként értelmező elképzelések c, teljesen középkori technikai és formai megközelítései a zsinat előkészítésének, valamint d, mindezek nem tiszta formájukban, hanem egymással való kölcsönhatásukban), mint technikai megközelítésekben (a, a régi tartalom és az új médium, a nyomtatott könyv egymással való kölcsönhatásba lépése b, a középkorban nem szokványos zsinatot előkészítő gyűlések c, ugyanakkor a középkori jogi leíró tartalom ismerete, értelmezése és másolása, valamint d, mindezeknek nem tiszta formájukban, hanem egymással való kölcsönhatásukban létezése) igen heterogénnek lehet tekinteni.

A fenti okból, mivel kutatási témám a késő középkori zsinati könyv használata, én nem vállalkozhattam és vállalkozhatom sem a nagyszombati zsinat vizsgálatára, sem a znióváráljai zsinat vizsgálatára, sem arra a textológiai kutatások után kiáltó kérdés megválaszolására, hogy a középkori nyitrai zsinathoz írt annotációk milyen teológiai-tartalmi viszonyban vannak a fentiekkel. Hasonlóképpen mivel érdeklődésem kizárólagos tárgyát a középkori zsinati könyv Nagyszombat előtti utóélete képezte, ezért kizárólag az e időpont előtti katolikus zsinati reformtevékenység nyomai után kutattam, az éppoly érdekes protestánsok után egyáltalán nem.

¹²³ Molnár A.: Világtörténeti kuriózum i. m. 17–18.

¹²⁴ Tusor P.: Konfesszionalizáció i. m. 60.

Ezek mind-mind a kora újkori egyháztörténet avatott kutatói vizsgálódásainak tárgyát képezik. Hasonlóképpen, bár helyenként igyekeztem 1-2 helyen utalni az ekkori – tehát a 16. század első felében már – vallási folyamatok leírására használatos elméleti modellekre és paradigmákra, pl. a Reinhard-Schilling-féle konfesszionalizációs paradigmára,¹²⁵ ezeket éppen azért nem használtam túlzott mértékben, mert saját vizsgálódásom időbeli határa és módszertani megközelítése éppen fordított akart lenni: az e modellekkel vizsgálható folyamatokról azt a tartalmat szerettem volna visszabontani, ami a középkori egyház hierarchikus szervezeti viszonyairól és normatív szövegeiről már/még ebben az időszakban ismerhető meg.

¹²⁵ Ld. Wolfgang Reinhard – Heinz Schilling (hrsg.): Die Katholische Konfessionalisierung. Wissenschaftliches Symposium der Gesellschaft zur Herausgabe des Corpus Catholicorum und des Vereins für Reformationsgeschichte 1993. (Schriften des Vereins für Reformationsgeschichte 198). Heidelberg, 1995.; *Tusor Péter*: Felekezetszerveződés a kora újkorban. *Vigilia* 73 (2008/1), 12–18.

A MONYORÓKERÉKI ÉS MONOSZLÓI ERDŐDY CSALÁD KEGYÚRI TEVÉKENYSÉGE A VÉPI URADALOM PÉLDÁJÁN

THE PATRONAGE AND SUPREMACY EXERCISED BY THE ERDŐDY
FAMILY OF MONYORÓKERÉK AND MONOSZLÓ, USING THE
EXAMPLE OF THE MANOR OF VÉP

Kovács Eszter Katalin

Eötvös Lóránd Tudományegyetem

ÖSSZEFOGLALÁS

A monyorókeréki és monoszlói Erdődy család vépi ágának patronátusi tevékenysége több oldalról is megjelenik. Ennek a patronátusi tevékenységnek egy eddig feldolgozatlan oldalát, a család kegyúri tevékenységét szeretnénk felvázolni a vépi uradalom példáján keresztül. Azt vizsgáljuk, hogy miként érvényesültek a kegyúri jogok és kötelességek a domínium két plébániájában.

A kegyúri tevékenység és kötelezettség mindig fontos helyet foglalt el az Erdődy család és a birtok életében. A források alapján a família ezeknek a „feladatuknak” az évszázadok során mindvégig eleget is tett.

A szakirodalmi meghatározás szerint a kegyúr jogai három csoportba sorolhatók: a tiszteletbeli, a hasznos és az egyéb jogok. A tanulmányban ezeket bemutatva, a vépi uradalomban előforduló példákkal szemléltetjük is őket.

ABSTRACT

The patronage of the Vép line of the Erdődy family of Monyorókerék and Monoszló is manifested in several ways. We would like to outline a yet unexamined aspect of this patronage activity of the family, through the example of the Vép manor. We will examine the way in which the rights and duties related to exercising patronage and supremacy over the parishes were manifested in two parishes of the estate.

The activities and obligations related to exercising patronage and supremacy have always occupied an important place in the life of the Erdődy family and the estate. According to the sources, the family lived up to fulfilling these duties throughout the centuries.

According to the scholarly definition, the rights of the patron can be classified into three groups: honorary, utilitarian, and other rights. In the study, these are illustrated with examples from the Vép estate.

Kulcsszavak: Erdődy család, kegyuraság, vépi uradalom

Keywords: Erdődy family, jus patronatus, right of patronage, Vép estate

A monyorókeréki és monoszlói Erdődy család vépi ágának patronátusi tevékenysége több oldalról is megjelenik. Néhány évvel ezelőtt Kelbert Krisz-

tina a család hölgytagjainak 20. századi jótékonyági tevékenységét foglalta össze a Vasi Szemle hasábjain.¹ Ezúttal ennek a patronátusi tevékenységnek egy korábbi és részben más oldalát szeretnénk felvázolni. Fontos kiemelni, hogy a jótékonyági tevékenység egyrészt fakadhatott a magasabb társadalmi presztízsből, másrészt azonban kötelezettségből is. Ez utóbbiak között említhetjük a kegyuraság intézményét.

Az Erdődy család Vas vármegyében tíz plébánia kegyura volt: Hosszúpereszteg, Jánosháza, Németschütz, Öriszentmárton, Pecöl, Pinkamiske, Ság, Szentpéterfa, Vép és Vörösvár.² Közülük a vépi uradalomba két plébánia tartozott: Pecöl és Vép. Az alábbiakban az Erdődyek vépi uradalomban végzett kegyúri tevékenységét kívánjuk felvázolni, azon belül is inkább a központra, Vépre helyezzük a hangsúlyt. Azt vizsgáljuk, hogy miként érvényesültek a kegyúri jogok és köteleességek a két plébánia területén.

A kegyuraság intézménye

A Magyar Katolikus Lexikon meghatározása szerint a „*kegyuraság, kegyúri jog (lat. ius patronatus) bizonyos személyeknek vagy személyek csoportjainak az egyházi hatóság által adott kiváltsága, mely főként valamely egyházi hivatal viselője kijelölésében való részvételre vonatkozik, és templom karbantartásának, ill. felújításának kötelezettségével, valamint más terhekkel járhat.*”³ Az egyházi jogokat, kiváltságokat és kötelmeket egyházi joghatósággal nem bíró természetes vagy jogi személyek viselték az egyházi javadalmakban.⁴ Ugyancsak a Magyar Katolikus Lexikon megfogalmazásában a kegyúr pedig „*(lat. patronus) föld ura, aki területén templomot vagy kolostort alapított, épített és tartott fenn.*”⁵

A kegyuraság a germán jogviszonyokra vezethető vissza, ahol a földesúr a birtokán lévő személyek felé védelemmel tartozott, gyámhatóságot gyakorolt felettük. Mindez kiterjedt az általa felállított, alapított egyházi javadalomra is. Ebből némi átalakulás után a polgári és világi törvények alá nem tartozó jog lett,⁶ hiszen a patrónus jogának érvényesítését nem gátolták sem a világi, sem az egyházi törvények. A tulajdonos magánegyháza az alapítás aktusából is eredt.⁷

¹ *Kelbert Krisztina*: Változó állandóság. A vépi gróf Erdődy család hölgytagjainak jótékonyági, szociális téren végzett munkája a 20. század első felében. Vasi Szemle 74. (2020) 74-97.

² Szombathelyi Egyházmegye. Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa 8. Budapest, 1999. 244.

³ Magyar Katolikus Lexikon. VI. kötet. Budapest, 2001. 438. kegyúr, kegyuraság

⁴ Magyar Sion. Szerk.: Dr. Kereszty Viktor–Dr. Prohászka Ottokár–Dr. Walter Gyula. Esztergom, 1898. 191.

⁵ Magyar Katolikus Lexikon. VI. kötet. 438.

⁶ *Konek Sándor*: Egyháztörténeti kézikönyve. Budapest, 1894. 184-185.

⁷ *Mályusz Elemér*: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Budapest, 1971. 122.

Magyarországon a kegyúri jog forrása a király legfőbb kegyurasága volt. A korai időszakban a király által adományozott birtokkal egyúttal a kegyúri jog adott területen való gyakorlását is átadta, amelyet így aztán a földesúr gyakorolt.⁸ A kegyuraság, amennyiben a földesúr telket ad a kápolna vagy templom felépítéséhez (fundatio), azt saját költségén megépíti (exstructio, aedificatio) és kellő jövedelemmel ellátja (donatio), vagyis a földesúr saját alapítása a plébánia, magától feltételezhető. A már meglévő kegyuraság átszármazás vagy háramlás útján szállhat át egyik személyről a másikra akár családon belül, vagy adás-vevés és csere esetén az új birtokosra.⁹ Egy 1799-ben kiadott királyi rendelet értelmében azonban kegyúri jogot csupán telekadományozással nem lehetett megszerezni, hanem az építkezés költségét és a lelkész javadalmazását is vállalni kellett.¹⁰

A vépi uradalom plébániái

Egy plébánia története főleg a korai időszakban a püspöki látogatásokból rajzolható fel. Uradalmunkra vonatkozóan az első 1674-ből származik, Tormássy Péter vasvári prépost látogatását rögzítette. Ez a vizitáció Pécsen maradt fenn, viszonylag szűkszavúan fogalmaz.¹¹ A következők az 1697. évi Kazó István kapornaki apáté, valamint Scacchi Ferenc vasvári főesperes 1713. évi látogatása, amely Vép esetében a plébánián található. Majd ezt követte 1756-ban Batthyány József szombathelyi prépostnak, 1780-ban Szily János, Szombathely első püspökének, 1815-ben Somogyi Lipót püspöknek, és végül Böle András püspök vizitációja, Pecöl esetében 1835-ben még latinul, Vép esetében azonban már magyarul vették fel 1841-ben. 1896-ban készült el gróf Erdődy Tamás vép-bakófi hitbizományi uradalma kegyurasága alatt álló vépi latin szertartású katolikus plébánia jövedelmeinek és kiadásainak összeírása.¹²

⁸ *Eötvös Károly Lajos*: Az egyházi közigazgatás kézikönyve. I. kötet. Budapest, 1889. 397-398.

⁹ *Konek S.*: Egyházjogtan i. m. 188-193.

¹⁰ *Eötvös K.*: Az egyházi közigazgatás i. m. 399.

¹¹ Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár (továbbiakban: SZEL) Canonica visitatio, Vép, 1674. június 28. Átiratban megtalálható a Szombathelyi Egyházmegyei Levéltárban.

¹² SZEL Visitatio ecclesiae parochialis in oppido Vép, 1697. október 16.; SZEL Visitatio Canonica Parochia Vépiensis, 1756. október 13.; SZEL Visitatio Canonica Parochia Peczelensis, 1758. szeptember 5.; SZEL Canonica Visitatio Parochia Wépp, 1780. május 27.; SZEL Canonica Visitatio Parochia Peczel, 1780. május 27.; SZEL Canonica Visitatio Parochiae Oppidi Vép, 1815. szeptember 29.; SZEL Canonica Visitatio Parochiae Pecöliensis 1835. május 31.; SZEL Canonica visitatio A Szombathelyi Fárának törvényes látogatás, 1841. június 14.; Vépi Plébániái Irattár (továbbiakban: VPI) gróf Erdődy Tamás vép-bakófi hitbizományi uradalma kegyurasága alatt álló vépi latin szertartású katolikus plébánia jövedelmeinek és kiadásainak összeírása 1896.

1. kép: A vépi Urunk Színeváltozása plébániatemplom napjainkban (a szerző felvétele, 2021)

A Szombathelyi Egyházmegye megalakulását követően, 1777-től néhány évente a plébániák legfontosabb adatait közzétették az egyházi schematizmusokban.

A vépi uradalom települései közül háromban állt egyházi épület: Pecölben, Szöllösön (Gyöngyösszöllös, ma Szombathely része) és Vépen. Megyehídon a templom 1910-ben a hívek adományából épült.¹³

Szöllös a szombathelyi plébánia filája volt, onnan körülbelül negyed óra alatt¹⁴ elérhető volt.¹⁵ Földesurai püspöki látogatások szerint özvegy Erdődy (I.) Lászlóné Illésházy Anna Mária (1694–1765),¹⁶ Erdődy (III.) Sándor (1726–1793),¹⁷ majd a család idősebb ága, IV. Miklós leszármazottai voltak, 1841-ben Erdődy Kajetán.¹⁸

Plébánia Pecölben és a központban, Vépen állt. Mindkettő a Szombathelyi Egyházmegyében található. A Szombathelyi Püspökség megalakításáig egyházi szempontból viszont a Győri Püspökség alá tartoztak.¹⁹

Vépen a plébánia eredete a középkorra nyúlik vissza, de egy ideig protestáns lett. 1680-ban ferencesek, majd jezsuiták tevékenykedtek a településen.²⁰ 1896-ban a plébánia keletkezési körülményeit bizonytalannak jelölték meg, a régi plébánia helyreállítását 1689-re datálták. A mezőváros-

¹³ Alapkö-létel. Szombathelyi Ujság, 1910. április 10. 8.; Templomszentelés Megyehidán. Szombathelyi Ujság, 1910. november 27. 2-3. Köszönöm Talabér Péternek, hogy felhívta a figyelmemet az újságcikkekre.

¹⁴ 1754. évi canonica visitációban negyed órányi, az 1780. évi háromnegyes órányi, míg az 1841. évi fél órányi távolságra írja le az anyaegyháztól.

¹⁵ *Sill Ferenc*: Batthyány József kánoni vizitációja Szombathelyen 3. rész. Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények 15. (1988) 2. sz. 36-45., 39.; *Sill Ferenc*: Szily János kánoni vizitációja II. Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények 16. (1989) 2. sz. 69-74., 74.; SZEL Canonica visitatio A Szombathelyi Fárának törvényes látogatás, 1841. június 14.

¹⁶ *Sill F.*: Batthyány József kánoni i. m. 39.

¹⁷ *Sill F.*: Szily János kánoni i. m. 74.

¹⁸ SZEL Canonica visitatio A Szombathelyi Fárának törvényes látogatás, 1841. június 14.

¹⁹ SZEL Canonica visitatio, Vép, 1674. június 28.

²⁰ Schematismus, 1972. 54.

2. kép: A pecöli Kisboldogasszony templom (a szerző felvétele, 2024)

és javai előbb az Ellerbach, majd az Erdődy család tulajdonába kerültek.²⁶ A 16. század második felében – a Zrínyiek zálogbirtoklása alatt – megszűnt a kapornoki bencés konvent, és Pecölben is tért hódított a protestantizmus. 1617-ben szerezte vissza Erdődy Tamás, ezután tért vissza a település a katolikus hitre.²⁷ Pecöl a Sárvári Esperesi Kerülethez tartozott.²⁸ Négy filiája volt: Kenéz, Bozzai, Megyehíd és a Zuggó major/pusztá.²⁹

A pecöli plébánia látta el kisebb egyezség után a Megyehídhöz tartozó, valószínűleg 1853-ban alapított Lipoldaházi majorban élő nyolc cselédcsaládot. Eleinte a pecöli plébános – az amúgy is sok híve és az anyaegyháztól való távolság miatt – nem akarta vállalni a majorban élők lelki gondozá-

ban a szombathelyi esperesi kerülethez tartozó latin szertartású plébánia található.²¹ István Vilmos 1902. február 16-i püspöki beiktatása utáni reform során a kerület három részre bomlott. Vép az Alsó kerülethez került.²² A templomnak leányegyháza nem volt,²³ az uradalomhoz tartozó majorok kiépülésével a majorokban élők lelki gondozását is a plébániáról látták el. 1846 februárjában az új plébános, Czizler József kinevezésekor így írták le a plébániát: „*a vépi plébánia és hozzá tartozó Bán, Dombhát és Ferencmajorok*.”²⁴ Sándorháza major először 1859-ben tűnik fel „filiaként”, ekkor 12 fő élt itt.²⁵

Pecölben eredetileg Szent Benedek-rendi apátság lehetett, amely a török időben elpusztult,

²¹ VPI gróf Erdődy Tamás Vép-Bakófi hitbizományi uradalma kegyurasága alatt álló vépi latin szertartású katolikus plébánia jövedelmeinek és kiadásainak összeírása 1896.

²² *Pál Ferenc: A szombathelyi egyházmegye a dualista államban.* Gencsapáti, 2018. 31.

²³ Az összes canonica visitatio kiemeli, hogy a templomnak nincs filiája.

²⁴ SZEL Acta Cancellariae (továbbiakban: AC) 44/1846.

²⁵ Schematismus, 1859. 26.

²⁶ A Szombathelyi Püspöki Megye papságának névtára 1906. Szombathely, 1906. 20.

²⁷ Schematismus, 1972. 82.

²⁸ SZEL Canonica Visitatio Parochiae Pecöliensis 1835. május 31. I. §

²⁹ SZEL Canonica Visitatio Parochiae Pecöliensis 1835. május 31.

3. kép: Vép látképe az Erdődy kastéllyal és a templommal, 1978-79. (HU MNL VaML XV. 12. Vas Megyei Tervező Vállalat tervtára. Fotótár)

Lipoldaházára kell mennie, a fuvart a gróf minden esetben megtéríti. A püspök az indokok alapján a majort a pecöli plébániához csatolta.³²

A vépi uradalom kegyurai a 19-20. században

Az Erdődy család alapította meg a pecöli Kisasszony, az angyalok királynéja című apátságot, ahol az apáti címet a kegyúri joggal élve adományozta.³³ A 18. század közepén az apátság kegyuraként is az Erdődy famíliát jelölték meg.³⁴ Gróf Erdődy László visszaemlékezése szerint még édesapjának, gróf Erdődy (VII.) Ferencnek (1901–1983) is nemcsak plébániai kegyurasága volt, hanem apátsági is. Bár ez a tisztség ekkor már inkább tiszteletbeli címet jelölt.³⁵

A pecöli apátság területe – ahogy fentebb említettük – eredetileg a kapornaki bencés apátság Vas megyei birtoka volt.³⁶ 1725-ben Erdődy (III.) Sándor a plébániai és az apátsági birtokot szétválasztotta.³⁷ Nagyfalusy Lajos kutatása szerint az apátsági birtokért 1735-től több mint tíz évig a kapornaki apátság és az Erdődy család között per folyt. Az 1746-ban hozott ítélet szerint a területet az Erdődyeknek ítélték, akik itt – feltehe-

sát.³⁰ Erdődy (V.) Sándor 1854. május 24-én kelt levelében azonban ragaszkodott hozzá, hogy a pecöli plébániához tartozzon Lipoldaháza is, hiszen az századok óta az Erdődy család patronátussága alatt áll, a major sincs nagy távolságra Pecöltől, ráadásul az 1846-ban lefolyt megyehídi határrendezéskor mind a pecöli templomnak, mind a pecöli mesternek jelentős birtokokat juttatott.³¹ A lipoldaháziak ellátásáért fél-fél pozsonyi mérő búzát és rozsot kínált a plébánosnak, valamint minden családtól 7 kr-t. Továbbá ha valamelyik cselédhez vagy családtagjához a plébánosnak

³⁰ SZEL AC 745/1854.

³¹ SZEL AC 963/1854.

³² SZEL AC 964/1854.

³³ A Szombathelyi Püspöki Megye papságának névtára 1906. 20.

³⁴ SZEL Visitatio Canonica Parochia Peczelienis, 1758. szeptember 5.

³⁵ Gróf Erdődy László szíves szóbeli közlése, Pecöl, 2023. október 18.

³⁶ Nagyfalusy Lajos S. J.: A kapornaki apátság története. I. Kalocsa, 1941. 103.

³⁷ Schematismus, 1972. 82.

tően Mária Terézia uralkodása idején – apátságot alapítottak. A javadalmas apátság területe 80 kataszter hold volt.³⁸

A vépi plébánia ugyancsak a família alapítása, ők voltak a templom kegyurai is.³⁹ A rendelkezésre álló források alapján a két plébánia kegyurait 1674 és 1947 között az alábbi táblázatok foglalják össze:

Időszak	Kegyúr neve (Vép)
1674	Erdődy (II.) Sándor (1670–1727)
1756	özvegy Erdődy (I.) Lászlóné Illésházy Anna Mária (1694–1765)
1780	Erdődy (III.) Sándor (1726–1793)
1813	Erdődy (V.) Zsigmond (1775–1813) és (III.) Ferenc (1773–1815)
1815	Erdődy (V.) Zsigmond
1814–1834	Erdődy család
1836–1837	özvegy Erdődy (V.) Zsigmondné Festetics Mária (1774–1837)
1839–1880	Erdődy (V.) Sándor (1802–1881)
1882–1903	Erdődy (IV.) Ferenc (1830–1906)
1906–1940	Erdődy (VI.) Sándor (1865–1940)
1943–1947	Erdődy (VII.) Ferenc (1901–1983)

1. táblázat: A vépi plébánia kegyurai 1674–1947⁴⁰

³⁸ *Nagyfalusy*: A kapornaki apátság 65-103. p.

³⁹ SZEL Visitatio Canonica Parochia Vépiensis, 1756. október 13.

⁴⁰ SZEL Canonica visitatio, Vép, 1674. június 28.; SZEL Visitatio Canonica Parochia Vépiensis, 1756. október 13.; SZEL Canonica Visitatio Parochia Wépp, 1780. május 27. 262.; 1813 és 1828. között a schematismusok típuscíme „*Catalogus cleri Diocensis Sabariensis pro anno*” + évszám; 1829 és 1866. között „*Schematismus venerabilis cleri Diocensis Sabariensis pro anno*” + évszám; 1871 és 1906. között „*A Szombathelyi Püspöki megye papságának névtára*” + évszám; 1914 és 1947. között „*Schematismus cleri Dioecensis Sabariensis pro anno Domini*” + évszám. Az egyszerűség kedvéért mindegyikre Schematismus+évszám rövidítéssel hivatkozunk. Schematismus 1813. 14.; SZEL Canonica Visitatio Parochiae Oppidi Vép, 1815. szeptember 29. 183.; Schematismus 1814. 16.; Schematismus 1815. 17.; Schematismus 1816. 17.; Schematismus 1817. 14.; Schematismus 1819. 22.; Schematismus 1820. 23.; Schematismus 1821. 22.; Schematismus 1822. 22.; Schematismus 1823. 22.; Schematismus 1824. 22.; Schematismus 1825. 23.; Schematismus 1826. 23.; Schematismus 1827. 24.; Schematismus 1828. 26.; Schematismus 1829. 40.; Schematismus 1830. 43.; Schematismus 1832. 26.; Schematismus 1834. 25.; Schematismus 1836. 25.; Schematismus 1837. 27.; Schematismus 1839. 28.; Schematismus 1841. 25.; SZEL A vépi plébániának törvényes egyházlátogatása, 1841. május 24. 1. §; Schematismus 1844. 24.; Schematismus

Időszak	Kegyúr neve (Pecöl)
1758	Erdődy család
1780	Erdődy (III.) Sándor (1726–1793)
1813–1816	Erdődy (III.) Ferenc (1773–1815)
1817–1833	Erdődy (III.) Károly (1770–1833)
1834–1856	Erdődy Kajetán (1795–1856)
1857–1906	Erdődy (IV.) Ferenc (1830–1906)
1906–1940	Erdődy (VI.) Sándor (1865–1940)
1940–1947	Erdődy (VII.) Ferenc (1901–1983)

2. táblázat: A pecöli plébánia kegyurai 1758–1947⁴¹

1846. 18.; Schematismus 1848. 26.; Schematismus 1850. 26.; Schematismus 1852. 26.; Schematismus 1853. 26.; Schematismus 1854. 25.; Schematismus 1856. 16-17.; Schematismus 1857. 15.; Schematismus 1858. 15.; Schematismus 1859. 25-26.; Schematismus 1861. 13.; Schematismus 1862. 13.; Schematismus 1863. 12.; Schematismus 1864. 12.; Schematismus 1866. 12.; Schematismus 1871. 22.; Schematismus 1876. 6-7.; Schematismus 1878. 6-7.; Schematismus 1880. 7.; Schematismus 1882. 19.; Schematismus 1885. 19.; Schematismus 1887. 22.; Schematismus 1889. 22.; Schematismus 1891. 33.; Schematismus 1893. 33.; Schematismus 1895. 33.; Schematismus 1896. 33.; Schematismus 1897. 33.; Schematismus 1903. 38.; Schematismus 1906. 40.; Schematismus 1914. 33.; Schematismus 1923. 11.; Schematismus 1929. 30.; Schematismus 1934. 17.; Schematismus 1940. 20.; Schematismus 1947. 24.

⁴¹ SZEL Visitatio Canonica Parochia Peczelensis, 1758. szeptember 5.; SZEL Canonica Visitatio Parochia Peczel, 1780. május 27. 262.; Schematismus 1813. 47.; Schematismus 1814. 54.; Schematismus 1815. 58.; Schematismus 1816. 58.; Schematismus 1817. 51.; Schematismus 1819. 51.; Schematismus 1820. 52.; Schematismus 1821. 51.; Schematismus 1822. 51.; Schematismus 1823. 51.; Schematismus 1824. 52.; Schematismus 1825. 54.; Schematismus 1826. 53.; Schematismus 1827. 55.; Schematismus 1828. 58.; Schematismus 1829. 72.; Schematismus 1830. 75.; Schematismus 1832. 62.; Schematismus 1834. 65.; Schematismus 1836. 66.; Schematismus 1837. 68.; Schematismus 1839. 69.; Schematismus 1841. 66.; Schematismus 1844. 68.; Schematismus 1846. 63.; Schematismus 1848. 68.; Schematismus 1850. 68.; Schematismus 1852. 68.; Schematismus 1853. 69.; Schematismus 1854. 57.; Schematismus 1856. 33.; Schematismus 1857. 30.; Schematismus 1858. 30.; Schematismus 1859. 61.; Schematismus 1861. 28.; Schematismus 1862. 28.; Schematismus 1863. 27.; Schematismus 1864. 27.; Schematismus 1866. 27.; Schematismus 1871. 55.; Schematismus 1876. 48.; Schematismus 1878. 47.; Schematismus 1880. 48.; Schematismus 1882. 60.; Schematismus 1885. 61.; Schematismus 1887. 51.; Schematismus 1889. 69.; Schematismus 1891. 76.; Schematismus 1893. 76.; Schematismus 1895. 76.; Schematismus 1896. 76.; Schematismus 1897. 76.; Schematismus 1903. 82.; Schematismus 1906. 84.; Schematismus 1914.

A kegyuraság az Erdődy családon belül apáról-fiúra öröklődött. II. Sándor (1670–1727) utóda fia, I. László (1693–1750) volt, akit halála után özvegye, Illésházy Anna Mária (1694–1765) követett Vépen, Pecölben viszont az egész familiát megjelölték a 18. század közepén. Ezután másodszülött fiuk, III. Sándor (1726–1793) töltötte be a kegyúri tisztséget. III. Sándor végrendelete értelmében a vépi vár és a plébánia kegyurasága öccséhez, Erdődy Jánoshoz (1733–1806) kerül.⁴² A források alapján úgy tűnik, a pecöli az idősebb ágnál, III. Sándor bátyjának, IV. Miklósnak az utódainál maradt. Bár Vépen 1813-ban az idősebb ághoz tartozó III. Ferenc (1773–1815) is feltűnik, a két évvel későbbi canonica visitatióban már csak V. Zsigmond szerepel kegyúrként. Előfordulhat, hogy ennek köze volt ahhoz, hogy Zsigmond 1813-ban elhunyt, és fia, V. Sándor (1802–1881) ekkor még csak 11 éves volt.

Az 1813. évi egyházi schematismusban szereplő két kegyúr halála után források, különösen canonica visitatio hiányában pontosan nem tudjuk meghatározni, ki végezhetette a patronátusi teendőket a mezővárosban, a névtárakban csak magát az Erdődy családot jelölték meg. A név szerinti kegyúr ismételt feltűnése valószínűleg a birtok tényleges átvételéhez köthető az 1830-as évek közepén: előbb Erdődy (V.) Zsigmond özvegye, Festetich Mária, majd a tulajdonos, Erdődy (V.) Sándor tűnik fel. Sándor gyermektelen lévén az idősebb ághoz tartozó Erdődy (IV.) Ferenc (1830–1906) másodszülött fiát, Tamást (1855–1918) nevezte meg hitbizománya örökösének.⁴³ Röviddel ezt követően azonban Tamást Somlóváron lovasbaleset érte, amelynek következtében olyan súlyos agyrázkódást szenvedett, hogy élete végéig nem tudott felépülni belőle.⁴⁴ Így Tamás előbb apja, majd 1900-tól fiatalabb – és életben maradt – öccse, VI. Sándor (1865–1940) gyámsága alatt állt a vépi uradalom igazgatása.⁴⁵ A kegyúri tisztséget azonban – úgy tűnik – nem az örökös Tamás, hanem a gyámok viselték közvetlenül.

III. Ferenc bátyja, III. Károly (1770–1833) birtokolta az idősebb ági uradalmat. Ferenc 1815-ben hunyt el. Fivére halála után Pecölben a kegyúri

72.; Schematismus 1923. 28.; Schematismus 1929. 55.; Schematismus 1934. 28.; Schematismus 1940. 36.; Schematismus 1947. 43.

⁴² SZEL AC Vép, gróf Erdődy Sándor végrendelete, 1794. július 18.

⁴³ Magyar Nemzeti Levéltár Vas Vármegyei Levéltára (továbbiakban: MNL VaML) VII. 1. d. ee. Erdődy Sándor Vép-Bakófa hitbizományi iratai P. 1246/1937.: Hitbizományi vagyon kötöttség alatt tartása; MNL VaML VII. 1. d. dd. Erdődy Ferenc hitbizományi iratai (továbbiakban: VII. 1. d. dd.) P 972/1937.: A hitbizományi vagyonnak kötöttség alatt tartása, 1937.

⁴⁴ *Erdődy, Helene*: Fast hundert Jahre Lebenserinnerungen (1831-1925.). Zürich; Leipzig; Wien; 1929. 156.

⁴⁵ Pannonhalmi Bencés Főapátsági Levéltár Erdődy család levéltára (továbbiakban: PBFL Erdődy cslt.) 6. f. 1. á. 1. t. Erdődy Sándor (1865–1940.). Gróf Erdődy Sándor gondnokká kirendelése, 1900. április 17.

tisztséget is ő viselte. III. Károly halála után fia, Kajetán (1795–1856) vette át a patronálást.⁴⁶

V. Sándor halála után került a két plébánia kegyúri tisztsége – akár csak a kettéválasztott uradalom – ismételen egy kézbe, a család idősebb ágához. Az egyesülés után a „közös” kegyúr gróf Erdődy (IV.) Ferenc lett.

A vázoltak alapján a patronátusi tisztség öröklése csaknem azonos volt a birtok öröklésével. Az egyetlen kivételt III. Ferenc kegyurasága jelentette. III. Ferencről nem rendelkezünk sok információval. Az Erdődy család alkalmazásában álló Kazáry Károly 1940-ben annyit jegyez meg róla, hogy meglehetősen visszavonultan élt, birtokait is bátyja, Károly irányította.⁴⁷ Elképzelhető, hogy a gazdasági ügyek kevésbé, az egyházi ügyek annál inkább közel álltak természetéhez.

Forrásaink szerint IV. Ferenc hithű katolikus volt, az uradalmihoz tartozó plébániáknak bőkezű kegyura. Bár – ahogy fentebb már említettük – a kegyúr számára számos kötelességgel is járt, a gróf a templomokat és a plébániákat a törvényes kötelességén túl is ellátta.⁴⁸ 1906. január 31-én éjjel 12 órakor elhunyt.⁴⁹ A plébániák kegyura is eddig lehetett. Halála után a vépi uradalmat legfiatalabb fia, VI. Sándor irányította és ő lett a plébániák patrónusa is. A kortársak szerint nemcsak gyermekeit nevelte példamutatóan, hanem kegyúri feladatait is messzemenően ellátta. Szűkebb családja is mélyen vallásos volt.⁵⁰ Ezt bizonyítja, hogy a híres zarándokhelyen, a máriazelli kegytemplomban ünnepelte feleségével, Draskovich Erzsébettel (1877–1941)⁵¹ 1925 áprilisában az ezüstlakodalmát.⁵²

A kegyurak jó kapcsolatot ápoltak az egyházközséggel. Gróf Erdődy (VI.) Sándor és szülei, majd később neje, Draskovich Erzsébet több alkalommal (1899., 1900., 1901, 1902., 1903.) is kért és kapott a bört alóli felmentést a család és vendégeik részére. Az engedély minden alkalommal egy évre szólt. A mentesítés alól kivételt jelentett karácsony, pünkösöd és

⁴⁶ Magyar nemzeti zsebkönyv I. Főrangú családok. Budapest, 1888. 89.

⁴⁷ *Kazáry Károly*: A jánosházi gróf Erdődy-birtok és vár rövid története. Dunántúli Szemle 7. (1940.) 62-77., 76.

⁴⁸ PBFL Erdődy csl. 4. f. 1. á. 17. t. Erdődy Ferenc (1830–1906.) Előterjesztés monyorókeréki gróf Erdődy Ferenc kitüntetése tárgyában, dátum nélkül.

⁴⁹ PBFL Erdődy csl. 4. f. 1. á. 17. t. Erdődy Ferenc (1830–1906.). Nagyméltóságú monyorókeréki és monoslói Gróf Erdődy Ferenc gyászjelentése, Bécs, 1906. február 1.; *Erdődy, H.*: Fast hundert Jahre i. m. 195.; Erdődy Ferenc gróf †. Szombathelyi Friss Ujság, 1906. február 2. 2.; Erdődy Ferenc gróf. Vasvármegye, 1906. február 2. 3.

⁵⁰ A pápa Erdődy Sándor grófot a Szent Szilveszter-rend nagykeresztes lovagjává nevezte ki. Vasvármegye, 1927. szeptember 11. 4.

⁵¹ Csillagkeresztes hölgy, trakostyáni gróf Draskovich Pál (1846–1889) és tolnai Festetich Mária grófnő (1850–1946) leánya.

⁵² PBFL Erdődy csl. 4. f. 1. á. 14. t. Erdődy Sándorné Draskovich Erzsébet. Levél Varga Gábor pecóli plébánostól, 1925. április 22.

Nagyasszony (augusztus 14.) vigíliái, a kántorpéntek, a fájdalmas péntek és a nagyhét két utolsó napja.⁵³ A kérelmeket Óra Gyula vépi plébános terjesztette a püspök elé minden évben, július első napjaiban. A kérelmekhez egyedül 1899-ben mellékelte gróf Erdődy (VI.) Sándor levelét, melyben szülei idős korára tekintettel kérte a böjt alóli felmentést, hiszen „*a böjti eledelek ártalmasak a már ügyis gyengébb egészségi állapotukra.*”⁵⁴ A felmentésért cserébe jócselekedeteket, szegények alamizsnájának növelését ígérte a gróf.⁵⁵

Erdődy Sándor erényeit szem előtt tartva Mikes János szombathelyi megyéspüspök IX. Pius pápa figyelmébe ajánlotta a grófot. Ennek köszönhetően 1927. szeptember 10-én vehette át a vépi kastélyban pápai kitüntetését, amellyel a Szent Szilveszter Pápa rendjének⁵⁶ nagykeresztes lovagjává nevezték ki.⁵⁷ Néhány évvel később, 1933. május 15-i ülésén pedig a Szent István Bajtársi Szövetség⁵⁸ örökös dominusává választotta meg.⁵⁹

Sándor halála után legidősebb fia, VII. Ferenc (1901–1983) lett az általános örököse a teljes egészében a hitbizományok által kötött birtokoknak.⁶⁰ Ő volt a plébániák utolsó kegyura.

A kegyurasággal járó jogok és kötelességek

„*Patrono debetur honos, onus, utilitasque/Praesentet, praesit, defendat, alatur egenus*” – foglalja össze a kegyúri jogokat és kötelességeket a 19. század végi egyházi jogi szakirodalmakban is említett glossza.⁶¹

A kegyúri jog a patrónus számára bizonyos jogokat biztosított, de ugyanakkor bizonyos kötelezettségekkel is járt az egyház felé. A kötelességek teljesítésére törvényi és helytartótanácsi rendeletek is kötelezték a földesurat. A kegyúri terhek bővítését ugyan nem lehetett elvárni a földes-

⁵³ VPI Böjt alóli felmentés, 1899. július 27., 1900. július 9., 1901. július 6., 1902. július 8., 1903. július 8.

⁵⁴ SZEL AC 1746/1899.

⁵⁵ SZEL AC 1746/1899.; 1418/1900.; 1752/1901.; 1782/1902.

⁵⁶ XVI. Gergely pápa alapította 1841-ben, majd 1905-ben X. Pius újraszervezte. Három osztálya volt: a nagykeresztes lovagok, a fémjelvényes lovagok és a lovagok osztálya.

⁵⁷ A pápa Erdődy Sándor grófot a Szent Szilveszter-rend nagykeresztes lovagjává nevezte ki. In: Vasvármegye, 1927. szeptember 11. 4.

⁵⁸ 1927-ben jött létre, a keresztény egyetemi és főiskolai ifjúság egyik szervezete volt, amely nyíltan vállalta legitimista álláspontját.

⁵⁹ PBFL Erdődy cslt. 6. f. 1. á. 1. t. Erdődy Sándor (1865–1940.). Kinevezés a Szent István Bajtársi Szövetség Örökös Dominusává, 1933. június 8.

⁶⁰ MNL VaML XIV. 35. Dr. Horváth Jenő szombathelyi ügyvéd irathagyatéka. Erdődy Ferenc vegyes iratai. Hitbizományi ügyek.

⁶¹ *Konek S.*: Egyháztörténet i. m. 193., Magyar Sion i. m. 204.

úrtól, de az elvállalt kötelezettségeket akár bírói úton is ki lehetett kényszeríteni. Sőt a kegyuraságról nem lehetett lemondani sem.⁶²

A kegyúri jogokat a szakirodalomban három csoportba sorolták: a tiszteletbeli, a hasznos és az egyéb jogok.⁶³ A következőkben azokat vesszük számba, amelyek a vépi uradalomban végzett kegyúri tevékenység során előfordultak.

A kegyúr tiszteletbeli jogai

A versben a „honor” szóval jelölt tiszteletbeli jogok közé azok tartoztak, amelyeket az egyház, mint patrónusának, biztosított a kegyúrnak. Ezek a szertartásokon, a templomban megkülönböztető szerepek a kegyúrnak (esetleg a családjának is):⁶⁴ a külön tömjénezésnél és szentelt vízzel való áldásnál, szentelt kenyér, barka és gyertya osztásnál, hamvazásnál elsőbbség illeti, az oltáriszentség kiszolgálásánál a feszületet csókra nyújtották neki, díszmenettel fogadták, ünnepélyes körmenetnél a legdíszesebb hely az övé volt, közimák alkalmával megemlékeztek külön róla.⁶⁵ Mindezekre a vépi uradalom két plébániája esetében a vizsgált forrásokban nem találtunk adatot.

Családi címer a templomban

A kegyúrnak joga volt a templom falaira a nevét felíratni, a családi címert felfüggeszteni.⁶⁶ Az 1756-os egyházlátogatás alkalmával feljegyezték, hogy a vépi templomban található három oltárkép közül az Urunk Színeváltozását ábrázoló főoltár felett az Illésházyak címere helyezkedett el. Illésházy Anna Mária Erdődy (I.) László felesége volt, aki férje halálát követően a 18. század közepén a kegyúri tisztséget is betöltötte. Az oltárképet az özvegy restauráltatta,⁶⁷ valószínűleg emiatt kerülhetett családjának címere az oltár felé. Más források szerint az 1870-es években Hoyos gróf⁶⁸ hozta Rómából.⁶⁹ Előfordulhat azonban, hogy a gróf egy új oltárképet adott a templomnak.

⁶² *Eötvös K.*: Az egyházi közigazgatás i. m. 402.

⁶³ *Magyar Sion* i. m. 204.

⁶⁴ *Konek S.*: Egyházjogtan i. m. 193., *Magyar Sion* i. m. 204-206.

⁶⁵ *Konek S.*: Egyházjogtan i. m. 193.

⁶⁶ *Konek S.*: Egyházjogtan i. m. 193.

⁶⁷ *SZEL* Visitatio Canonica Parochia Vépiensie, 1756. október 13.

⁶⁸ A Hoyos család Castiliából származik, birodalmi nemességet 1545. július 13-án, grófi címet 1547. július 13-án, birodalmi grófi rangot 1647. szeptember 23-án, osztrák grófi rangot 1682. január 10-én kapott. (*Kempelen Béla*: Magyar nemes családok 5. kötet. Budapest, 1913. 129.) Erdődy (V.) Sándor húga, Kamilla (1811–1896) férje Hoyos Antal gróf (1804–1858) volt. Itt valószínűleg az egyik fiúkról lehet szó.

⁶⁹ *VPI*, 1915. évi leltár, 1915. június 29.

Különálló hely biztosítása

A kegyurat és a családját a templomban kiemelt, különálló hely illette meg.⁷⁰ Vépen 1898-ban készült el a grófi család részére az oratórium a templomon kívüli feljáratral.⁷¹ A templomba épített oratórium arra utal, hogy – bár a vépi várban külön kápolna is volt – az egyházi események alkalmával a grófi család is a városka templomában ünnepelhetett. Megegerősíti ezt az is, hogy 1918 karácsonyán – a veszélyeztetett közbiztonság miatt – püspöki engedéllyel kivételesen a kastély kápolnájában tartották az éjféli szentmisét.⁷²

A várban lévő kápolnát Gyümölcsoltó Boldogasszony emlékezetére szentelték.⁷³ A kápolnában minden eszköz (többszínű miseruha, ezüsből készült aranyozott kehely és tányér, rézből készült aranyozott és ezüstözött úrfelmutató stb.) rendelkezésre állt, amely szükséges az „*isteni szolgálat véghezviteléhez*”.⁷⁴ Erdődy (VI.) Sándor gróf 1924 nyarán újjátta fel: falakat bontott le, újrafestették és új sekrestyét is kapott. A kápolna megáldására 1924 őszén püspöki engedéllyel került sor.⁷⁵

Gyászmise, temetkezési hely

A kegyúr tiszteletbeli jogai közé tartozott hogy a saját vagy családtagja elhunyt esetén gyászmisét tartottak és a templomtoronyra gyászlobogót tűztek ki.⁷⁶ Ezzel szoros összefüggésben a kegyúr maga és családjá számára a templomban külön temetkezési helyet is fenntarthatott.⁷⁷

Az uradalmi központban, Vépen álló templom 1731. évi összeírásakor is olvashatjuk, hogy a templom alatt kripta helyezkedett el, amelyet kizárólag az Erdődy család használhatott.⁷⁸ 1756-ban a templom alatti két kriptáról írnak: az egyiket az Erdődy uradalom alkalmazottai használták, hiszen a család már ekkor Szombathelyen a domonkosoknál temetkezett. A másik kripta az Erdődy címet viselte, mert Erdődy (I.) Lászlóné Illésházy Anna Mária grófnő ajándékozta, ebbe az egyháziakat temették.⁷⁹ A két kriptáról

⁷⁰ Konek S.: Egyházjogtan i. m. 193.

⁷¹ Takács Ernő: Vép nagyközség történeti áttekintése (kézirat). 7. Köszönöm Takács Andornénak, hogy a kéziratot rendelkezésemre bocsájtotta.

⁷² SZEL AC 5808/1918.

⁷³ A forrásokban a Boldogságos Szűz Máriának Gábrriel arkangyal általi üdvössége titulussal szerepel, amely feltehetően az Angyali üdvözletet, Gyümölcsoltó Boldogasszony ünnepét jelenti, amelyet március 25-én ünnepel a római katolikus egyház.

⁷⁴ SZEL A vépi plébániának törvényes egyházlátogatása, 1841. május 24. 3. §

⁷⁵ SZEL AC 2756/1924.

⁷⁶ Konek S.: Egyházjogtan i. m. 193.

⁷⁷ , Magyar Sion i. m. 205.

⁷⁸ SZEL Conscriptio ecclesiae quam parochia oppidi Vepiend, 1731. május 5.

⁷⁹ SZEL Visitatio Canonica Parochia Vepiensie, 1756. október 13.

az 1780-as püspöki látogatásban is írnak.⁸⁰ Az 1841. évi canonica visitatio szerint az egyik kriptá az Erdődy családé, a másik pedig már ekkor használaton kívül volt, mert II. József idején bezárták.⁸¹

A 19. század második felétől a vépi uradalmat (is) irányító családfők közül mindenkit a szombathelyi Szent Márton-templomban lévő családi kriptában temettek el. A templomhoz és az ott szolgálatot teljesítő domonkos szerzetesekhez régi kapcsolat fűzte a famíliát: a 17. század második felében a templom átépítési munkálataiban gróf Erdődy (I.) György (1614–1663) özvegye, gróf Batthyány Erzsébet (1619–1674) támogatta a szerzeteseket.⁸²

A forrásaink szerint Erdődy (III.) Károlyt,⁸³ majd fiát, Kajetánt,⁸⁴ feleségét, Lerchenfeld Ernestinát,⁸⁵ fiúkat, (IV.) Ferencet⁸⁶ és feleségét, Oberndorff Ilonát,⁸⁷ legkisebb fiúkat, (VI.) Sándort⁸⁸ és feleségét, Draskovich Erzsébetet,⁸⁹ valamint a fiatalabb ágból származó (V.) Sándort⁹⁰ és feleségét, Batthyány Leopoldinát itt helyezték örök nyugalomra.⁹¹ A lelki üdvükért a gyászmisét a Szent Márton-templomban, valamint a család kegyuragsága alá tartozó összes templomban tartották általában a temetést követő néhány napon belül. Az időpontokat az alábbi táblázatban foglaltuk össze:

⁸⁰ SZEL Canonica Visitatio Parochia Wépp, 1780. május 27.

⁸¹ SZEL A vépi plébániának törvényes egyházlátogatása, 1841. május 24. 3. §

⁸² https://www.martinus.hu/nev-es-cimtar/plebaniak/67/szombathely-szent-marton-plebania/megtekintes_ideje: 2024. február 3.

⁸³ Erdődy Károly gyászjelentése, Pozsony 1833. Szent András hava 3. <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/235943#> megtekintés ideje: 2024. február 3.

⁸⁴ Erdődy, H.: Fast hundert Jahre i. m. 106–107.

⁸⁵ MNL VaML XV. 4. Gyászjelentések gyűjteménye. Erdődy Ernesztina grófnő gyászjelentése, Bécs 1863. december 29.

⁸⁶ PBFL Erdődy cslt. 4. f. 1. á. 17. t. Erdődy Ferenc (1830–1906.). Nagyméltóságú monyorókeréki és monoszlói Gróf Erdődy Ferenc gyászjelentése, Bécs, 1906. február 1.

⁸⁷ MNL VaML XIII. 5. A csernelházi Chernel család iratai. Gyászjelentések. Özv. gróf Erdődy Ferencné gyászjelentése.; <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/235905#> megtekintve: 2024. február 3.

⁸⁸ Meghalt gróf Erdődy Sándor. Vasvármegye, 1940. január 16. 1.

⁸⁹ PBFL Erdődy cslt. 4. f. 1. á. 14. t. Erdődy Sándorné Draskovich Erzsébet, monyorókeréki és monoszlói özv. gróf Erdődy Sándorné szül. trakostyáni gróf Draskovich Erzsébet gyászjelentése, Budapest, 1941. október 30.

⁹⁰ MNL VaML IV. 445. Felekezeti anyakönyvi másodpéldányok. Vép halotti anyakönyv, 5/1881.; monyorókeréki gróf Erdődy Sándor gyászjelentése, Vép 1881. január 23. <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/235980#> megtekintve: 2024. február 3.

⁹¹ MNL VaML XV. 4. Gyászjelentések gyűjteménye. Gróf Batthyány Lipolda gyászjelentése.

Név	Halál helye és időpontja	Temetés időpontja	Gyászmise időpontja
Erdődy Károly	Bécs, 1833. október 26.	1833. november 1.	nincs adat
Erdődy Kajetán	Horvátország, 1856. január 19.	nincs adat	nincs adat
Lerchenfeld Ernestina	Bécs, 1863. december 28.	1864. január 2. utáni napokban	1864. január 2.
Batthyány Leopoldina	1866. október 18.	1866. október 21.	1866. november 4.
Erdődy (V.) Sándor	Vép, 1881. január 22.	1881. január 26.	1881. január 31.
Erdődy (IV.) Ferenc	Bécs, 1906. január 31.	1906. február 5.	1906. február 8.
Oberndorff Ilona	Vép, 1932. február 29.	1932. március 3.	1932. március 4.
Erdődy (VI.) Sándor	Vép, 1940. január 15.	1940. január 18.	1940. január 19.
Draskovich Erzsébet	Vép, 1941. október 30.	1941. november 2.	1941. november 4.

3. táblázat: A Szent Márton-templomban található családi sírboltban eltemetett Erdődy családtagok 1833-1941.⁹²

⁹² Erdődy Károly gyászjelentése, Pozsony 1833. Szent András hava 3. <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/235943#> megtekintés ideje: 2024. február 3.; Erdődy, H.: Fast hundert Jahre i. m. 106–107.; MNL VaML XV. 4. Gyászjelentések gyűjteménye. Erdődy Ernestina grófnő gyászjelentése, Bécs 1863. december 29.; PBFL Erdődy csl. 4. f. 1. á. 17. t. Erdődy Ferenc (1830–1906.). Nagyméltóságú monyorókeréki és monoszlói Gróf Erdődy Ferenc gyászjelentése, Bécs 1906. február 1.; MNL VaML XIII. 5. A csernelházi Chernel család iratai. Gyászjelentések. özv. gróf Erdődy Ferencné gyászjelentése.; <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/235905#> megtekintve: 2024. február 3.; Meghalt gróf Erdődy Sándor. Vasvármegye, 1940. január 16. 1.; PBFL Erdődy csl. 4. f. 1. á. 14. t. Erdődy Sándorné Draskovich Erzsébet. Monyorókeréki és monoszlói özv. gróf Erdődy Sándorné szül. trakostyáni gróf Draskovich Erzsébet gyászjelentése, Budapest 1941. október 30.; MNL VaML IV. 445. Felekezeti anyakönyvi másodpéldányok. Vép halotti anyakönyv, 5/1881.; monyorókeréki gróf Erdődy Sándor gyászjelentése, Vép 1881. január 23. <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/235980#> megtekintve: 2024. február 3.; MNL VaML XV. 4. Gyászjelentések gyűjteménye. Gróf Batthyány Lipolda gyászjelentése.

A kegyúr hasznos jogai

Dr. Konek Sándor a második csoportba az „utilitas” vagyis „hasznosak” közé sorolja azt a jogát a kegyúrnak, amelyet az egyháztól – mint patronáltjától – kérhet, ha életkörülményeiben olyan változás következik be, amely ezt szükségessé teszi.⁹³ Részben idetartozott az alapítás alkalmával kikötött nyugdíj,⁹⁴ azonban ennél érdekesebb a másik eset. Az egyházjogász ezt úgy fogalmazta meg, ha a kegyúr *„véletlen inségre jutván, az egyházjavadalom feleslegéből való segélyezésre kiváló igénnyel bír.”* Azonban ez csak a kegyúr személyét illette meg, a családtagokat nem.⁹⁵ A *Magyar Sion*ban ehhez még hozzáfűzték, hogy ezt az adományt – amelynek mértéke az élet fenntartásához elegendő – akkor köteles az egyház szolgáltatni, ha van feles jövedelme, és az önhibáján kívül elszegényedett kegyúr a rokonaitól nem várhat segélyt.⁹⁶

Részben különleges eset az, amit a vépi uradalom kapcsán ebbe a kategóriába sorolhatunk. A birtok utolsó gazdája és egyben a plébániák utolsó kegyura gróf Erdődy (VII.) Ferenc a második világháborút követő időszakban, fia, gróf Erdődy László visszaemlékezése alapján, csak a kegyurasági intézményre tudott hagyatkozni a körülmények alakulása miatt. Előbb 1945-ben a vépi plébánián lakott, miután az oroszok „elfoglalták” a kastélyt. Mikor az 1950-es évek elején elhagyni kényszerült családjával Vépet, az uradalomhoz tartozó Pecölbe, a plébániára költözött, ahol az egykori kegyúr haláláig harangozóként tevékenykedett.⁹⁷ Az ekkori pecöli plébános, Varga Gábor (1881–1966)⁹⁸ az Erdődy fiúk nevelője volt 1909 és 1915. között.⁹⁹

A kegyúr egyéb jogai

Az egyéb jogokat Konek Sándor két részre bontja. Ide tartoznak gyakorlatilag azok a kötelezettségek, amely az egyház fenntartásával járnak („onus”), valamint az egyház és javainak oltalmazása („defendat”). Ugyanakkor ide sorolja a kegyúr talán legfontosabb jogát, a kijelölési vagy bemutatási jogot.¹⁰⁰

⁹³ Konek S.: Egyházjogtan i. m. 193-194., Magyar Sion i. m. 206-207.

⁹⁴ Magyar Sion i. m. 206.

⁹⁵ Konek S.: Egyházjogtan i. m. 193-194.

⁹⁶ Magyar Sion i. m. 206.

⁹⁷ Gróf Erdődy László szíves szóbeli közlése alapján. Szombathely, 2021. október 8. és Pecöl, 2023. október 18.

⁹⁸ Címzetes esperes. 1966. december 4-én hunyt el. 1905-től káplán volt előbb Felsőszkón 1907-ig, majd Táplánfán 1908-ig, végül Szepetneken 1909-ig. Ezt követően Vépen nevelő. Végül 51 éven keresztül, 1915-1966-ig, haláláig Pecölben plébános. (A Szombathelyi Egyházmegye Hivatalos Közleményei 1966. Szombathely, 1967. 25.)

⁹⁹ A Szombathelyi Egyházmegye Hivatalos Közleményei 1966. 25.

¹⁰⁰ Konek S.: Egyházjogtan i. m. 194., Magyar Sion i. m. 207-208.

A kijelölés joga

A kegyúr a kijelölés jogával tudta befolyásolni nemcsak az egyház, hanem az adott település működését is a plébános személyén keresztül. A kegyúr ugyanis kijelölhetett és bemutatott kánonjogilag és egyéb képességei alapján alkalmas személyt a megüresedett javadalomra.¹⁰¹ A bemutatás megbízott által szóban vagy írásban is történhetett.¹⁰² A püspök a bemutatást követően, ha nem merült fel kánonjogi akadály, két hónapon belül köteles volt kinevezni a javadalomba a bemutatott személyt.¹⁰³

A kijelölés a vépi uradalomban szóban történhetett, vagy az írásos feljegyzések nem maradtak fenn róla. A vépi plébánia esetében csupán a 19. század közepétől találhatunk a kegyúri jóváhagyásra vonatkozóan információkat.

Az 1841-ben már 13 éve Tropp János¹⁰⁴ töltötte be a plébános tisztségét Vépen. A működése azonban nem volt minden vihartól mentes. Ennek első jele, hogy 1845. december 10-én levélben fordultak Vécsey Sándor jáki apáthoz, amelyben kérték, hogy a védnöksége alatt lévő Czigler József jáki és Tropp János vépi plébános javadalom cseréjéhez járuljon hozzá. A két atya „*némely helybeli körülményekről, főképp pedig azon meggyőződésről vezéreltetve, hogy a kitűzött plébániákban még nagyobb lelki haszonnal szolgálhatandnak*” kívánta „telephelyét” felcserélni.¹⁰⁵ Tropp János a vépi plébániát elhagyta, és az így megüresedett plébániára gróf Erdődy (V.) Sándor Czigler József¹⁰⁶ jáki plébánost mutatta be a püspöknek 1845. december

¹⁰¹ Konek S.: Egyháztörténet i. m. 194.

¹⁰² Konek S.: Egyháztörténet i. m. 195.

¹⁰³ Konek S.: Egyháztörténet i. m. 196.

¹⁰⁴ Tropp János (Zalaapáti, 1796. április 8. – Ják, 1880. október 12.): Tropp István és Pető Mária gyermeke. Szombathelyen járt szemináriumba. A magyar mellett beszélt németül és latinul is. A nagylengyeli, szentgyörgyvölgyi plébánián káplán, a millei plébánián plébánosi helytartó egy évig, majd Vépen káplán 6 évig és plébános (SZEL A vépi plébániának törvényes egyházlátogatása, 1841. május 24. 2. §) 1828 májusától 1846 februárjáig. Ezt követően Jákon plébános haláláig. (*Géfin Gyula: A szombathelyi egyházmegye története. Szombathely, 1935. 435-436.*)

¹⁰⁵ SZEL AC 255/1845.

¹⁰⁶ Czigler (vagy Czégler) József (Szombathely, 1796. december 31. – Szombathely, 1868. január 12.): Czégler József és Grazinger Katalin fia, keresztape a székesegyház építómestere, Anreith György volt. Kiszeminaristaként filozófiát tanult. Magyar mellett németül is beszélt. 1819. december 26-án szentelték fel, ezután Nagysitkén Felsőbüki Nagy Ferencnél nevelő, 1820-1821-ben káplán Nagyencsen, 1821 februárjától májusáig adminisztrátor Karakón, majd 1821 második felében udvari káplán a gróf Batthyány családnál. 1822 januárja és 1828 márciusa között Szombathelyen káplán, 1828 áprilisától 1846 januárjáig Jákon szolgált előbb mint adminisztrátor, majd mint plébános. 1853 októberében nyugállományba vonult. (*Géfin Gy.: A szombathelyi egyházmegye története i. m. 64.*)

3-án írt levelében. Ezután a püspöki kinevezés és ezzel a két plébános cseréje 1846. február 19-én valósult meg.¹⁰⁷

1849. december 27-én gróf Cziráky János¹⁰⁸ érdeklődött Tropp János felől. A tájékoztatásból derült fény arra, hogy Tropp Jánosnak miért is kellett a vépi plébánosi székét elhagyni. E szerint „*a vépi hívek között hosszabban lekipasztorkodott, és szóval oktatván a híveket, rendesen végezvén az isteni szolgálatot, és kiszolgáltatóván a szentségeket teljesítette az egyházi kötelezettségeit. Magán tettei azonban nem valának ezekkel egybehangzók a' midőn viseletének némely körülményei, de még inkább könnyelműsége és pazarlása a' háztartásban megcsorbítá az előbb említettekbeől fejlődhető jó hírét, és nevét, és adósságokba vetette, melyek miatt már 1839-ben a hitelezők kielégítése végett önkényes zár alatt voltak javai, s jövedelmei.*” Tropp ugyanis a templom pénztárból pénzt sikkasztott el és hamis adósleveleket állított ki. Miután a vépi plébánosi hivatalt kicserélte a jákíra, az adósságait továbbra sem rendezte, így plébánosi feladatok ellátására nem igen találta az adatközlő alkalmasnak.¹⁰⁹

1853. október 1-jén Erdődy (V.) Sándor gróf a Czigler József lemondásával megürült vépi plébániára Lippics Imre Károly¹¹⁰ szentszéki ülnök és jegyző urat jelölte, aki 12 évig szolgált az egyházmegyei hivatalnál. A posztot erre a hivatali szolgálatra tekintettel adta neki a gróf,¹¹¹ így valószínűleg jutalomnak szánhatták a fiatal embernek. Géfin Gyula leírása szerint Lippics Imre egyre romló egészségi állapota miatt kérte a vépi plébániára helyezését.¹¹²

Röviddel kinevezése után azonban elhunyt, és a megürült helyre 1854. augusztus 17-én Erdődy (V.) Sándor gróf dr. Déghy István¹¹³ szentléránti

¹⁰⁷ SZEL AC 44/1846.

¹⁰⁸ gróf Cziráky János (1818. – 1884.) magyar királyi főtárnokmester, belső titkos tanácsos, a Szent István és Szent Gergely rend nagykeresztese, a Szent István társulat elnöke. (Új magyar Sion. Szerk.: Zádori János. Esztergom, 1884. 151.)

¹⁰⁹ SZEL AC 8-10/1850.

¹¹⁰ Lippics Imre Károly (Nárai, 1818. szeptember 9. – Vép, 1854. augusztus 11.): Lippics Antal és Lábos Petronilla nemesi származású szülők gyermeke, keresztapja Szabó Imre kanonok. 1841. szeptember 13-án szentelték fel. 1847-ig püspöki szertartó és levéltáros, majd püspöki és szentszéki jegyző, ülnök, valamint zsinati vizsgáló. Németül és horvátul is beszélt a magyar mellett. (*Géfin Gy.: A szombathelyi egyházmegye története i. m. 247-248.*)

¹¹¹ SZEL AC 1330/1853.

¹¹² *Géfin Gy.: A szombathelyi egyházmegye története. 248.*

¹¹³ Dr. Déghy István (Alsólendva, 1814. február 17. – Vép, 1906. április 9.): apja Déghy István uradalmi tisztartó, édesanyja Rajnis Katalin volt. 1837. április 16-án szentelték fel, majd ezután 1839-ig Lékán káplán, 1841-ig tanulmányi felügyelő a szemináriumban, 1841 és 1850 között a szombathelyi liceum történelem- és fizikatanára. Eközben 1845-ben doktorált bölcsletről és szabad tudományokból. Miután a liceum megszűnt, 1854-ig a főgimnáziumban oktatott, majd

plébánost jelölte ki, akit „mind a lelkipásztorkodás mind a tanári hivatal jelen viselése által szerzett érdemei” méltóvá tették erre a pozícióra.¹¹⁴

Dégly István hosszú lelkipásztori működéssel a háta mögött 1898. január 24-én kérvénnyel fordult a püspökséghez, amelyben egy adminisztrátort kért kirendelni maga mellé idős korára (ekkor már 85 éves) és „*testi és lelki gyöngeség*”-ére hivatkozva. Az állásra káplánját, Óra Gyulát javasolta.¹¹⁵ Az ügyet véleményezésre a kerületi espereshez továbbították,¹¹⁶ aki a kérést indokoltnak találta, és ő is Óra Gyula káplánt tartotta a feladatra az ideális jelöltnek, így a kinevezés meg is történt.¹¹⁷ Az iratok átadását követően a templomi vagyron kezelésére a korábbi gyakorlatnak megfelelően a plébános ellenőrzése mellett az uradalmi képviselőt jelölték ki.¹¹⁸ Dégly néhány év elteltével, 1903. november 30-án mondott le vépi plébániai állásáról, amelyet a püspökség el is fogadott.¹¹⁹

A megüresedett vépi plébániára Óra Gyula adta be pályázatát. Ezzel első ízben találkozunk. Ekkor már 13 éves lelkipásztorkodás és többéves vépi működés állt mögötte.¹²⁰

Óra Gyula 1946. november 1-én hunyt el Vépen, haláláig a település plébánosa volt.¹²¹ Másnap ideiglenes jelleggel Piroska Józsefet (1919–1960) bízta meg a püspök a vépi adminisztrátori feladatok ellátásával.¹²²

1946 év végén pályázatot írtak ki a vépi plébánosi helyre. Az állásra nyolcan jelentkeztek.¹²³ Közülük a püspök az oladi plébánost, Kiss Mártont pártolta. Kiss Mártont 1927-ben szentelték pappá, 1929-ig káplán volt Alsóság, 1929 és 1940. között hitoktató Szombathelyen, 1940-től végezte a plébánosi feladatokat Oladon (ma Szombathely része). A püspök a következő szavakkal ajánlotta Erdődy (VII.) Ferenc, a vépi plébániai kegyúr figyelmébe: „*az egyházmegyei érdek tekintetében legelső helyen valónak tartom Kiss Márton ker[ületi] tanfelügyelő, oladi plébánost, akinek lelkipásztori munkája, képzettsége és különösen áldozatos buzgósága méltóvá teszi arra, hogy Méltóságod jóindulatába ajánljam.*” Tapasztalat tekintetében valóban ő tűnt a legideálisabb választásnak, azonban 1946. december

Szentléránton lett plébános rövid ideig, hiszen még ugyanabban az évben Vépre került. 1874-ben pecöli javadalmas apát lett. 1876-tól szentszéki ülnök. A magyar mellett németül is beszélt. (*Géfn Gy.: A szombathelyi egyházmegye története i. m. 70.*)

¹¹⁴ SZEL AC 1360/1854.

¹¹⁵ SZEL AC 336-338/1898.

¹¹⁶ SZEL AC 237/1898.

¹¹⁷ SZEL AC 336-338/1898.

¹¹⁸ SZEL AC 1815-1816/1898.

¹¹⁹ SZEL AC 3872/1903.

¹²⁰ SZEL AC 2536/1904.

¹²¹ VPI Óra Gyula hagyatéki tárgyalásáról kivonat, Kjö 419/1945.

¹²² SZEL AC 320/1947.

¹²³ SZEL AC 2526/1946.

13-án visszavonta pályázatát.¹²⁴ Kiss Márton 1961-ben bekövetkezett haláláig Oladon maradt plébános.¹²⁵

Az új vépi plébános személyéről végül Erdődy (VII.) Ferenc kegyúr döntött: Kovács Aladár lett a nyertes.¹²⁶ Kovács Aladár (Szombathely, 1910. március 5.¹²⁷ – Szombathely, 1998. október 26.¹²⁸) vallásos családból származott, amely két papot nevelt. Az új vépi plébános 1933. június 25-i felszentelését követően augusztus 8. és november 3. között, három hónapig volt Rómában,¹²⁹ a S. Carlo al Corso templom beneficiátusaként. Hazatérve Letenyén volt káplán.¹³⁰ Vépi plébánosi kinevezése előtt három évig a Kanizsai Orsolya Leánygimnázium hitoktatója volt, ahol mint „*megértő, áldozatkész, igazi atyai jóságú hittanártól, a mindig jókedvvel dolgozó, önzetlenül segítő munkatárstól*” búcsúztak.¹³¹ Beiktatására 1947. január 12-én került sor.¹³²

Az új plébánosok kinevezése kánonjogilag a püspök feladata volt, de a javadalomba történő beiktatása a kegyúr, illetve az illetékes uradalmi személyzet kötelezettsége maradt, mivel a javadalmat ő biztosította a plébánosok számára. Ezért a világosan meghatározott jogi procedúrák helyett ezen a területen a szokásjog érvényesült. A fenti esetekből látható, hogy a vépi plébánosi szék betöltésére többféle mód is jelen volt. A 19. századi forrásokból úgy látszik, hogy a kegyúr kezdeményezett az alkalmas személy jelölésével, akit aztán a püspök erősített meg a kinevezéssel. A 20. században találkozunk pályáztatással, amikor már a püspök is közreműködött az ideális személy keresésében. Ekkor viszont a kegyúr adta jóváhagyását a kinevezéshez. A módszer átalakulása feltehetőleg a kegyúr személyének változásával magyarázható.

Templomépítés

A kegyúr egyéb jogai között köteles az egyház és a hozzá tartozó épületek karbantartásáról, javításáról, esetenként újbóli felépítéséről, bővítéséről gondoskodni.¹³³ Az uradalomhoz tartozó települések közül – ahogy fentebb már említettük – Vépen és Pecölben volt plébánia, viszont több

¹²⁴ SZEL AC 2526/1946.

¹²⁵ Schematismus, 1972. 208.

¹²⁶ Gróf Erdődy László szíves szóbeli közlése, Pecöl, 2023. október 18.

¹²⁷ *Géfin Gy.*: A szombathelyi egyházmegye története i. m. 209.

¹²⁸ Halálkozás. *Új Ember*, 1998. november 15. (LIV. évfolyam, 46. szám) 11.

¹²⁹ VPI Kis József kerületi esperes, vasszécsenyi plébános a plébánosi beiktatáson elmondott beszéde, Vép, 1947. január 12.

¹³⁰ *Géfin Gy.*: A szombathelyi egyházmegye története i. m. 209.

¹³¹ A szombathelyi m. állami Kanizsai Orsolya Leánygimnázium évkönyve az 1946-47. iskolai évről. Szombathely, 1947. 6.

¹³² VPI Kis József kerületi esperes, vasszécsenyi plébános a plébánosi beiktatáson elmondott beszéde, Vép, 1947. január 12.

¹³³ *Konek S.*: Egyháztörténet i. m. 194.

helyen is állt egyházi épület. Az Erdődy család patriarchalis gondoskodása a patronátus formális jogi keretein túl is érvényesült, amelyre jó példa a família kegyurasága alá nem tartozó szőlősi kápolna.

Pecöl temploma esetében kevés a kegyúri tevékenységgel összekapcsolható momentum. A templom 1674-ben romos volt, de 1698-ban már újra gondozott, belül szépen festett.¹³⁴ Miután Erdődy (III.) Sándor 1725-ben szétválasztotta az apátságot és a plébániát, renováltatta a templomot is.¹³⁵ Az új plébániatemplomot szilárd anyagból emelték 1780-ban. 1838-ban a templom jó állapotban volt, mivel a kegyúr restauráltatta. A vizitáció szerint 700 felnőttet tudott befogadni.¹³⁶

A legtöbb információ az uradalom központjában, Vépen álló templom építéséről található. Nyilvánvalóan ehhez köze lehet annak is, hogy itt állt a bizonyos időszakban a család lakhelyéül is szolgáló kastély is, így közvetlenebb kapcsolata lehetett a famíliának a vépi plébániával.

A vépi Szent András templomnak¹³⁷ két tornya volt, a város régi keleti részén katolikusok emelték.¹³⁸ Hossza 11 és fél öl, szélessége 4 és fél öl.¹³⁹ 1731-ben a templom összeírásakor megjegyzik, hogy a felújítása sürgős lenne.¹⁴⁰ Nem is váratott sokat magára: 1734-ben renoválták.¹⁴¹ Feltehetően a tatározással egyidejűleg a titulus is változott, hiszen 1748-ban a templom leírásakor már Jézus Krisztus dicsőséges színeváltozása a titulus.¹⁴²

1755-ben a templomhoz délről új sekrestyét építettek, amelyhez özvegy Erdődy (I.) Lászlóné Illésházy Anna Mária 6000 téglával járult hozzá.¹⁴³

A templom egyik nevezetessége az 1762-ben készült czestochowai Mária-kép¹⁴⁴ másolata. A festmény hátulján található felirat szerint gróf

¹³⁴ Schematismus, 1972. 82.

¹³⁵ Schematismus, 1972. 82.

¹³⁶ SZEL Canonica visitatio Parochia Pecöliensis 1838. május 31.

¹³⁷ A vépi templom építéstörténetéről bővebben: Kovács Eszter Katalin: A vépi templom építéstörténete az Erdődy család kegyuraságának tükrében. Vasi Szemle 78. (2024.) 58-76.

¹³⁸ SZEL Canonica visitatio, Vép, 1674. június 28., SZEL Visitatio ecclesiae parochialis in oppido Vép, 1697. október 16.

¹³⁹ SZEL Conscriptionis ecclesia quam parochia oppidi Vepiend, 1731. május 5. Bécsi öllel számolva 1 bécsi öl = 1,896 m, azaz hossza kb. 21,8 m, szélessége kb. 8,5 m.

¹⁴⁰ SZEL Conscriptionis ecclesia quam parochia oppidi Vepiend, 1731. május 5.

¹⁴¹ Schematismus, 1972. 54.

¹⁴² SZEL Conscriptionis ecclesia oppidi Vép, 1748. március 12.

¹⁴³ SZEL Visitatio Canonica Parochia Vépensis, 1756. október 13.

¹⁴⁴ A kép hosszú éveken át úgynevezett Iparos sekrestyében kapott helyet. Ma a sekrestyéből kialakított kápolna oltárképe.

Erdődy (I.) Lászlóné Illésházy Anna Mária közvetítésével került Horvátországból Vépére.¹⁴⁵

Szily János 1780. május 27-én tett látogatása alkalmával lejegyezték, hogy a vizitációt megelőzően 6-7 évvel történt átalakítás a templomon. A vizitáció a „renovata” szót használja; amely „felújított” mellett „megújított” jelentéssel is bír.¹⁴⁶ A korábbi két torony helyére ekkor építettek egyet, az alapot megerősítették, valamint cseréptetőt kapott a kegyúr támogatásával.¹⁴⁷ A későbbi szakirodalomban valószínű emiatt szerepel az 1774. esztendő az átalakítás idejének,¹⁴⁸ azonban a pontos dátumra vonatkozóan nem áll rendelkezésre más forrásunk. Az évtized első felében történő átépítést bizonyíthatja Vép mezőváros első fennmaradt pecsétlenyomata is. Feiszt György kutatása alapján a pecsét közepében egy kétkeresztes toronnyal ellátott templomépület látszik, a torony két oldalán az 1775-ös évszám látható,¹⁴⁹ vagyis ezt megelőzően kellett történnie a munkálatoknak, amely során egytornyos lett a templom. A templom felszentelését ezt követően, 1788-ban végezte el Szily János püspök. A 19. századi canonica visitatiók szerint 6-800 fő befogadására lett alkalmas.¹⁵⁰

Az újabb átalakítást valószínűleg a helyhiány hozta magával, hiszen 1841-ben Vépen 1379 katolikus (928 gyónó, 451 nem gyónó) volt.¹⁵¹ 1848-49-ben került sor a templom megnagyobbítására, amellyel kialakult a mai formája.¹⁵² Ekkor épült meg a kereszthajó.¹⁵³ Méretei egy 1969. évi jelentés szerint a következők: hossza 36 m, a kereszthajó 23 m oldalirányban, máshol 12 m, magassága 10 m.¹⁵⁴ Bár erről az átalakításról sem rendelkezünk forrásokkal, a déli kereszthajó és a tornyon a nyugati oldalon található (fő)bejárat vaskilincsein lévő 1849-es évszám kétségtelenné teszi a munkálatok időpontját.¹⁵⁵ Emellett a kegyúr egy másik joga is megmutatkozik látványosan, és megerősíti ezt.

¹⁴⁵ Zsámbéky Monika: Két Szűz Mária-kegykép a XVIII. századból. *Vasi Szemle* 55. (2001) 713-719., 714-715.

¹⁴⁶ renovare, renovare, renovavi, renovatus = felújít, megújít

¹⁴⁷ SZEL Canonica Visitatio Parochia Wépp, 1780. május 27.

¹⁴⁸ Schematismus, 1972. 54.

¹⁴⁹ MNL VaML XV.28. Vas Vármegyei Levéltár pecsétlenyomat-gyűjteménye. (továbbiakban: XV.28.) Községi címerek dokumentációi, Vép.

¹⁵⁰ SZEL Canonica Visitatio Parochiae Oppidi Vép, 1815. szeptember 29. 184.; SZEL A vépi plébániának törvényes egyházlátogatása, 1841. május 24. 3. §

¹⁵¹ SZEL A vépi plébániának törvényes egyházlátogatása, 1841. május 24. 1. §

¹⁵² Magyarország vármegyei és városai. Vas vármegye. Szerk.: Sziklay János-Borovszky Samu. Budapest, 1898. 115.

¹⁵³ Kiss Kálmán: A vépi vár és lakóinak története. Vép, 1995. 13.

¹⁵⁴ VPI, A vépi plébánia hivatal levele az Egyházmegyei Hatóságnak, 1969. február 10.

¹⁵⁵ *Lővei Pál–Ivicsics Péter*: Vép, római katolikus templom. In: Vas megye műemlékeinek töredékei 2. Magyarszecsőd–Zsenye. Szerk.: Harler Miklós. Budapest, 2002.

A kegyúr védjoga szerint egyrészt joga és kötelessége az egyházat és annak javait oltalmazni, így felügyelheti az egyházi vagyon kezelésének helyességét.¹⁵⁶ Emiatt találkozhatunk a különböző használati eszközök beszerzésének kérelménél a kegyúri jóváhagyás hangsúlyozásával. Ugyanakkor 1848 előtt a földesúr – aki leggyakrabban az adott településen egyben a kegyúr is – a jobbágyárvak vagyont is felügyelte.¹⁵⁷ A vépi római katolikus templom telekkönyvi betétlapjának teherbejegyzései szerint „*gróf Erdődy Sándor, mint a vépi egyház védje*” előbb 1849. március 29-én 575 forint, majd augusztus 20-án 2114 forint 35 krajcár kölcsönt jegyeztetett be 6%-os kamatra. A bejegyzés értelmében a „biztosíték” a vépi templom volt.¹⁵⁸ A hitelt több árvától vette fel a vépi templom nevében.¹⁵⁹ A jobbágyárvakat érintő urasági gyámsági jog az osztrák polgári törvénykönyv 1853. május 1-jén történt magyarországi bevezetésével megszűnt, az árva gyermek gyámja az anya lett.¹⁶⁰ A hitelügyletet azonban még Erdődy Sándor kezdte meg, de már a megváltozott viszonyok között zárult le. A tőkeösszegek és a kamatok visszafizetése után a gróf 1867-ben kérte a bejegyzések törlését, amelybe a vármegyei gyámhatóság bele is egyezett.¹⁶¹

1898-ban az oratóriummal egyidőben megépült az Iparos Sekrestye is. Ez nem a mai értelemben vett előkészületi helyet jelölte, ahol a pap öltözik, de nem is az eredeti feladatának megfelelő, az oltáriszentség őrzéséül szolgáló kápolnát értették alatta. A vépi szokásoknak megfelelően ebben a kápolnában hallgatták a szentmisét a helyi iparosok, azaz a helyi céhek saját istentiszteleti céljakra alakították ki ezt a kápolnát. Az iparosoknak a külön szakrális emlékei már a korábbi püspöki látogatásokban is megtalálhatóak. Az 1697. évi vizitáció szerint az Üdvözítőt ábrázoló mellékoltárnál a vargák céhe újhold vasárnapokon, a Mennybe vitt Boldogasszony képénél pedig a csizmadia céh mutatta be évente hét alkalommal a szentmiséit.¹⁶² 1756. évi vizitációban a takács, csizmadia, varga és ács céhek zászlóit említették meg.¹⁶³

1898 után a kisebb felújítások szakaszosan történtek, jobbára akkor, amikor már halaszthatatlannak mutatkoztak. 1903. szeptember 13-án Óra

567.

¹⁵⁶ Konek S.: Egyházzogtan i. m. 194., Magyar Sion i. m. 207.

¹⁵⁷ *Degré Alajos*: A magyar gyámsági jog kialakulása a dualizmus korának gyámsági kódexéig. Jogtörténeti Értekezések 8. Budapest, 1977. 81.

¹⁵⁸ MNL VaML VII.6.c.b. aa. Szombathelyi Járásbíróság iratai. Telekkönyvi iratok. Telekkönyvi betétlapok, Vép 123.

¹⁵⁹ MNL VaML IV.262. Vas Vármegye Törvényszéke Telekkönyvi Hivatala (továbbiakban: IV.262.) 7927/1867.

¹⁶⁰ Az osztrák általános polgári törvénykönyv mai érvényében. Jegyzetekkel és utalásokkal ellátta Dr. Márkus Dezső. Budapest, 1907. 45.

¹⁶¹ MNL VaML IV.262. 3930/1867.

¹⁶² SZEL Visitatio ecclesiae parochialis in oppido Vép, 1697. október 16.

¹⁶³ SZEL Visitatio Canonica Parochia Vépensis, 1756. október 13.

Gyula plébános indítványozta a 18. századi, ekkorra már használhatatlanná vált toronyóra kicserélését a templompénztár terhére. A beszerzést a kegyúr is támogatta, a püspökség jóváhagyta.¹⁶⁴

1908. június 22-én terjesztette Óra Gyula a püspökség elé, hogy az egyik régi harang helyébe újat szeretne beszerezni a templompénztár terhére. A kerületi esperes úr és a templom kegyura is támogatta a nagyharang kicserélését.¹⁶⁵

1914 decemberében a sekrestye tetőzetén a bádofedést az uradalomban is dolgozó Balaton József szombathelyi bádogos végezte el Erdődy (VI.) Sándor gróf engedélyével a templompénztár terhére.¹⁶⁶ 1915-ben, szintén Balaton József munkájával, a templom alsó sekrestyéjének, az úgynevezett Iparos Sekrestye és a felette levő oratórium tetőzetének kijavitása, újrafestése történt meg.¹⁶⁷

1928 végére az 1850 óta használt orgona üzemképtelenné vált, ezért Óra Gyula indítványozta egy új orgona beszerzését, amelyet részben a régi átalakításával kívántak megoldani. A szükséges költségeket fele részben a templompénztárból, fele részben pedig gróf Erdődy (VI.) Sándor önkéntes adományából és a hívekre kivetendő pótadóból szándékoztak fedezni. Ez ellen a hívek fellebbezéssel éltek, mivel egyrészt ellenezték, hogy az iskolaszék vetett ki rájuk pótadót, másrészt, hogy a kegyúr nem fizeti azt. Óra Gyula ezt azzal indokolta, hogy a gróf patrónusaként „*a templomot építeni és helyreállítani köteles, de a belső felszerelést a hívek tartoznak teljesíteni.*” Ez alapján a püspök elutasította a tiltakozást.¹⁶⁸ Az új orgona építését december 20-án az Angster orgonakészítő cégnél megrendelték, hiszen csak így volt biztosított, hogy pünkösdre elkészül.¹⁶⁹

A kegyurak egyéb egyházipatronáló tevékenységei a vépi uradalomban

A kegyúri család által tett alapítványok

Az Erdődy család tagjai lelki üdvük biztosítására számos alapítványt tettek és szobrot állíttattak. Ezt a vépi plébániában végzett tevékenységükön keresztül mutatjuk be.

A legkorábbi 1792-ben alapította gróf Erdődy (III.) Sándor. Az alapítólevelet azonban halála után, 1794. július 18-án hagyták jóvá. Az alapítvány eredetileg 1260 pengő értékű volt, rendeltetése szerint hetente két lectumot tartottak a várkapolnában, egyet a család élő, egyet az elhunyt

¹⁶⁴ SZEL AC 2892/1903.

¹⁶⁵ VPI, A szombathelyi püspök levele Óra Gyulának. 1908. július 1.

¹⁶⁶ SZEL AC 60/1915.

¹⁶⁷ SZEL AC 5133/1915.

¹⁶⁸ SZEL AC 27/1929.

¹⁶⁹ SZEL AC 26/1929.

tagjaiért. Ezen kívül minden év május 26-án az alapítóért egy énekes misét mondtak.¹⁷⁰

1799. április 24-én gróf Erdődy (III.) Sándorné báró Schilzon Ilona Pozsonyban tett alapítványt Nepomuki Szent János tiszteletére úgy, hogy 10 forintot ad egészen addig, amíg 200 forint össze nem gyűlik. Az alapítvány szerint minden évben május hónapban kell megtartani Nepomuki Szent János ájtatosságát. *„Elsőben mondassék el a néppel az olvasó és lijtánia, utána három Mi Atyánk és három Üdvözlég az én és szegény Uram lelkünk és minden Purgatóriumban leendő lelkekért. Első és utolsó nap adassék a szentséget szent áldás.”*¹⁷¹ A grófné április 27-én levélben tájékoztatta a vépi plébánost az alapítványról, amelyben a megjelölt összeget a szombathelyi káptalannak átadta. Levelében részletezte, hogy az alapítványt azért tette, mert Nepomuki Szent János tisztelete néhány évvel korábban kezdett meghonosodni Vépen, s ő szeretné, ha ez a tisztelet a halála után is fennmaradna.¹⁷² Június 10-én újabb levelet címzett a plébánosnak, amelyben a megoldást vázolja, mivel az atya nem vállalta el a 200 forint alapítvány kezelését, a grófné pedig távolról nem tudta azt rendezni. Így öccsét kívánta megbízni a feladattal. A gyertya és tömjén beszerzésére további 50 forintot adott. Ha ez sem tűnne megoldhatónak, arra az esetre kérte a plébánost, hogy mégis vállalja el az alapítvány kezelését, amelyért a szent bizonyosan megjutalmazza.¹⁷³ A következő, 1815-ös és 1841-es püspöki vizitációk alkalmával is megemlíti a 250 forintos, 6 %-os kamatú alapítványt, amelynek rendelkezése szerint Nepomuki Szent János ünnepének nyolcadján¹⁷⁴ litániát tartottak.¹⁷⁵ Az alapítvány 1945-ben a vep-bakófai hitbizományi uradalmat terhelte,¹⁷⁶ az 1946. szeptember 26-i javadalmi alapítványok összeírásakor azonban már nem vették fel.¹⁷⁷

¹⁷⁰ SZELAC 1958/1946., VPI. Óra Gyula levele a Földigénylő Bizottsághoz, 89/1945., Óra Gyula és Gerencsér István fellebbezése az Országos Földbirtokrendező Tanácshoz, 122/1945.

¹⁷¹ VPI Erdődy család tagjai által írt levelek, dokumentumok 1799-1915. 1799. április 24-én kelt örökös fundationalis levél másolata

¹⁷² VPI Erdődy család tagjai által írt levelek, dokumentumok 1799-1915. Gróf Erdődy Sándorné Schilzon Ilona levele a vépi plébánosnak, Pozsony 1799. április 27.

¹⁷³ VPI Erdődy család tagjai által írt levelek, dokumentumok 1799-1915. Gróf Erdődy Sándorné Schilzon Ilona levele a vépi plébánosnak, Pozsony 1799. június 10.

¹⁷⁴ Nepomuki Szent János ünnepe május 16.

¹⁷⁵ SZEL Canonica Visitatio Parochiae Oppidi Vép, 1815. szeptember 29. 185., SZEL A vépi plébániának törvényes egyházlátogatása, 1841. május 24. 4. §

¹⁷⁶ VPI. Óra Gyula levele a Földigénylő Bizottsághoz, 89/1945., Óra Gyula és Gerencsér István fellebbezése az Országos Földbirtokrendező Tanácshoz, 122/1945.

¹⁷⁷ SZEL AC 1958/1946.

A 19. század első felében történt egyházlátogatások leírnak egy Erdődy (III.) Sándorné által alapított, 1500 forint értékű, 5 %-os kamatozású alapítványt. Évenként minden héten két szentmisét mondtak: egyet az élő, egyet az elhunyt családtagokért. Az alapító halála napján egy énekes misét, Nagyboldogasszony nyolcadán¹⁷⁸ pedig a Boldogságos Szűz Mária tiszteletére litániát tartottak.¹⁷⁹

Egyéb istentiszteleti épületek és emlékek: kálvária, szobrok, keresztek

A javadalmi alapítványok mellett tárgyakhoz kapcsolható kegyeleti alapítványok is voltak Vépen. 1915-ben az alábbi leltárt készítették róluk, a táblázatban 10-14. sorszám alatt szereplők nem rendelkeztek alapítványval.¹⁸⁰ Közülük Szent Vendel a pásztorok védőszentje, akinek a szobrát általában a falu szélén, a határ azon részén helyezték el, ahol az állatok a legelőre jártak.¹⁸¹ Vépen is a település szélén, egy mezei út közelében állt a leírás szerint. Szent Flórián a tűzvész ellen védő szent, a tűzzel kapcsolatos mesterségekkel foglalkozók patrónusa.¹⁸²

Ssz.	Tárgy megnevezése	Értéke (K)	Megjegyzés
1.	Szentháromság szobor a templom előtt	1600	kőből (A) tab 9
2.	Újmajor előtti kereszt	350	kőből (A) tab 1
3.	A kovács műhely melletti kereszt	400	kőből (A) tab 2
4.	A kajdi és bánmajori út kereszteződésénél lévő kereszt	400	kőből (A) tab 4
5.	A kajdi út mellett, az „aszó” felé vivő út mellett levő kereszt	400	kőből (A) tab 5
6.	Mándli-féle kereszt a lóvásártér mellett	400	kőből (A) tab 7
7.	Sárdi út melletti kereszt	400	kőből (A) tab 8
8.	Nep. Szt. János szobor a kőhídnál	300	kőből (A) tab 3
9.	Mária szobor az új utca végén	400	kőből (A) tab 6
10.	A bödi út melletti kereszt	50	fából, fenntartását 1798. április 30-án a község vállalta

¹⁷⁸ Nagyboldogasszony ünnepe augusztus 15.

¹⁷⁹ SZEL Canonica Visitatio Parochiae Oppidi Vép, 1815. szeptember 29. 185.; SZEL A vépi plébániának törvényes egyházlátogatása, 1841. május 24. 4. §

¹⁸⁰ VPI, Leltár a vépi plébánia kegyes alapítványairól, 1915. június 29.

¹⁸¹ Magyar Néprajzi lexikon. IV. kötet. Budapest, 1981. 671.

¹⁸² Magyar Katolikus Lexikon. III. kötet. Budapest, 1997. 713.

11	Szent Vendel szobor a temető mellett	250	kőből, fenntartását a község vállalta, 1885. július 5.
12.	Kálvária kereszt a két lator keresztjeivel	1000	kőből, az Erdődy grófi család állíttatta
13.	Mária szobor a templomtéren	800	kőből, fenntartásáról semmi irat nincs
14.	Szent Flórián szobor az iskola mellett	250	kőből, fenntartásáról semmi irat nincs

4. táblázat: Javadalmi alapítványok és vallásos szobrok Vépen 1915-ben¹⁸³

A felsorolás és a korabeli források alapján több csoportba oszthatjuk azokat:

- amelyek az Erdődyek védnöksége alatt álltak,
- amelyeket a vépi hívek által létrehozott, a község, a hívek gondviselésére bízott és
- a források által egy másik kategóriába sem sorolt alapítványok.

Az alábbiakban azokkal foglalkozunk részletesen, amelyekről bővebb információk maradtak fent, és az Erdődyek védnöksége alatt álltak.¹⁸⁴

- A Szeplőtelen Szűz szobra a város közepén (in foro oppidi) áll napjainkban is.¹⁸⁵ 2019-es felújítása után október 8-án szentelték fel újból.¹⁸⁶
- Szent Vendel kőszobra az uradalmi kovács ház előtt,¹⁸⁷ ma a temető város felőli bejáratánál található.
- Nepomuki Szent János szobra 1756-ban a vár (kastély) előtt,¹⁸⁸ későbbi, 1841-es forrás szerint a várba vezető hídon,¹⁸⁹ a Kazár és a Borzó patak összefolyásánál magasodott. 1947. május 15-én Kovács Aladár plébános levélben fordult Kiss József espereshez. Ebben leírta, hogy a szobrot a régi helyén újra felállították, engedélyt kért a megáldáshoz és a hozzá vezető

¹⁸³ VPI, Leltár a vépi plébánia kegyes alapítványairól, 1915. június 29.

¹⁸⁴ SZEL A vépi plébániának törvényes egyházlátogatása, 1841. május 24. 3. §

¹⁸⁵ SZEL Visitatio Canonica Parochia Vépiensie, 1756. október 13.

¹⁸⁶ Polgármesteri napló. Vépi Krónika, 2019. október, 9. A felújításról bővebben: „Egészen szép vagy, óh, Mária!” Vépi Krónika, 2019. október, 4.

¹⁸⁷ SZEL A vépi plébániának törvényes egyházlátogatása, 1841. május 24. 3. §

¹⁸⁸ SZEL Visitatio Canonica Parochia Vépiensie, 1756. október 13.

¹⁸⁹ SZEL A vépi plébániának törvényes egyházlátogatása, 1841. május 24. 3. §

körmenethez. A szentelést elvégzendőnek rendelték.¹⁹⁰

- A Szombathely felé fekvő mezőn van a három keresztből felépülő Kálvária szoborcsoport, amely az 1841. évi canonica visitatio idején „régisége miatt mind a három keresztetől megfosztatott s a kerítés is a legnyomorultabb állapotjával a réginek csak helybe mutatja”.¹⁹¹ A keresztek restaurálására 1984-ben került sor. A munkálatot Apró Attila kőszobrász-restaurátor végezte.¹⁹²

A kegyúri patronálás után: kitekintés a vépi plébánia életére

1945 májusában, az Erdődy birtok felosztásakor püspöki rendeletre összeírták a családot terhelő kötelezettségeket. Ebben úgy fogalmaztak, hogy a familiát terhelik a templom, valamint a plébániaház és melléképületeinek építési és helyreállítási költségei.¹⁹³ A történelem alakulása miatt rövidesen tárgytalanná vált ez a feljegyzés, sőt maga a családfő szorult az egyház védelmére. A fent vázolt kegyúri tevékenység és kötelezettség azonban mindig is fontos helyet foglalt el a család és a birtok életében. A források alapján az Erdődyek ezeknek a „feladatuknak” az évszázadok során mindig eleget is tettek. A leírtak a család kegyúri tevékenységére csupán néhány adatot mutatnak meg, hiszen a teljes áttekintéshez további nyolc – a hosszúperesztegi, a jánosházi, a németschützi, az őriszentmártoni, a pinkamiskei, a sági, a szentpéterfai és a vörösvári – plébánia viszonyainak vizsgálatára lenne szükség.

Szép tovább élése az Erdődy família és a korábbi uradalmi központ, Vép, valamint az egyház kapcsolatának, hogy az 1990-es évek elején az új községi címerek tervezésekor a vépi címert (is) tervező Feiszt György a korábbi évszázadokban a település életében meghatározó épülethez, a vépi templomhoz és az Erdődy család címerszíneivel nyúlt vissza: a pajzs színe kék, míg a címerkép arany színű lett.¹⁹⁴

A régi két vépi uradalmi plébánia is napjainkban együtt folytatja útját, hiszen 2010-ben Pecöl a Vépi Urunk Színeváltozása Plébánia filiája lett.¹⁹⁵

¹⁹⁰ VPI Kovács Aladár levele az esperesnek 1947. május 15.

¹⁹¹ SZEL A vépi plébániának törvényes egyházlátogatása, 1841. május 24. 3. §

¹⁹² VPI, Apró Attila kőszobrász-restaurátor levele Kovács Aladárnak, 1984. július 11.

¹⁹³ VPI Óra Gyula levele a megyéspüspökhöz, 70/1945.

¹⁹⁴ MNL VaML XV.28. Vas Megyei Levéltár pecsétgyűjteménye. Községi címerek dokumentációi, Vép.

¹⁹⁵ <https://www.martinus.hu/nev-es-cimtar/plebaniak/18/vep-urunk-szinevaltozasa-plebania-megtekintve>: 2024. február 8.

A MAGYAR FERENCES RENDTARTOMÁNY
A 14. SZÁZADBAN*

THE FRANCISCAN PROVINCE OF OUR LADY OF HUNGARY IN THE
14TH CENTURY

Galambosi Péter
Eötvös Lóránd Tudományegyetem

ÖSSZEFOGLALÁS

A ferences rendtartományok első olyan összeírását, mely az egyes provinciák mellett immár név szerint felsorolja azok őrségeit és kolostorait is, Paulinus Venetus pozzuoli püspök készítette el 1340 körül. A lajstrom a magyar rendtartomány kötelékében 8 őrséget és összesen 45 kolostort említ, s bár a felsorolás nem hiánytalan, mégis átfogó képet nyújt a magyar provincia 14. századi szervezetéről. Több magyar kolostor első említése éppen ebből az összeállításából ismert. A tanulmány a forrás magyar vonatkozásait vizsgálja, kiemelve annak kritikus pontjait, egyúttal mérlegre helyezi a kérdéskört érintő, máig mérvadónak tekintett szakirodalmat.

ABSTRACT

The first census of the Franciscan provinces, which already lists the names of their custody and monasteries in addition to the names of the individual provinces, was drawn up at around 1340 by Bishop Paolino Veneto of Pozzuoli. The register mentions 8 custody and a total of 45 monasteries in the Hungarian order, and although the list is not complete, it provides a comprehensive picture of the organization of the Hungarian province in the 14th century. The first mention of several Hungarian monasteries is known from this very compilation. The study examines the Hungarian relevance of the source, highlighting its most crucial points, while at the same time evaluating the scholarly literature on the subject, which is still considered authoritative.

Kulcsszavak: Ferences rend, magyar ferences rendtartomány, 14. század

Keywords: Franciscan Order, the Franciscan Province of Our Lady of Hungary, 14th century

A 13. század elején megalakult koldulórendek csakhamar megvetették lábukat Magyarországon, majd az 1241–1242. évi tatárjárást követően a domonkosok és a ferencesek a hazai szerzetesség vezető erőivé váltak. Noha IV. Béla kezdetben a prédikátorok rendjével alakított ki szoros viszonyt,

* A tanulmány a HUN-REN-PTE-ELTE Középkori Magyar Egyházi Archontológia (1000–1387) Kutatócsoport (azonosító szám: 1421707) keretében készült.

az 1260-as években a minoriták felé fordult, majd élete végén belépett a rend világi testvérközösségébe, s az esztergomi ferences egyházban jelölte ki végső nyughelyét. A minoriták politikai és társadalmi presztízsét a 14. század folyamán az Anjou uralkodók kiemelt támogatása biztosította, mely közismert családi indíttatásból fakadt, minthogy I. Károly nagybátyja, Toulouse-i Szent Lajos maga is ferences szerzetes volt.¹

A ferences rend magyarországi történetét kerekén száz esztendeje Karácsonyi János dolgozta fel kétkötetes monográfiájában. Munkája, mint ahogy azóta sem született a rend hazai történetét átfogó jelleggel bemutató tudományos mű, napjainkig mérvadónak számít, noha immár több tekintetben elavult.² Karácsonyi számos alkalommal említi egy 1316. évi jegyzéket, mely a magyar rendtartomány őrségeinek és kolostorainak lajstromát tartalmazza, érdekes módon azonban rendre Bartholomeus Pisanus 1385 és 1390 között keletkezett *De conformitate vitae Beati Francisci ad vitam Domini Iesu* című művére hivatkozik, melynek 11. fejezetében a szerző részletesen felsorolja a ferences rend európai rendtartományait, azok őrségeit és kolostorait.³ Karácsonyi tévedésére már Balanyi György felhívta a figyelmet 1940-ben megjelent tanulmányában, melyben Girolamo Golubovich forráskutatásai nyomán részletes áttekintést nyújt a ferences rendtartományok 13–14. századi összeírásairól, kiemelve azok magyar vonatkozásait. Noha a rend 1316. évi nápolyi nagykáptalanára valóban összeállítottak egy jegyzéket, az a korábbi lajstromokhoz hasonlóan az egyes rendtartományok neve mellett csupán kolostoraik számát tüntette fel, ugyanakkor nem tartalmazta a rendházak név szerinti felsorolását. Balanyi meg is jegyzi: „Ez a jegyzék nem azonos az *Analecta Franciscana* IV. 554. l. közölt részletes kimutatással, melyre Karácsonyi is tévesen hivatkozik [...] Az ugyanis nem a századeleji, hanem a századvégi állapotot tünteti fel.”⁴

¹ A koldulórendek magyarországi történetére átfogóan lásd *Mályusz Elemér*: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Bp. 2007. 2. kiad., 257–284. IV. Béla és a koldulórendek kapcsolatára: *Szűcs Jenő*: Az utolsó Árpádok. (Historia Könyvtár – Monográfiák 1.) Bp. 1993. 94–95. Az Anjouk és a ferencesek viszonyára: *Szántó Konrád*: A ferencesek tevékenysége Magyarországon az Anjouk korában. Jászsági Évkönyv 4. (1996) 24–46.

² *Karácsonyi János*: Szent Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig I–II. Bp. 1922–1924.

³ *Karácsonyi J.*: Szent Ferencz rendje i. m. I. 33. Bartholomeus munkáját lásd *De conformitate vitae Beati Francisci ad vitam Domini Iesu* auctore Fr. Bartholomeo de Pisa. Liber I. Fructus I–XII. (*Analecta Franciscana* IV.) Ad Claras Aquas (Quaracchi) 1906. Az összeírás: 503–558. A magyar rendtartományra vonatkozó szakaszt: 554–555.

⁴ *Balanyi György*: A ferences mozgalom begyökerezése magyar földön. (Értekezések a történeti tudományok köréből XXV/10.) Bp. 1940. 10–13.; *P. Hieronymus Golubovich*: Series provinciarum ordinis fratrum minorum saec. XIII et XIV.

Noha Balanyi világosan rámutatott Karácsonyi tévedésére, a magyar kutatás kevés kivételtől eltekintve⁵ figyelmen kívül hagyta helyesbítését, s a kutatók többsége Karácsonyi nyomán később is rendre a vélt 1316. évi jegyzéket emlegette. Eltekintve most az egyház- és helytörténeti kutatás gazdag irodalmától, elég utalni csupán Györffy György nagy jelentőségű, az Árpád- és korai Anjou-kor modern kutatását alapvetően meghatározó történeti földrajzi kézikönyvére, melyben a 20. század nagy hatású kutatója valamennyi helyen átvette, s ezzel tovább hagyományozta Karácsonyi tévedését.⁶

Balanyi arra is felhívta a magyar kutatás figyelmét, hogy az első ferences összeírás, mely név szerint felsorolja az egyes rendtartományok őrségeit, s az azokhoz tartozó kolostorokat, a nemzetközi kutatásban *Series Paulina*, illetve *Provinciale vetustissimum* néven ismert lajstrom, melyet Paulinus Venetus ferences inkvizítor, pozzuoli püspök állított össze 1334 és 1344 között. Paulinus az 1290-es évek elején csatlakozott a rendhez, 1304-ben immár a velencei őrség vezetője (*custos*) volt, a következő évtizedekben pedig diplomáciai szolgálatokat teljesített Velencének, előbb 1315 és 1320 között (Bölcs) Róbert nápolyi király – ugyancsak I. Károly magyar király nagybátyja – udvarában, majd az 1320-as évek első felében a Szentszéknél. 1324-től 1344-ben bekövetkezett haláláig a Nápolyi Királysághoz tartozó Pozzuoli püspöke volt. Egyházi és politikai pályafutása mellett figyelemre méltó irodalmi munkásságot hagyott maga után, melyet egyházi jellegű

Archivum Franciscanum Historicum 1. (1908) 1–22. A magyar szakirodalomban e forrástípust gyakorta kolostorjegyzékként emlegetik, noha a provincialék, amint az a kifejezésből is egyértelmű, alapvetően a rendtartományok számontartása céljából készültek. Ez a magyarázata annak, hogy a korai lajstromok nem sorolták fel név szerint a kolostorokat. Ezen összeírások előképe az eredetileg a 12. században összeállított, majd a következő évszázadok folyamán többször frissített *Provinciale Romanum*, mely a római egyház érsekségeit és püspökségeit vette számba, lásd: *Heinrich Börsting*: Das Provinciale Romanum mit besonderer Berücksichtigung seiner handschriftlichen Überlieferung. Lengerich 1937. A 13. századtól kezdődően többek között a szerzetesrendek is elkészítették saját lajstromaikat.

⁵ Pl.: *Mályusz E.*: Egyházi társadalom i. m. 258.; *Ferenc Levente Hervay*: Geschichte der Franziskaner in Ungarn bis zum Beginn der Reformation. In: 800 Jahre Franz von Assisi. Hrsg. von Johannes Gründler. Krems 1982. 313.; *Benkő Elek – Demeter István – Székely Attila*: Középkori mezőváros a Székelyföldön. (Erdélyi Tudományos Füzetek 223.) Kolozsvár 1997. 11. 24. sz. jegyz.; *Kosztó László*: Dél-Magyarország egyházi topográfiája a középkorban. In: A középkori Dél-Alföld és Szer. (Dél-Alföldi évszázadok 3.) Szerk.: Kollár Tibor. Szeged 2000. 65.

⁶ *Györffy György*: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I–IV. Bp. 1963–1998. I. 212. (Bács), 358. (Pécs), 558. (Beszterce), 683. (Váradi), 901. (Szeged), II. 374. (Fehérvár), 594. (Győr), III. 83. (Eger), IV. 435. (Nyitra).

írásain túl térképészeti művek, egy királytükör és három világkrónika fémjelez.⁷

Minthogy Paulinus a korábbi összeírásoktól eltérően név szerint felsorolja az egyes rendtartományok őrségeit és kolostorait, valamint több vikária rendházait, a legalsóbb szintig átfogó képet nyújt a ferences rend európai szervezetéről a 14. század elejére vonatkozóan. A jegyzék több mint 1800 helynevet említ, minek nyomán a nyelvészeti kutatás is élénken érdeklődik a forrás iránt. Paulinus összeállítását már a kora újkorban is kinyomtatták, a modern kutatás figyelmét ugyanakkor Konrad Eubel ferences szerzetes és rendtörténész 19. századvégi forráskiadásai hívták fel a jegyzék jelentőségére.⁸

Paulinus a magyar rendtartomány kötelékében 8 őrséget, s azokon belül összesen 45 kolostort említ. Megjegyzendő, hogy az 1316. évi nápolyi nagykáptalanra összeállított lajstrom – a konkrét helynevek nélkül – ugyancsak 8 őrséget és kis híján ugyanannyi rendházat, 43 kolostort tüntet fel.⁹ Bár a számok összezsengenek, mégis hiba volna azt feltételezni, hogy az 1340 körül összeállított jegyzékből kirajzolódó viszonyok kritika nélkül visszavetíthetők volnának a korábbi időkbe. A rendházak száma ugyanis az idő előrehaladtával nem kizárólag gyarapodhatott, de viszontagságok között akár csökkenhetett is. Példaként elég megemlíteni a kőszegi ferences kolostort, melynek egykori létéről csupán egyetlen, ráadásul külföldi keletkezésű forrásnak köszönhetően tudunk. A *Continuatio Vindobonensis* 1289. évi bejegyzése szerint, amikor Habsburg Albert osztrák herceg hadjáratot vezetett a Héder nembeli Kőszegiek ellen és elhúzódo ostrom után bevette Kőszeg városát, a minoriták temploma leégett, a kegytárgyakat, a könyveket és a vásznakat pedig elrabolták.¹⁰ A 14. század első harmadának viszonyaira vonatkozóan nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az

⁷ Paulinus személyére lásd *Randolph Daniel*: Paulinus of Venice. In: *Encyclopedia of the Medieval Chronicle* Vol. 1–2. General Editor: Graeme Dunphy. Leiden 2010. Vol. 2. 1193–1194. Paulinus világkrónikáinak magyar vonatkozású adatai korábban már felkeltették a hazai kutatás figyelmét, minderre legújabban, a korábbi irodalom áttekintésével: *Molnár Péter*: Kézai Simon „hun-magyar alkotmánytana.” (Arpadiana 12.) Bp. 2023. 346. 80. sz. jegyz.

⁸ A forrás áttekintésére és kutatástörténetére legújabban lásd *Michele Spadaccini* – *Philipp Burdy*: Das Provinciale ordinis fratrum minorum (Italien, 14. Jh.). Neuedition und Analyse: Mitteilungen zu einem Forschungsprojekt. *Picenum Seraphicum* 34. (2020) 179–188. Eubel szövegkiadásait: *Provinciale ordinis fratrum minorum vetustissimum secundum codicem Vaticanum* nr. 1960. Ed. Fr. Conradus Eubel. *Ad Claras Aquas (Quarrachi)* 1892. = *Bullarium Franciscanum* 5. (1898) 579–604. Eubel maga is kísérletet tett a helynevek azonosítására, azonban a magyar rendtartomány esetében megoldásai jelentős része helytelen.

⁹ *Golubovich, P. H.*: *Series provinciarum* i. m. 20.

¹⁰ 1289: *Catalogus fontium historiae Hungaricae I–III*. Collegit Albinus Franciscus Gombos. IV. Index. Composuit Csaba Csapodi. Bp. 2011. 3. kiad. I. 787–788.

1320-as évek elejéig a Magyar Királyságban folyamatos belháború dúlt, mely során I. Károly felszámolta az országrészeket uraló oligarchikus tartományuraságokat. Ilyen körülmények között a kisebb egyházi intézmények, s az azok fenntartását biztosító gazdasági és társadalmi háttér ugyancsak folyamatos veszélynek volt kitéve.¹¹

A magyar rendtartomány helyneveinek és egyházainak azonosítása az esetek többségében nem ütközik különösebb nehézségbe. Az Árpád- és korai Anjou-kori források nyomán, ha nem is minden esetben évre pontosan, de ismerjük a legtöbb kolostor alapításának idejét és körülményeit. Három olyan rendház van, melyek nem sokkal a lajstrom keletkezését közvetlenül megelőző években tűnnek fel a forrásokban. XXII. János pápa 1332. március 9-én kelt levelében hagyta jóvá a szécsényi kolostor alapítását.¹² A győri őrség kötelékébe tartozó lékai kolostor első említése közvetett módon Kőszegi Kakas Miklós ugyanezen év októberében kelt végrendeletében maradt fenn, minthogy abban tanúként említik a lékai gvardiánt.¹³ Bár a szegedi kolostort kortárs vagy közel egykorú hazai források nem említik, a ferences rendi hagyományok szerint 1329-ben Szegeden tartották a magyar rendtartomány káptalanát.¹⁴ Több olyan rendház van ugyanakkor, melynek első említése Paulinus munkájából ismert. Az erdélyi őrségbe tartozó Székelyvásárhely, a pécsi őrségbe tartozó Varasd és a zágrábi őrségbe tartozó Nekkse mellett elmondható ez a szerémi őrség összes kolostoráról.

Az összeírás magyar vonatkozású adatainak legkritikusabb pontja két, valójában meg nem nevezett helysége vonatkozik. A forrás szerint 1340 körül a Szepességben két ferences egyház működött, egy ún. felső- és egy alsó-szepesi (*Ceps superius et inferius duo loca*), melyek az egri őrség kötelékébe tartoztak. Ezek egyike biztonsággal azonosítható a lőcsei Szűz Mária-kolostorral, melynek első említése 1347-ből ismert.¹⁵ A másik rend-

¹¹ Már Hervay F. Levente is megjegyezte, hogy a 14. század első évtizedeiben számolnunk kell ferences egyházak pusztulásával, noha ennek pontos okait, s az esetlegesen érintett egyházakat nem nevezte meg, lásd *Hervay F. L.: Geschichte der Franziskaner in Ungarn* i. m. 313.

¹² 1332. márc. 9.: *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia* I–II. Ed. Augustinus Theiner. Romae 1859–1860. I. 547–548. A szécsényi kolostor középkori történetére lásd *P. Kónig Kelemen: Hatszázéves ferences élet Szécsényben 1332–1932*. Vác 1931. 9–69.

¹³ 1332. okt. 4.: *Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg* I–V. Hrsg. von Hans Wagner – Irma Traut Lindeck-Pozza – Leonhard Prickler. Graz–Köln–Wien 1955–1999. IV. 133.

¹⁴ *Speculum vite beati Francisci et Sociorum eius* [1329-re]: *Borovszky Samu: A ferencziek történetéhez*. Magyar Történelmi Társaság 3. sorozat 1. kötet (1895) 754.

¹⁵ 1347. jún. 28.: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. Diplomatikai Levéltár 64660.; 1347. júl. 9.: Uo. 68873. Az intézményre lásd *Vladimír Rábik:*

ház Karácsonyi javaslata szerint Iglón keresendő, felfogása szerint ugyanis az alsó–felső jelzős megkülönböztetést két olyan településre alkalmazhatták, melyek egymástól észak–déli irányban fekszenek, s mivel az egyik kolostor bizonyosan a lócseivel azonosítható, a másiknak az attól délre fekvő Hernád menti városban kellett lennie. A források azonban a későbbi időkben sem igazolják, hogy Iglón ferences kolostor működött volna, amit Karácsonyi azzal vélt magyarázhatónak, hogy a rendház a 15. századi huszita háborúk idején pusztulhatott el.¹⁶ Karácsonyi érvei nyilvánvalóan helytelenek, hiszen a jelzős helynévpárok nem kapcsolódnak szükségszerűen észak–déli irányú földrajzi elhelyezkedéshez,¹⁷ s ha még el is fogadjuk, hogy a huszita háborúk hozhatták el egy adott intézmény pusztulását, joggal volna elvárható, hogy a 14. századi források említsék azt. Sajnálatos módon ugyanakkor a lócsei kolostoron túl sem az egykorú, sem a később keletkezett írott források nem említenek további ferences rendházakat a Szepességben. Ebből kifolyólag elképzelhetőnek tartom, hogy a jegyzék egy nemrég alapított kolostor emlékét tarthatta fenn, mely végül nem tudta megvetni a lábát a helyi társadalomban, s hamar az enyészet sorsára jutott.

A lajstrom szerint Bács, Újlak, Szávaszentdemeter, Eng, Nagyolaszi, Zimony, Rednek, Bánmonostor, Szenternye és Tadvá rendházai alkották a szerémi őrseget, mely tíz kolostorával a magyar rendtartomány legnagyobb őrsege volt. Ezen egyházak többségéről ugyanakkor lényegében semmit sem tudunk, ami elsősorban a régió mostoha történelmének köszönhető. Ez a vidék ugyanis a 14. század végétől kezdődően mintegy háromszáz esztendőn át a török háborúk állandó színtere volt, ami a középkori írott és tárgyi emlékek nagymértékű pusztulását vonta maga után. Elég kiemelni Eng példáját, mely a 14–15. század folyamán a környék jelentős mezővárosa volt, az évszázados háborúk azonban az egykori település utolsó nyomait is eltüntették.¹⁸ A szerémi őrség kolostorainak túlnyomó többségét ugyanakkor már a 15. század írott forrásai sem említik, amit a kutatás hihető módon azzal magyaráz, hogy ezek a rendházak már az 1390-es évek török betörései során elpusztulhattak, minthogy e támadások bizonyíthatóan jelentős károkat okoztak az egyházi szervezet legalsóbb, helyi szint-

Levoča. In: Lexikon stredovekých miest na slovensku. Martin Štefánik – Ján Lukačka a kol. Bratislava 2010. 255.

¹⁶ Karácsonyi J.: Szent Ferencz rendje i. m. I. 177.; *F. Romhányi Beatrix*: Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon. Bp. 2000. 32.

¹⁷ Minderre bővebben lásd *Pesti János*: Földrajzi neveink alsó-, felső- (al-, fel-) helyzetviszonyító elemei. *Magyar Nyelvőr* 93. (1969) 229–231.

¹⁸ A településre bővebben lásd *Csánki Dezső*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I–III., V. Bp. 1890–1913., II. 281.

jein.¹⁹ A szerémi őrség kolostorai közül ezt követően csupán Bács és Újlak folytatta működését a középkori Magyar Királyság bukásáig.²⁰

Még a szerémi őrség rendházai között is egyedülállónak minősül Tadvá esete. Ezt a kolostort ugyanis Paulinus és Bartholomeus jegyzékein kívül egyéb források nem említik, s mivel a helynév a korunkra maradt bel-földi keletkezésű írott forrásokban sem bukkan fel, a település és az egyház pontos azonosítása jelen ismereteink alapján nem lehetséges.²¹

Ugyancsak a régióra vonatkozó források nagymértékű pusztulásának tudható be, hogy a szerémi őrséget alkotó kolostorok előtörténetét sem ismerjük. Paulinus is feljegyezte azt a hagyományt, mely szerint Jánost, a magyar rendtartomány első főnökét Nagyolaszin temették el. A történet legrészletesebb változatát a 16. század elején vetették papírra, eszerint János meghagyta rendtársainak, hogy halála után Nagyolaszin helyezték végső nyugalomra, miután azonban testét szekérré helyezték, a szerzetesek elvonultak étkezni, mialatt a szekér önmagától megindult a Nagyolaszira tartó, még a Szávát is átlépő úton, s a János által saját nyughelyéül választott kolostor kapui előtt állt meg.²² Noha a hagyomány kiforrott formájában kísértetiesen emlékeztet Szent László király legendájára, a 14. század elején lejegyzett változatok csupán azt a csodát rögzítik, hogy a test áthelyezése során önmagától kelt át egy meg nem nevezett folyón, ugyanakkor sem a szekeret, sem a hanyag szerzeteseket, de még a település nevét sem említik.²³ Mindenesetre a rendtartomány első vezetőjéhez kötődő hagyomány miatt úgy tartják, hogy Nagyolaszi kolostorát akár a rend hazai megjelenését követően, még a korai időkben alapíthatták.²⁴

¹⁹ Minderre bővebben lásd *Kosztá L.*: Dél-Magyarország egyházi topográfiája i. m. 65.

²⁰ A két rendház történetére lásd *Karácsonyi J.*: Szent Ferencz rendje i. m. I. 143–144., 282–283.; *F. Romhányi B.*: Kolostorok és társaskáptalanok i. m. 10., 70. Az újlaki kolostor épületei szerencsés módon túléltek a kora újkor évszázadait, s a 19. század végén átfogó felújításon estek át, lásd *Diana Vukičević–Samaržija*: A középkori Újlak és műemlékei. In: A középkori Dél-Alföld és Szer i. m. 483–496.

²¹ A helynév Paulinusnál *Radua*, míg Bartholomeusnál *Tadvá* alakban olvasható. A kutatásban utóbbi rögzült, lásd *Karácsonyi J.*: Szent Ferencz rendje i. m. I. 286.; *F. Romhányi B.*: Kolostorok és társaskáptalanok i. m. 66.; *Kosztá L.*: Dél-Magyarország egyházi topográfiája i. m. 65.

²² *Speculum vite beati Francisci et Sociorum eius* [13. szd. közepére]; *Borovszky S.*: A ferencziek történetéhez i. m. 750. A hozzávetőleges időpontra vö. Uo. 752.

²³ A történet rövid változata fennmaradt az 1335 körül keletkezett, tehát Paulinus munkájával egykorú *Catalogus sanctorum fratrum minorum*ban is, lásd: *Catalogus sanctorum fratrum minorum*. Ed. Fr. Leonardus Lemmens. Romae, 1903., 33. Paulinus leírását lásd a függelékben!

²⁴ A nagyolaszi kolostorra lásd *Karácsonyi J.*: Szent Ferencz rendje i. m. I. 204–205.; *F. Romhányi B.*: Kolostorok és társaskáptalanok i. m. 46.

A szerémi őrség kolostoraival kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy azok több mint fele, hat rendház (Száva-szentdemeter, Nagyolaszi, Zimony, Rednek, Bánmonostor és Szenternye) Szerém, két kolostor (Újlak és Eng) Valkó, egy (Bács) pedig Bács vármegyében működött. A 13–14. század fordulóján, amikor a központi hatalom főként az ország peremterületein jelentősen meggyengült, s egész országrészek kerültek magánhatalmat építő bárók ellenőrzése alá, ezek a vármegyék Csák nembeli Ugrin érdekszférájába tartoztak. Noha célszerű volna azt feltételezni, hogy a régió ura és az általa felemelt nemesi családok közreműködhettek az őrség kolostorainak létrehozásában, forrásokkal mindezt nem tudjuk alátámasztani, egyedül Újlakot köthetjük Ugrin személyéhez, mivel a délvidéki tartományúr az 1280-as években itt alakította ki rezidenciáját.²⁵

Amint azt fentebb rögzítettük, Karácsonyi máig mérvadóan tekintett rendtörténeti monográfiájában nem Paulinus Venetus, hanem Bartholomeus Pisanus 1385 és 1390 körül kelt munkájára hivatkozott, helytelenül 1316. évi forrásnak nevezve azt. Noha a nyugat-európai rendtartományok esetében jelentős eltérések figyelhetők meg a két lajstrom között, a magyar provinciát illetően ezek jobbára az őrségek és kolostorok eltérő sorrendjére és az egyes helységekre alkalmazott eltérő névalakokra korlátozódnak. Bartholomeus mindössze négy olyan rendházat említ, melyek hiányoznak Paulinus munkájából, jelesül a zágrábi őrséghez tartozó Pozsega és Kosztajnica, valamint a pécsi őrséghez tartozó Ludbreg és Falkos kolostorait, melyekről azonban tudjuk, hogy a Paulinus-féle jegyzék összeállítását követő évtizedek során jöttek létre.²⁶ Bartholomeus jelentős többlete ugyanakkor, hogy ismerteti a 14. század közepén létrehozott boszniai vikária felépítését, s annak kötelékében az Anjou-kor második felében alapított dél-magyarországi ferences rendházakat.²⁷ Minthogy ezen kolostorok nem

²⁵ Az újkorban lejegyzett hagyomány ugyancsak Ugrint tekintette az újlaki kolostor alapítójának, ugyanakkor az egyházalapítás idejét tévesen 1349-re tette, amikor a délvidéki tartományúr valójában már évtizedek óta nem élt. A hagyományt lásd *Recensio Observantis Minorum Provinciae S. Joann. a Capistrano*. Ed. Gregorius Csevapovich. Budae, 1830., 110. Ugrin személyére: *Galambosi Péter*: Csák Ugrin, a hűség tartományúr. *Fons* 24. (2017) 289–322. Az egyház és a Csák nemzetség Újlaki ágának szoros kapcsolatára utalhat a 16. század elején feljegyzett hagyomány is, mely szerint az 1353. évi rendi káptalant egy bizonyos Miklós mester révén rendezték meg Újlakon lásd: *Speculum vite beati Francisci et Sociorum eius* [1353-ra]: „Capitulum in Vilak per magistrum Nicolaum anno domini MCCCCLIII.” (*Borovszky Samu*: A ferencziek történetéhez i. m. 755.). Minden bizonnyal itt Ugrin fiát, Miklóst, Újlak korabeli birtokosát említi a szöveg, s kézenfekvő úgy értelmeznünk a bejegyzést, hogy a várúr védnökként biztosította a gyűlés helyszínét és körülményeit. A forrás számos hasonló adatot hoz.

²⁶ De conformitate i. m. 554.

²⁷ A boszniai vikária megszervezésére lásd *Ioana–Terezia Pop*: The Expansion of the Order of the Friar Minor in the Kingdom of Hungary in 13th and 14th Century

a magyar rendtartományhoz tartoztak, itt elég csupán annyit rögzíteni, hogy alapításuk szorosán összefüggött I. (Nagy) Lajos király eretnokségek ellen hirdetett harcával, s azon túlmenően a Magyar Királyság balkáni expanziós törekvéseivel.²⁸

Fontos leszögezni azonban, hogy sem Paulinus, sem Bartholomeus művei nem tartalmazzák az Anjou-korban működő összes minorita egyházat. Példának itt elég csupán arra utalni, hogy a lippai kolostor, melyet I. Károly 1325-ben nagybátyja, Toulouse-i Szent Lajos tiszteletére alapított, majd a későbbi évtizedekben a dinasztia támogatásával a minoriták egyik legfontosabb hazai kolostorává vált, mindkét lajstromból hiányzik.²⁹ Ilyetén hiányosságaik ellenére mégis elmondható, hogy Paulinus és Bartholomeus összeírásai átfogó képet nyújtanak a magyar rendtartomány 14. századi szervezetéről.

Függelék

A magyar rendtartomány őrségei és kolostorai Paulinus Venetus összeírásában³⁰

Ungaria habet custodias VII.³¹

[Custodia] I. Jauriensis [habens] IIII [loca]:³² Jaurinum, Posonium, Supronium, Leucam.

through Sources of the Order. Philobiblon 24. (2019) 306–307.

²⁸ Lajos király balkáni expanziós törekvéseire legújabban lásd *Csukovits Enikő*: Az Anjouk Magyarországon II. I. (Nagy) Lajos és Mária uralma (1342–1395). Bp. 2019. 76–82.

²⁹ A lippai kolostorra bővebben lásd *Karácsonyi J.*: Szent Ferencz rendje i. m. I. 197–198.; *Györffy Gy.*: Történeti földrajz i. m. I. 180–181.; *F. Romhányi B.*: Kolostorok és társaskáptalanok i. m. 41.

³⁰ Paulinus tartományjegyzéke négy kéziratban maradt fenn. A legkorábbi variáns abban a forrás keletkezésével egykorú kódexben található, mely a szerző további műveit is tartalmazza, s melyet a Vatikáni Apostoli Könyvtár őriz: Provinciale secundum ordinem fratrum minorum. In: Paulini Minoritae de Venetiis opera historica Sec. XIV. Biblioteca Apostolica Vaticana. Cod. Vat. Lat. Nr. 1960. 23r–25r. A kódex a Vatikáni Apostoli Könyvtár online adatbázisában szabadon hozzáférhető: <https://digi.vatlib.it/mss/detail/Vat.lat.1960>. A magyar rendtartományra vonatkozó szakasz a kódex 23v oldalán olvasható, az átírás ennek nyomán készült. A további kéziratokra lásd *Spadaccini, M. – Burdy, P.*: Das Provinciale ordinis fratrum minorum i. m. 183–186.

³¹ Helyesen: VIII.

³² A provinciale az angol rendtartomány ismertetésével kezdődik a következő formában: Anglia habet custodias VII. I. Londoniensis habens VIII loca. A londoni őrséghez tartozó kolostorok felsorolását követően az oxfordi őrséggel folytatja, ám ettől kezdve a lajstrom további részében a *habens* és a *loca* kifejezések elhagyásával immár csupán az őrségek neveit adja meg a helynévből képzett melléknévi formá-

[Custodia] II. Strigoniensis [habens] VI [loca]: Strigonium, ubi frater Gallus lector devotissimus tante fuit virtutis, quod pulvis sepulture eius sanabat infirmos,³³ Nitriam, Tirnaviam, Trinchinium, Lypsam, Seccee.

[Custodia] III. Agriensis [habens] V³⁴ [loca]: Agriam, Potocam, Varadinum, Ceps superius et inferius duo loca, Zathmar.

[Custodia] IIII. Transmarina³⁵ [habens] IIII [loca]: Besterceam, Cemenium, Varasinum, Clicum forum in metis Tartarie.

[Custodia] V. Albiensis [habens] VI [loca]: in Buda III,³⁶ Albam Regalem, Cegedinum.

[Custodia] VI. Quinqueecclesiensis [habens] V [loca]: Quinqueecclesiensem, Cegusdinum, Scemeniam, Varasdinum, Caprucam.

[Custodia] VII. Agrabiensis [habens] IIII [loca]: Agrabiam, Vereucam, Gurbonich, Nerthem.

[Custodia] VIII. Sirmiensis [habens] IX³⁷ [loca]: Bachinum, Vyilach, ad Sanctum Demetrium, Ench, Franca villa, ubi frater Iohannes ibi minister multis coruscatur miraculis, inter cetera cum eius corpus deberet transferri de loco ad locum, navigio per profundam aquam corpus de una ripa ad alteram sine navis adminiculo translatum est,³⁸ Zemlinium, Rediuth, Monasterium Banum in metis Grecie,³⁹ ad Sanctum Yreneum, Radua.⁴⁰

A magyar rendtartomány őrségei és kolostorai Paulinus Venetus összeírásában

Győri őrség

Jaurinum	Győr
Posonium	Pozsony

ban, valamint római számmal az őrség sorszámát és a kolostorok felsorolása előtt azok számát: II. Oxoniensis VIII.

³³ Vö. Catalogus sanctorum i. m. 33.

³⁴ Helyesen: VI.

³⁵ Helyesen: Transsilvania.

³⁶ Paulinus tévesen római hármast tüntet fel Buda mellett, holott már ekkor is négy ferences rendház működött a városban és annak vonzáskörzetében (Budavár, Óbuda, Nyulak szigete, Pest). A fehérvári őrség mellett feltüntetett hatos szám ennek megfelelően jön ki. Bartholomeus immár helyesen, római négyest tüntet fel Buda mellett, lásd De conformitate i. m. 555.

³⁷ Helyesen: X.

³⁸ Vö. Catalogus sanctorum i. m. 33. (Lásd a 23. sz. jegyz.); Speculum vite beati Francisci et Sociorum eius: *Borovszky S.*: A ferencziek történetéhez i. m. 750.

³⁹ Bartholomeus Bánmonostort helytelenül két településként tünteti fel: „locum Monasterii; locum Bani in Metis Graeciae”, lásd De conformitate i. m. 554.

⁴⁰ Radua Bartholomeusnál Tádva alakban olvasható, lásd De conformitate i. m. 554. Azonosítása további adatok hiányában nem lehetséges.

Supronium	Sopron
Leuca	Léka
Esztergomi őrség	
Strigonium	Esztergom
Nitria	Nyitra
Tirnavia	Nagyszombat
Trinchinium	Trencsén
Lypsa	Zólyomlipcse
Seccee	Szécsény
Egri őrség	
Agria	Eger
Potoca	Patak
Varadinum	Várad
Ceps superius, Ceps inferius	Az egyik Lőcse, a másik ismeretlen
Zathmar	Szatmár
Erdélyi őrség	
Bestercea	Beszterce
Cemenium	Szeben
Varasinum	Szászvásár
Clicum forum in metis Tartarie	Székelyvásárhely
Fehérvári őrség	
Buda III	Budavár, Nyulak szigete, Óbuda, Pest
Alba Regalis	Fehérvár
Cegedinum	Szeged
Pécsi őrség	
Quinqueecclesie	Pécs
Cegusdinum	Segesd
Scemenia	Szemenye
Varasdinum	Varasd
Capruncam	Kapronca

Zágrábi őrség

Agrabia	Zágráb
Vereuca	Verőce
Gurbonich	Gorbonok
Nerthem	Nekcse

Szerémi őrség

Bachinum	Bács
Vyilach	Újlak
Ad Sanctum Demetrium	Szávaszentdemeter
Ench	Eng
Franca villa	Nagyolaszi
Zemlinium	Zimony
Rediuth	Rednek
Monasterium Banum in metis Grecie	Bánmonostor
Ad Sanctum Yreneum	Szenternye
Radua	Ismeretlen

„A BIMBÓ ÚT” ELFELEDETT TÖRTÉNETE

THE FORGOTTEN STORY OF “BIMBÓ STREET”

Wintermantel Balázs

WJLF Soá és Kereszténység Kutatóintézet

ÖSSZEFOGLALÁS

A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventjének „Jó Pásztor” Missziói Albizottságának, a Magyar Evangéliumi Egyházak Jó Pásztor Alapítványának és az International Hebrew Christian Alliance Magyarországi Szövetségének élete összekapcsolódott egyrészt vezető személyiségük, Éliás József személyében, másrészt fél évtizeden keresztül egy épületben zajlott; a Budapest rózsadombi, Bimbó út 51. szám alatti villában.

Az épület viszontagságos története és tulajdonosváltásai jól szemléltetik a világháborúba sodródó országnak a háború alatti végsőkig tartó küzdelmét, a háborút követő, az egyházak életében is erőteljesen tapasztalható fellendülést, majd a kommunista rendszer megszilárdulásával az egyházaknál is kialakult, megmerevedő hozzáállást. A rendszerváltást követő kárpótlás az egyházak életében sem töltötte (tölthette) be azt a rendeltetését, mely az ezt előíró törvényt meghozók célja volt, de mégis segítséget jelentett a történelmi egyházak működéséhez.

Az egyháztörténeti tanulmányok között ritka egy konkrét épület történetének bemutatása, melyre tanulmányomban kísérletet teszek. Az 1916 és 2016, de kiemelten az 1945 és 1952 közötti eseményeket részleteiben ismertető helytörténet 33 korabeli, eddig nem publikált dokumentum jegyzetelt forrásközlésével egészül ki, melyek három egyházi levéltárból, illetve magángyűjteményből származnak többéves saját kutatásom eredményeképpen, s az áttekintő tanulmányban nem részletezett kérdések megismeréséhez nyújt szinte teljeskörű háttérinformációt.

ABSTRACT

The life of the “Good Shepherd” Missionary Subcommittee of the General Convent of the Hungarian Reformed Church, the “Good Shepherd Foundation” of the Hungarian Evangelical Churches and the Hungarian Federation of the International Hebrew Christian Alliance were intertwined through the person of their leader, József Éliás, and also because for half a decade they were located in the same building; the villa at 51 Bimbó Street, Budapest, Rózsadomb.

The building’s turbulent history and changes of ownership illustrate the struggle of a country drifting into the world war all to the end, the post-war boom in church life, and the post-war stiffening of attitudes in the churches as the communist regime gained ground. After the end of communism in Hungary, reparations in the life of the churches did not (or could not) fulfil the purpose intended by those who enacted the law, but it did help the functioning of the historic churches.

Among church history studies, it is rare to present the history of a specific building, which is what I attempt to do in my paper. The local history, which describes the events of 1916–2016, but particularly those of 1945–1952 in detail, is supplemented by annotated sources of 33 previously unpublished documents from three church ar-

chives and private collections, which are the result of my own several years of research and provide almost complete background information for the issues not detailed in this overview.

Kulcsszavak: „Jó Pásztor” Missziói Albizottság, Magyar Evangéliumi Egyházak Jó Pásztor Alapítványa, International Hebrew Christian Alliance (IHCA), Éliás József, dr. Kádár Imre, Magyarországi Református Egyház

Keywords: The "Good Shepherd" Missionary Subcommittee, the Good Shepherd Foundation of the Hungarian Evangelical Churches, the International Hebrew Christian Alliance (IHCA), József Éliás, dr. Imre Kádár, Hungarian Reformed Church

A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventjének „Jó Pásztor” Missziói Albizottságának, a Magyar Evangéliumi Egyházak Jó Pásztor Alapítványának és az International Hebrew Christian Alliance Magyarországi Szövetségének élete nemcsak vezető személyiségük, Éliás József személyében kapcsolódott össze, hanem fél évtizeden keresztül egy épületben is zajlott.

A Jó Pásztor Missziói Albizottságot¹ 1942. október 20-án alakította meg a Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje. Vezetője Muraközy Gyula Kálvin-téri lelkész, a Missziói Bizottság elnöke volt. A megalakulástól feladata volt a zsidótörvények által hátrányos megkülönböztetésben részesített egyháztagok lelkigondozása és védelme, illetve a zsidómisszió végzése. Tevékenysége nagyságrendekkel túlnőtt, túllépett, konkrétan az embermentéssel – különösen a nem egyháztagok vonatkozásában – az egyház által megfogalmazott elvárásokon. A munka vezetője Éliás József² református lelkész volt, aki 1944 közepéig lelkész-titkár, majd igazgató lelkészként irányította az Albizottság munkáját.³ A Magyar Evan-

¹ A szervezet történetéről lásd részletesen: *Jakab Attila*: Magyar és keresztény ország. Keresztény felekezetek és antiszemitizmus a Horthy-korszakban. Válogatott tanulmányok. Szociológiai dolgozatok 13. Szerkesztette: Wintermantel Balázs – A Wesley Egyház- és Vallásszociológiai Kutatóközpont sorozata. Wesley János Lelkészképző Főiskola, teológus és lelkész szak, Wesley Egyház- és Vallásszociológiai Kutatóközpont. Budapest. 2021.

² 1914-1995. Református lelképásztor, teológus, drámaíró. A Jó Pásztor megalakulása előtt Cegléden segédlelkész, a Jó Pásztor Alapítvány megszűnése után 1955 és 1958 között Szigetszentmiklóson, majd 1958 és 1973 között a debreceni nagyerdő-egyetemi templom lelkésze volt. Nyugdíjba vonulása után teológiai munkákat, drámákat és verseket írt.

³ Kivonat a Református Konvent 1942. november 10-én kiállított, a konvent elnökségi tanácsának Budapesten 1942. évi november hó 6. napján tartott ülése jegyzőkönyvéből 9. szám. Evangélikus Országos Gyűjtemény (a továbbiakban: EOGY), EOL Bp-i EM 18. dob. Iktatott iratok.

géliumi Egyházak Jó Pásztor Alapítványát 1945. május 1-én alapították a református és evangélikus egyházi vezetők a szociális támogatások végzésére, az evangéliumi keresztyén missziói egyházak munkájának támogatására és a fasiszta rendszer által üldözöttek, valamint hátramaradtjaik lelki és karitatív gondozására. Az Alapítvány 1955. március 31-ig működött.⁴ Az International Hebrew Christian Alliance (IHCA), Nemzetközi Zsidókeresztyén Szövetség (magyarországi szervezete) 1946. június 8-án alakult és az 1950 január 11-i, a belügyminisztérium általi feloszlataásáig működött. Céljaik szerint nevelő munkát akartak kifejtetni híveik részére bizonyoságtévő életük lelkigondozása és megfelelő lelki munkások nevelése által. Bár magukat nem tartották kifejezetten missziós testületnek, minden zsidómissziói szorgalmat hatékonyan szándékoztak előmozdítani és támogatni. Szociális téren minden zsidókeresztyénnek segítségére kívántak lenni, valamint az antiszemitizmus leküzdésében hatékonyan részt kívántak venni és az üldözöttek mellé állni.⁵

A Budapest rózsadombi, Bimbó út 51. szám (hrs: 12806) alatti villa vizsontagságos története és tulajdonosváltásai jól szemléltetik a világháborúba sodródó országnak a háború alatti végsőkig tartó küzdelmét, a háborút követő, az egyházak életében is erőteljesen tapasztalható fellendülést, majd a kommunista rendszer megszilárdulásával az egyházaknál is kialakult, megmerevedő hozzáállást. A rendszerváltást követő kárpótlás az egyházak életében sem töltötte (tölthette) be azt a rendeltetését, mely az ezt előíró törvényt meghozók célja volt, de mégis segítséget jelentett a történelmi egyházak működéséhez.

Az épület legkorábbi történetére vonatkozóan 1916-ból találtuk az első adatot, miszerint e címen lakott, s mint az épület tulajdonosa szerepelt Krenner Viktorné a Budapesti Czim- és Lakásjegyzékben⁶. Az általunk is ismert épület polgári villaként nagy és gondozott kerttel 1934-ben épült Deli Lajos Dezső és Faragó Ferenc⁷ tervezők 1933. októberi tervei alapján a Goldberger család számára⁸. A Goldbergerek a magyar textilipar nevezetes személyiségei, de máig pontosan be nem azonosított okból első tulajdonosként mégsem ők költöztek be a villába, hanem Schober József, a magyar textilipar szintén ismert személyisége, a Merkúr Szövöde Rt. és a Danubia

⁴ EOGY, EOL Kemény Lajos budapesti esperes hagyatéka 7d V_12 Zsidómisszió 1945. A Jó Pásztor Alapítvány alapítólevele.

⁵ MREZSL 72. fond IHCA 1. dob Jegyzőkönyv 2. o.

⁶ Levéltári iratgyűjtemények - Budapesti Czim- és Lakásjegyzék FSZEK. Internet: <https://archives.hungaricana.hu/hu/lear/Lakcimjegyzek/10614/?list=eyJmaWx0ZlJzIjogeyJEQVRBQkFTRSI6IFsiTEFLQ0lNSkVHWVpFSyJdfS-wgInF1ZXJ5IjogIkhSU1o9KDEyODA2KSJ9> [20.06.16.]

⁷ Otto Machalitzky bejegyzése egy, a budapesti II. kerület történetéről alakul Internetes csoportba. [20.06.16.]

⁸ Internet: http://www.budapestedu.hu/zold_kultura/zold_ertekek/okokollegium.html [20.06.16.]

Textilelőkészítő Rt. igazgatója, valamint felesége, szül. Székely Szántó Lili. A Schober-család 1939-ben elhagyta az országot, Kanadába költöztek, és 1939 novemberében⁹ a villába Argentína budapesti főkonzulátusa költözött bérlelként a József körút 3. szám alól, itt lakott – a telefonkönyvi adatok szerint 1941 és 1944 között bizonyosan – a főkonzul, bizonyos Miguel Angel de Gamas.

A háború alatt, 1944-től az épületben volt a Mikó Zoltán vezérkari repülő százados által vezetett Görgey partizáncsoport (zászlóalj) főhadiszállása,¹⁰ és egyben fegyverraktárként is működtek. A háború után, 1946-ban a jelentősen megsérült épületet tulajdonosa hirdetni kezdte: „Palotaszerű rózsadombi 7 szobás villa teljes komforttal, kerttel, kanadai állampolgár tulajdona költséghozzájárulás ellenében bérbeadó.”¹¹ Egy év elteltével az ingatlanra még mindig vevőt keresett, immár egy kifejezetten az eladással megbízott ügyvéd: „Bimbó-út 51. sz. 8 szobás, modern, emeletes villapalota eladó vagy bérbeadó. Tárgyal: dr. Gál József ügyvéd, Náador utca öt.”¹²

A kétéves keresés meghozta gyümölcsét, mert a világháború alatt a Magyarországi Református Egyház Egyetememes Konventjének „Jó Pásztor” Missziói Albizottsága által üzemeltetett gyermekotthonai közül néhánynak a működésére még szükség volt. A gyermektelepek fenntartását átvette a Magyar Evangéliumi Egyházak Jó Pásztor Alapítványa. Az International Hebrew Christian Alliance díjjal és pénzjutalommal ismerte el Éliás József embermentő tevékenységét. A Jó Pásztor munkatársa, Hajós Mária amerikai előadókörútja során részletesen beszámolt a Jó Pásztor tevékenységéről, melynek eredményeként az IHCA jelentős anyagi támogatást juttatott mind a Jó Pásztor, mind az időközben Magyarországon is megalapított IHCA fiókszervezet részére. 1948-ból újsághír is tudósít minket arról, hogy „Változatlanul élénk volt a hét ingatlanforgalma. [...] A Bimbó-út 51. sz. villát özv. Schober Józsefné adta el 5400 USA-dollárért egy amerikai érdekeltségnek.”¹³ Így lett az épület gyermektelep és missziói otthon.

⁹ Az Est – Pest I. év. 2. szám 1939. november 20. 6. o.

¹⁰ Számos könyv és újságcikk tudósít az eseményekről, pl. *Cseres Tibor*: A háború legnehezebb órája. Magyar Hírlap 1970. április 26. (3. évf. 115. szám) 10. o.; *Bodolay Géza – Zavodszky Géza*: Hazámnak akartam szolgálni. Köznevelés 1970/12. (XXVI. évf. 12. szám) 7-9. o.; *Benkő Zoltán*: Fejezetek az ifjúsági ellenállás történetéből (1944-45). Új Látóhatár 1973/2 (XXIV. évf. 2. szám) 142-153. o.; Járőr a Bimbó út 51-ből. Hertelendy János. *Vadász Ferenc*: Legenda nélkül. Bp. 1975., 70–71. p., *Gazsi József*: Fények a Börzsönyben.

¹¹ Magyar Nemzet 1946. augusztus 15. II. évf. 181. szám 8. o.

¹² Magyar Nemzet 1947. június 22. III. évf. 22. szám 9. o. – Érdekes megfigyelnünk az ingatlanhirdetések jellemző vonását, a szobaszám növekedést, annak ellenére, hogy az ingatlan felújítására feltehetően nem került sor.

¹³ Magyar Nemzet 1948. augusztus 15. (IV. évf. 187. szám) 2. o.

A korabeli újságok hirdetései alapján 1953. januárban boltvezető szakiskola indult az épületben, 1969-ben pedig csecsemőotthon létesült ugyanitt. 1952-től az épületben középiskolai leánykollégium, a Vendéglátóipari Leány Diákotthon, majd az Ady Endre Fővárosi Gyakorló Kollégium kapott helyet. A Kollégium 2012-es megszüntetésekor volt igazgatójuk tette közkinccsé ismereteit az épület általa ismert történetét.

„A Goldberger család emigrációja után, a német megszállás idején különböző katonai, félkatonai és karitatív szervezetek vették birtokukba. Nagyon nehéz kutatni a ház kronologikus történelmét, mert az épületben írásos dokumentumok nem maradtak. Csollán Ernő „Ég a ház” című (Magvető Kiadó, 1972.) művében arra találunk utalást, hogy az antifasiszta ellenállási mozgalom számára hadtáp és logisztikai bázis működött itt. A közeli házak lakóinak elmondása szerint rövid ideig követségi alkalmazottak is laktak az épületben. 1952-ben, az államosítást követően a Kereskedelmi és Vendéglátóipari Dolgozók Szakszervezetének javaslatára a Belkereskedelmi Minisztérium megalapította a Vendéglátóipari Leány Diákotthonát. Ettől az időponttól az épület nevelési-oktatási célokat, középfokú kollégiumi ellátást biztosít. Az 1972. évi VI. számú tanácstörvénnyel a közoktatási intézmények a szaktárcától tanácsi fenntartás alá kerültek, majd 1990-ben, a rendszerváltás után önkormányzati fenntartójuk lett a közoktatási intézményeknek.”¹⁴

Érdekes megfigyelni, hogy a tulajdonosi szerkezetet részleteiben ismertető épülettörténet az 1945-től 1952-ig tartó, nyolcéves időszakot egy egységként kezeli, így az 1948-tól az épület államosításáig tartó öt évről semmit nem közöl. Jelen dokumentumközlés a Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventjének „Jó Pásztor” Missziói Albizottságának, a Magyar Evangéliumi Egyházak Jó Pásztor Alapítványának, az International Hebrew Christian Alliance Magyarországi Szövetségének iratai és Éliás József irathagyatékának segítségével mutatja be az épület ezen időszakának legfontosabb, s különösen a tulajdonváltozásokhoz kapcsolódó momentumait.

A dokumentumok alapján megismerhetjük e pár „rejtett” év történetét. Hajós Mária amerikai adománygyűjtése egy magyarországi zsidókeresztyén gyermekotthon céljára eredményes volt, mert a támogatásokból 1948 januárjában az IHCA megvásárolta az épületet, amit jelképes éves díj ellenében a magyar Alliance (IHCA) és a „Jó Pásztor” Alapítvány rendelkezésére bocsátott. Az épületben gyermekotthon létesült. 1949-re a politikai helyzet miatt, az épület megóvása (államosítás elkerülése) céljából a magyar szervezet elnöke, dr. Kádár Imre lehetőséget kapott, hogy szükség esetén az épületet eladhassa, vagy a magyarországi református egyháznak felajánlhassa. Ehhez feltételként a választmány azt szabta, hogy az egyház az Alliance és a „Jó Pásztor” munka folytatását az épületben továbbra is

¹⁴ Internet: http://ibenedic.hu/?page_id=194 Dr. Benedek István a kollégium igazgatójának (1989-) visszaemlékezése. 60 éves az Ady kollégium. Az írás a Budai Hirmondó c. kerületi lap számára készült 2012. márciusban. [20.06.16.]

garantálja. A gyermekotthont az 1948/1949-es tanév végéig még üzemben tartották és az épületnek missziós alkalomra, konferenciákra történő átalakítása érdekében a szükséges intézkedéseket megtették. 1948. novemberben az Alliance tíz évre a Konvent „Jó Pásztor” Konventi Albizottságának bérbe adta (a korábban már „Jó Pásztor” Alapítvány rendelkezésére bocsátott!!!) az ingatlant, hogy azt az egyház a zsidómisszió céljaira, valamint ezzel összefüggésben más missziói munkákra használja fel, azonban 1949 júniusában úgy tervezték, hogy ősztől újabb bérbeadással az Országos Református Missziói Munkaközösségnek is lehetővé teszik református gyülekezeti otthon megvalósítását. 1949. júliustól a ház székhelye lett az Evangélikus egyház zsidómissziós munkaágának is. A házban rendszeres református és evangélikus istentiszteleteket, imaórákat, áhitatokat, és konferenciákat tartottak. 1949 augusztusában a Hebrew Christian Alliance of America USA általános meghatalmazásával megbízott dr. Kádár Imre elajándékozta az ingatlant a Magyarországi Református Egyháznak kikötve, hogy az ajándékozó az ajándék tárgyát képező ingatlant a zsidómisszió érdekében végzendő közjótékonysági, tudományos és közművelődési célokra használja. Az egyház ezt tudomásul vette, vállalva, hogy ennek biztosítására az ingatlant, illetőleg annak mindenkori tiszta hozadékát vagy az ingatlan eladása esetén az érte kapott vételárat külön fogja kezelni, s a Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje „Jó Pásztor” Missziói Albizottságának a kezelésébe adja. Nyáron folyamatosan zajlottak a missziói konferenciák, télen teológuskonferenciát szerveztek. 1950 nyarán a Jó Pásztor Alapítvány engedélyt kér a református egyháztól, hogy irodai ügyeit az ingatlanban intézhesse, melyet először csak szóban, majd írásban is megkapott. 1951 októberében az egyház tíz évre használatba adja az ingatlant az Államkincstárt képviselő Belkereskedelmi Minisztériumnak, vállalva a bentlakó alkalmazottak elhelyezését is. A Jó Pásztor Alapítvány 1952 szeptemberében a Kelenföldi Evangélikus Egyház presbitériumának szeretetéből a Bocskai út 10. sz. alá költözött. A szerződéstől függetlenül, vagy annak ellenére az ingatlan még abban az évben államosításra került, így az IHCA s az épületet rajta kívül használók előzékeny óvatossága nem vezetett eredményre, az ingatlan még egyházi tulajdonként sem maradhatott meg.

1952-ben a Bimbó úti ingatlant államosították a tulajdoni lap tanúsága szerint¹⁵. Az ingatlan kezelője 1978-tól 1998-ig a Fővárosi Tanács V[égrehajtó] B[izottsága] Művelődési Főosztálya volt. Az állami tulajdon 1998-ban a Budapest Fővárosi Önkormányzatra szállt. Az önkormányzat 663/2012. (04.25.) Főv. Kgy. érdemi határozatában kinyilvánította szándékát az Ady Endre Fővárosi Gyakorló Kollégium (1022 Budapest, Bimbó út 51.) és a Terézvárosi Középfokú Kollégium (1061 Budapest,

¹⁵ Budapest Főváros Kormányhivatala XI. Kerületi Hivatala – Nem hiteles tulajdoni lap – teljes másolat a Budapest II. ker. Belterület 12806 helyrajzi számú ingatlanról. Megrendelés ideje: 2017. július 7.

Hegedű u. 1.) 2012. július 1-jével történő jogutód nélküli megszüntetésére.¹⁶ A 932/2012. (V. 30.) Főv. Kgy.¹⁷ határozata 2012. július 1-jei hatállyal kivonta az oktatási ágazat vagyoni köréből és egyidejűleg forgalomképesse minősítette a Fővárosi Önkormányzat kizárólagos tulajdonát képező Budapest II., Bimbó út 51. szám alatti, 12806 helyrajzi számú és Budapest VI., Hegedű utca 1. szám alatti, 29399 helyrajzi számú ingatlanokat azzal, hogy azok további üzemeltetésre és hasznosításra 2012. szeptember 30-ig kerüljenek átadásra a BFKV [Budapest Főváros Vagyonkezelő Központ] Zrt. részére. A történelem – mint majd az épület államosítással kapcsolatos dokumentumok alapján is megismerhető lesz – ismétli önmagát. A már idézett dr. Benedek István így emlékszik vissza a határozat meghozatalára:

„A fenntartó önkormányzat, mint derült égből a villámcsapás 2012.04.25-én a közgyűlésén minden előzetes, tervek, egyeztetés, oktatási bizottsági előterjesztés nélkül, – helyi előterjesztői kiosztással – úgy döntött, hogy a kollégiumot bezárja. Racionalizálás volt az indok, valójában épület-vagyon kimentés volt a cél, mivel nyilvánosságra került a Szél Kálmán terv 2, és világossá vált, hogy a kollégiumok üzemeltetése, működtetése az állami fenntartásba vétel után is fővárosi kötelezettség lesz.”¹⁸

2016. január 28-án a Budapest Főváros II. Kerületi Önkormányzat közgyűlésén 7-es napirendi pontként tárgyalták a képviselők a „*Bimbó út 51. szám alatti ingatlanra vonatkozó önkormányzati elővásárlási jogról lemondás*” tárgyú előterjesztést. A Képviselő-testület úgy döntött, hogy a Budapest Főváros II. Kerületi Önkormányzat nem él a Budapest II. kerület, Bimbó út 51. (Eszter utca 10.b) szám alatti, 12806 helyrajzi számú, 2475 m² alapterületű, kivett udvar és kollégium megnevezésű ingatlan tekintetében az egyes állami tulajdonban lévő vagyontárgyak önkormányzatok tulajdonba adásáról szóló 1991. évi XXXIII. törvény 39.§ (2) bekezdésében foglaltak alapján fennálló elővásárlási jogával a Budapest Főváros Önkormányzata, mint tulajdonos képviseletében eljáró Budapest Főváros Vagyonkezelő Központ Zrt. eladó, valamint a BMB-REAL Korlátolt Felelősségű Társaság (székhelye: 1024 Budapest, Ady Endre u. 19/A., Cg.01-09-270963) vevő között 410.500.000.- Ft + Áfa összegű vételár mellett a 2015. december 16. napján aláírt ingatlan adásvételi szerződés vonatkozásában.

Azaz a Fővárosi Önkormányzat 2016-ban eladta az ingatlant, így a Budapest Főváros Kormányhivatala Földhivatali Főosztály XI. Kerületi Hivatalánál nyilvántartott, Budapest II. kerület, Bimbó út 51. szám alatti,

¹⁶ Főv. Kgy. határozatai - kivonat a 2012. április 25-i ülésének jegyzőkönyvéből - Megjelenet: Fővárosi Közlöny 2012/13

¹⁷ Főv. Kgy. határozatai - kivonat a 2012. május 30-i ülésének jegyzőkönyvéből - Megjelenet: Fővárosi Közlöny 2012/15

¹⁸ Internet: http://ibenedic.hu/?page_id=194 Dr. Benedek István a kollégium igazgatójának (1989-) visszaemlékezése. [20.06.16.]

12806 helyrajzi számú, 2475 m² területű, kivett udvar és kollégium megnevezésű ingatlan a BMB-REAL Kft. tulajdonába került.¹⁹

Érdekes momentum, hogy a Magyarországi Református Egyház részére 1992. január 28-án tíz év időtartamra elidegenítési és terhelési tilalom került bejegyzésre az ingatlan tulajdoni lapjára. E széljegy 1999. május 7-én került le a tulajdoni lapról²⁰. A Beszélő egyházi ingatlanigényeket ismertető „Kéri: Népleányok” című összesítése szerint²¹ a II., Bimbó u. 51. 12806 hrsz., 64 férőhelyes Ady Endre Kollégiumot kéri a Református Egyház – A dokumentumok olvasása alapján sikeres volt az épület 1948-as megszerzését koordináló Éliás József ismételt mentőtevékenysége²², mert azzal, hogy 1991-ben egyháza figyelmét – ismételten – felhívta az ingatlan sorsát eredeti dokumentumokkal és visszaemlékezésekkel igazolta, a Magyarországi Református Egyház a szükséges iratok és ismeret birtokában jelentkezhetett be, ha nem is az ingatlan visszakérésére, de az egyházi kárpótlás részeként járó ingatlanjáradék folyósítására.

A közzétett dokumentumok több év kutatás eredményeiként álltak össze. A dokumentumokat időrendben közöljük, lábjegyzetben megadva azok forrását. A dokumentumok öt egységre oszthatók és négy iratórző helyről származnak:

Az International Hebrew Christian Alliance Magyarországi Szövetségének jegyzőkönyvei	7 db	A Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára – 72. fond 1. dob
A Magyar Evangéliumi Egyházak Jó Pásztor Alapítványának jegyzőkönyvei	13 db	Magántulajdonban, nem hozzáférhető. (Közzététele tervezés alatt.)
A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventjének „Jó Pásztor” Missziói Albizottságának, illetve A Református Egyetemes Konvent Zsidó- és Pogánymissziói Munkaágának jegyzőkönyvei	2 db	A dokumentumokért Majsai Tamásnak tartozom köszönettel. Másolatait a Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltárában készítette évtizedekkel ezelőtt saját kutatásához, a dokumentumokat azonban saját kutatásom során nem sikerült fellelnem.

¹⁹ Internet: <https://budapest.hu/ingatlan/Lapok/ingatlan-elidegenites.asp> [20.06.16.]

²⁰ Budapest Főváros Kormányhivatala XI. Kerületi Hivatala – Nem hiteles tulajdoni lap – teljes másolat a Budapest II. ker. Belterület 12806 helyrajzi számú ingatlanról. Megrendelés ideje: 2017. július 7.

²¹ Beszélő hetilap (1999) 4. évfolyam 27. szám, Internet: <http://beszelo.c3.hu/cikkek/%E2%80%9Ekeri-nepleanyok%E2%80%9D%20„Kéri: Népleányok” Egyházi ingatlanigények> [20.06.16.]

²² Szimbolikus utalás Éliásnak embermentőként végzett háború alatti munkájára.

Éliás József irathagyatéka	9 db	Éliás József örökösei tulajdonában.
„Jó Pásztor misszió iratai”	2 db	Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltár – I. 5. i.

A hosszabb, jellemzően jegyzőkönyvi források esetén kizárólag az épülettel kapcsolatos részek kerülnek közlésre. A kutatás az Éliás József Baráti Kör és a Wesley János Lelkészképző Főiskola Soa és Kereszténység Kutatóintézet kutatási programja alapján és támogatásával készült, melyet a Wesley János Lelkészképző Főiskola Doktori Iskola Előkészítő hallgatójaként állítottam össze. Bízom benne, hogy kutatásom hozzájárul a Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventjének „Jó Pásztor” Missziói Albizottságának, a Magyar Evangéliumi Egyházak Jó Pásztor Alapítványának, az International Hebrew Christian Alliance Magyarországi Szövetségének és különösen Éliás József személyének mind szélesebb megismeréséhez.

Dokumentumok a Bimbó út 51. sz. missziós otthon 1948 és 1952 közötti történetéből

Közzéteszi: Wintermantel Balázs

1. Az International Hebrew Christian Alliance Magyarországi Szövetsége Választmányának jegyzőkönyve – 1947. szeptember 8. / részlet/²³

[35. o.] Jegyzőkönyv

felvétel az International Hebrew Christian Alliance Magyarországi Szövetsége Választmányának 1947. szeptember 8.-án a KIE²⁴ a II. emeleti tanácstermében tartott üléséről.

Jelen vannak: dr. Kádár Imre elnök, Berliner Hugó, Éliás József, Gonda József, Hajós Emil, Hevesi Ödön, Rózsa Gyula, Somló Endre és Ungár Aladár választmányi tagok.

Kádár Imre dr. elnök az ülést imával megnyitja, megállapítja, hogy az ülés határozatképes, mert a választmányi tagoknak az alapszabályokban előírt egyharmada jelen van. A jelen ülés jegyzőkönyvének hitelesítésére Gonda Józsefet és Somló Endrét kéri fel.

Éliás József főtitkár ismerteti a folyóügyeket, a tagfelvételeket és segélyezéseket.

A választmány főtitkár jelentését tudomásul veszi.

Elnök jelenti, hogy a „Jó Pásztor” megbízásából Hajós Mária testvérünk az Amerikai Alliance meghívására missziós kör- [36. o.] úton van Amerikában, hogy az amerikai testérek szívét a magyarországi zsidókeresztények

²³ Az IHCA jegyzőkönyvei (MREZSL 72. fond IHCA 1. dob)

²⁴ Keresztyén Ifjúsági Egyesület

irányában felingerelje és támogatásukat egy gyermek- sőt esetleg egy öregotthon érdekében megnyerje. A testvérek imádságába ajánlja Hajós Mária útját.

2. Az International Hebrew Christian Alliance Magyarországi Szövetsége Választmányának jegyzőkönyve – 1948. január 25. /részletek/²⁵

[38. o.] Jegyzőkönyv

felvétellett az International Hebrew Christian Alliance Magyarországi Szövetsége választmányának 1948. január hó 25.én d.u. 2 órakor a KIE, Vas- u 2/c. sz. a. székházának I. emeleti tanácstermében tartott üléséről.

Jelen vannak: dr. Kádár Imre elnök, Somló Endre alelnök, Éliás József főtitkár, Hajós Emil jegyzőkönyvvezető titkár és pénztáros, továbbá Cserhalmi Imre, dr. Benes Miklós, Berliner Hugó, Gonda József, Hevesi Ödön, Rózsa Gyula választmányi tagok.

[...] [39. o.] Elnök bejelenti, hogy Hajós Mária amerikai útjával kapcsolatban a magyarországi zsidókereszténynek részére adományok érkezése várható és javasolja, hogy a Szövetség az amerikai Hebrew Christian Alliancenak és Hajós Máriának köszönetet mondjon. Felkéri Hajós Emilt a közgyűlés elé terjesztendő ily irányú határozati javaslat felolvasására.

Hajós Emil a mellékletben elfekvő határozati javaslatot felolvassa amelynek a közgyűlés elé terjesztését választmány elfogadja.

[...] [40. o.] Dr. Kádár Imre bejelenti, hogy az amerikai Alliance megbízásából és részére egy felállítandó gyermekotthon céljaira ideiglenes szerződéssel megvásárolta a Bimbó-út 51. sz. alatti ingatlant. A vételár 5.400.-dollar, amely Amerikában az eladó részére a szerződés perfektuálásáig, illetve a telekkönyvi átírásig letétbe helyezendő. A Magyar Nemzeti Bank B/P 8162/1948. sz. január 31.-én kelt levelével az ügylethez elvben hozzájárult azzal, hogy a végleges adásvételi szerződés bemutatandó.

A választmány a bejelentést tudomásul veszi.

3. Az International Hebrew Christian Alliance Magyarországi Szövetsége választmányának jegyzőkönyve – 1948. április 29. /részletek/²⁶

[46. o.] Jegyzőkönyv

felvétellett az International Hebrew Christian Alliance Magyarországi Szövetsége választmányának 1948. április hó 29.-én csütörtökön este fél 7

²⁵ Az IHCA jegyzőkönyvei (MREZSL 72. fond IHCA 1. dob)

²⁶ Az IHCA jegyzőkönyvei (MREZSL 72. fond IHCA 1. dob)

órakor a „Jó Pásztor” Misszió V. Géza u. 1.sz. a. helyiségében megtartott üléséről.

Jelen vannak: dr. Kádár Imre elnök, Somló Endre ügyvezető elnök, Éliás József főtitkár, Hajós Emil titkár pénztáros. Berliner Hugó, Lawner Károly és Rózsa Gyula vál. tagok.

[...] [47. o.] Hajós Emil beszámol a külföldi Szövetségekkel folytatott levelezésünkről. Állandó rendszeres levélbeli összeköttetésben a Nemzetközi Londoni és az amerikai Szövetségekkel állunk. Mindkét Szövetség igyekszik anyagi tekintetben is segítségünkre lenni. Angliából 250 angol font átutalását jelezték, ez azonban az ottani átutalási korlátozások miatt még nem érkezett meg. A gyermekotthon felállításával kapcsolatban nagyobb segítséget kértünk. Ezirányú fáradozásaink azonban mindezekig nem vezettek eredményre. Az amerikai Szövetség a II. Bimbó út 51. sz. házat vásárolta meg részünkre rendszeres pénzügyi segítség azonban eddig nem érkezett. Szeretetszomagok jönnek rendszeresen amerikai testvérszövetségüinktől.

Dr. Kádár Imre az ifjúsági munkáról számol be. Éliás József és Hajós Mária vezetésével gyermek- és ifjúsági munka folyik és remélhető, hogy [48. o.] a gyermekotthon felállításával ez a munkaág erőteljesebb kibontakozást fog venni.

Dr. Kádár Imre a gyermekotthon felállításával kapcsolatosan a következő tervezetet ismerteti:

1.) Az amerikai Alliance a tulajdonát képező II. Bimbó út 51. sz. házat jelképes évi bér ellenében a magyar Alliance és a „Jó Pásztor” Alapítvány rendelkezésére bocsátja.

2.) A gyermekotthon fenntartását a magyar Alliance és a „Jó Pásztor”

Alapítvány közösen vállalja. Az otthon kéttagú bizottság vezeti, amelynek elnöke a magyar Alliance elnöke úgyszintén, mint az Alliance megbízottja. A többi tagot felerészben a magyar Alliance, felerészben a „Jó Pásztor” Alapítvány igazgatósága delegálja 3-3 évi időtartamra.

Az otthon anyagi szükségleteinek előteremtése érdekében külön pénzügyi, a gyermekek étkeztetése, ruházkodása, üdültetése stb. érdekében külön nőbizottságot alakíthat az igazgatóság.

3.) Az otthon adminisztrációját a „Jó Pásztor” Alapítvány irodája végzi, amely az otthonba beköltözik. Az adminisztrációval kapcsolatban az otthonnal szemben nem támaszt igényt a „Jó Pásztor” Alapítvány, viszont az általa elfoglalt irodahelyiségek arányában téríti a fűtés, világítás stb. költségeket.

4.) A gyermekotthon gondnokát egyelőre egy évi időtartamra a bizottság választja. A gondnok valamennyi albizottságnak hivatalból előadója, feladatait és jogkörét az otthon rendtartása szabályozza.

- 5.) Az otthon gazdasági ügyeit a „Jó Pásztor” Alapítvány gazdasági vezetője intézi a gondnok javaslatai alapján a bizottság elnökének fontosabb ügyekben a bizottságnak előzetes megkérdezése alapján.
- 6.) A gyermekek felvétele, a díjak megállapítása, csökkentése vagy elengedése a bizottság hatáskörébe tartozik.
- 7.) A „Jó Pásztor” Alapítvány alkalmazottjai a bizottság által megállapított térítés ellenében étkezhetnek az otthon konyháján. Ennek módját és összegét a bizottság mindenkor önköltségi áron szabja meg. Egyes alkalmazottak bemutatása, valamint az általuk fizetendő térítések kérdésében is a bizottság határoz.
- 8.) Az otthon ügyrendjét és házirendjét a fenti elvek alapján a bizottság állapítja meg.
- [49. o.] Választmány az előterjesztett tervezetet elfogadja és a gyermekotthon bizottságába Berliner Hugó, Cserhalmi Imre is Rózsa Gyula tagokat delegálja az alakítandó külön pénzügyi bizottság elnökéül pedig Lawner Károlyt kéri fel.

4. A Magyar Evangéliumi Egyházak „Jó Pásztor” Missziói Alapítványa Igazgatósági ülésének jegyzőkönyve – 1948. október 28. / részletek/²⁷

[146. o.] Jegyzőkönyv

a Magyar Evangéliumi Egyházak „Jó Pásztor” Missziói Alapítványának 1948. október 28.-án, csütörtökön du. 4 órakor a II., Bimbó út 51. sz. alatt tartott igazgatósági üléséről.

Jelen vannak: Kemény Lajos alelnök, Éliás József igazgató lelkész, dr. Kádár Imre főtitkár, Hajós Emil gazdasági vezető, Tamás Elemér, Somló Endre, dr. Benkó Ferenc, Szilasi Sándor, Ágoston Sándor igazgatósági tagok, Olt Vilmos tanácskozó tag. Kimentette magát: dr. Makkai Sándor, Sebestyén Andor és dr. Reök Iván.

[...] [148. o.] Gazdasági vezető ismerteti a Gyermekotthon ügyét. A Gyermekotthon épülete az International Hebrew Christian Alliance of America tulajdona, melyet a Magyarországi Zsidókeresztény Szövetség és a „Jó Pásztor” rendelkezésére bocsátott. E két szerv küld ki 3-3 tagot abba a bizottságba, amely a Gyermekotthont kormányozza, és amelynek elnöke a Magyarországi Zsidókeresztény Szövetség elnöke, aki egyben az International Hebrew Christian Alliance of America megbízottja. Jelenleg dr. Kádár Imre. Javasolja, hogy az alapítvány Éliás Józsefet, Somló Endrét és [148. o.] őt küldje ki a közös bizottságba. A „Jó Pásztor” végzi a Gyermekotthon adminisztrációját ellenszolgáltatás nélkül. Viszont a lelkészi hiva-

²⁷ Magántulajdonban. Másolatban a közzetevő birtokában.

talt képző helyiségek fűtéséről a „Jó Pásztor” gondoskodik, illetve annak költségeit megtéríti. A Gyermekotthon gazdasági ügyeit a „Jó Pásztor” gazdasági vezetője intézi. Bejelenti tudomásul vétel végett, hogy a Gyermekotthon Bizottsága gondnokul egy évi időtartamra Olt Vilmos evangélikus lelkészt választotta meg.

Igazgatóság tudomásul veszi gazdasági vezető jelentését és javaslatait és a Gyermekotthon Bizottságába Éliás Józsefet, Hajós Emilt és Somló Endrét küldi ki.

Igazgató lelkész bejelenti, hogy a „Jó Pásztor” komoly összegeket ruházott be részint a Bimbó út 51. helyrehozatalába, részint a berendezésére. Javasolja, hogy a gazdasági vezető által megállapított összegről küldjön az Alapítvány átiratot a Magyarországi Zsidókeresztyén Szövetségnek és kérje annak írásos válaszban történő tudomásul vételét.

Igazgatósági ülés elfogadja fenti javaslatot, felkéri gazdasági vezetőt, hogy állapítsa meg a „Jó Pásztor” által történt beruházások összegét, értesítse az igazgatóság a Magyarországi Zsidókeresztyén Szövetséget és kérje értesítésének írásos válaszban történő tudomásul vételét.

Igazgató lelkész jelenti, hogy a Gyermekotthon épülete körül [149. o.] a lakáshivatallal kapcsolatban komoly nehézség merült fel, amely azonban már elintéztetett, ugyanis a Magyarországi Zsidókeresztyén Szövetség az épületre nézve a hatóságtól megkapta az ún. szabad-rendelkezési jogot.

Igazgató lelkész bejelentését igazgatósági ülés tudomásul veszi.

5. Az International Hebrew Christian Alliance Magyarországi Szövetsége választmányának jegyzőkönyve – 1949. január 21. /részletek/²⁸

[49. o.] Jegyzőkönyv.

Felvetetett az International Hebrew Christian Alliance Magyarországi Szövetsége választmányának 1949. január hó 21.-én szombaton d.u. 3 órakor a KIE Vas u.- 2. c. sz. alatti székházának II. emeleti tanácstermében megtartott üléséről.

Jelen vannak: Dr. Kádár Imre elnök, Éliás József, Berliner Hugó, Hajós Emil, Rózsa Gyula, Somló Endre választmányi tagok és a meghívott ellenőrök: Illés László és Ungár Aladár.

[...] [52. o.] A választmány a felsorolt tagok felvételéhez örömmel járul hozzá.

Elnök jelenti, hogy az amerikai Alliance nyáron itt járt főtitkára Centz B. Herman majd később közjegyzőileg hitelesített és az amerikai hatóságok és a washingtoni magyar követség által láttamozott meghatalmazás útján

²⁸ Az IHCA jegyzőkönyvei (MREZSL 72. fond IHCA 1. dob)

megbízást kapott arra, hogy a magyarországi munka szükségének legjobb figyelemfelvételével a Bimbó-út 51. sz. alatti épületet belátása szerint eladhassa, vagy a magyarországi református egyháznak felajánlhassa. Névszerinti szavazást kér arra nézve, hogy a választmány hozzájárul-e ahhoz, hogy az épület, amennyiben a szolgálat érdeke ezt megkívánná, a református egyháznak ajándékozza azzal a feltétellel, hogy az egyház az Alliance és a „Jó Pásztor”-munka folytatását az épületben továbbra is garantálja. Ungár Aladár részletesen megindokolja, miért tartja helyesnek, hogy a Bimbó út 51. sz. ház tulajdonjoga a ref. egyházra ruháztassék.

A választmány minden egyes tagja igennel szavaz; a választmány javasolja [53. o.] a közgyűlést, hogy a felhatalmazást erre az aktusra az elnöknek adja meg.

6. Az International Hebrew Christian Alliance Magyarországi Szövetsége rendes közgyűlésének jegyzőkönyve – 1949. január 22. / részletek²⁹

[53. o.] Jegyzőkönyv

felvetett az International Hebrew Christian Alliance Magyarországi Szövetségének 1949. január hó 22.-én, szombaton, d.u. 4. órakor a KIE-ház VIII Vass ucca 2.c. sz. alatti I. emeleti Megyericsy termében megtartott évi rendes közgyűlésről.

Jelen vannak:

Dr. Kádár Imre elnök, Somló Endre ü.v. alelnök, Éliás József főtitkár, Hajós Emil titkár-pénztáros, Berliner Hugó, Gonda József, Lawner Károly, Olt Vilmos és Rózsa Gyula választmányi tagok, Rejtő György, Dr. Tepper István, Tamás Elemér a számvizsgáló bizottság tagjai és Illés László, Ungár Aladár ellenőrök, továbbá a következő rendes és tiszteletbeli tagok: Aczél József, Bacsó Lászlóné, Özv. Bencsik Mihályné, Dr. Benkó Ferenc, Berliner Hugóné, Braun Manóné, Özv. Bugászky Zsigmondné, Dobos Károly, Epstein Lászlóné, Éliás Józsefné, Farkas Zoltánné, Arácskai Jánosné, Drechler Sándor, Éliás Lajos, Éliás Lajosné, Éliás Sándor, Özv. Faragó Pálné, Kirch Sámuelné, Kertész Béla, Nagy Béla, Nagy Béláné, Eörsi Nagy Gézané, Nuber Antal, Földes Emil, Frank Benóné, Glückmann Rózsi, Goldner Alfréd, Goldner Alfrédné, Hajós Emilné, Halász Boriska, Hirschler Elsa, Inkey Mihályné, Jaulus Nelly, Kampler Margit, Kádár Anna, Dr. Kádár Imréné, Kertész Béláné, Kovács Antal, Lengyel Márkusné, Ligeti Margit, Dr. Lillauer Laura, [54. o.] Müller Lipót, Nemere Sándorné, Olt Vilmosné, Ormándlaky Antalné, Radó Ernő, Reiner Rezsőné, Rejtő Györgyné, Rózsa Gyuláné, Dr. Reök Iván, Somló Endréné, Sréter Ferenc, Stirling Gertrúd,

²⁹ Az IHCA jegyzőkönyvei (MREZSL 72. fond IHCA 1. dob)

Szabó Boriska, Szilasi Sándor, Tamás Eleménné, Dr. Tepper István, Weisz Frida, Weisz Szidónia.

[...] [57. o.] Elnök a választmány nevében bejelenti a közgyűlésnek, hogy a „Jó Pásztor” Missziói Alapítvánnyal közösen a Szövetség árvaotthont létesített a II. Bimbó út 51. sz. alatt. Az Otthon igazgatását a „Jó Pásztor” Alapítvány végzi, irányítását és ellenőrzését pedig hétagú közös bizottság intézi, amely felerészben az Alliance, felerészben a „Jó Pásztor” kiküldötteiből áll. Elnöke az Alliance elnöke. Az Otthon berendezése és leltára a Református Egyetemes Konvent „Jó Pásztor” Missziói Albizottságának tulajdona, amelyet az Otthon különösképpen használ. A választmány tagjai ugyanakkor egyhangúlag helyesnek tartanak, hogy a II., Bimbó út 51. számú ház a református Konvent tulajdonába menjen át, megőrizve a háznak a zsidómissziói és az Alliance célját szolgáló jellegét.

Közgyűlés a választmánynak ezt a bejelentését jóváhagyólag veszi tudomásul és a maga részéről is helyesnek látja, hogy a II. Bimbó út 51. sz. házat a református Konvent vegye tulajdonába.

Olt Vilmos, a Gyermekotthon vezetője részletesen beszámol a II. Bimbó út, 51. sz. alatti gyermekotthon életéről. Az Otthonban ezidőszerint 23 egész- és félárva, főleg zsidószármazású keresztyén fiúgyermek 6-14 éves korig nyert elhelyezést. A gyermekek a szomszédos iskolákba járnak, előmenetelük általában jó és jól érzik magukat az Otthonban. Nagy súlyt helyezünk arra, hogy a fiúkat a nép demokrácia szorgalmas, dolgozó, hívó tagjaivá neveljük.

Közgyűlés Olt Vilmos ev. lelkész Gyermekotthon vezető jelenlétét köszönettel tudomásul veszi.

7. A Magyar Evangéliumi Egyházak „Jó Pásztor” Missziói Alapítványa elnöki tanácsának jegyzőkönyve – 1949. március 2.³⁰ /részletek/

[159. o.] Jegyzőkönyv

a Magyar Evangéliumi Egyházak „Jó Pásztor” Missziói Alapítványa elnöki tanácsának 1949. évi március hó 2.-án, szerdán du. 4 órakor a Somogyi Béla út 9. IV. 14. sz. alatt megtartott üléséről.

Jelen vannak: dr. Makkai Sándor, Éliás József, Hajós Emil, dr. Kádár Imre, Somló Endre tanácsstagok.

[...] [160. o.] Főtitkár a Bimbó út 51. sz. alatt az Alapítvány és az International Hebrew Christian Alliance Magyarországi Szövetségével közösen fenntartott gyermekotthon ügyében tesz jelentést. Beszámol arról, hogy a gondozási körünkbe eső gyermekek szociális helyzete tekintetében az utóbbi időben változás következett be. Egyrészt öröndetes módon az

³⁰ Magántulajdonban. Másolatban a közzétevő birtokában.

állam veszi mindjobban kezébe a gyermekvédelmet és ezért a rászoruló gyermekek intézetben való elhelyezése könnyebb, mint ezelőtt. Másrészt a Bimbó úti gyermekotthonban elhelyezett gyermekek hozzátartozóinak anyagi viszonyai javultak meg. Javasolja ezért, hogy a Bimbó úti otthont missziós otthonná alakítsuk át.

Az elnöki tanács kimondja, hogy a gyermekotthont lehetőleg a tanév végéig üzembe tartva, az épületet missziós célokra kívánja a jövőben felhasználni. Megbízza főtitkárt, hogy az igazgatóság elé ily értelmű javaslatot terjesszen elő.

8. A Magyar Evangéliumi Egyházak „Jó Pásztor” Missziói Alapítványa Igazgatósági ülésének jegyzőkönyve – 1949. március 2. [161. o.] /részletek/³¹

Jegyzőkönyv

a Magyar Evangéliumi Egyházak „Jó Pásztor” Missziói Alapítvány 1949. március hó 2.-án, szerdán du. 5 órakor a Somogyi Béla út 9. IV. 14. sz. alatt megtartott igazgatósági üléséről.

Jelen vannak: dr. Makkai Sándor elnök, Éliás József igazgató lelkész, dr. Kádár Imre főtitkár, Hajós Emil gazd. vezető, Dobos Károly, Szilasi Sándor, Tamás Elemér, dr. Berend György igazgatósági és dr. Benkó Ferenc, Olt Vilmos tanácskozó tagok.

[...] [167. o.] Dr. Kádár Imre az Alapítvány és az International Hebrew Christian Alliance Magyarországi szövetségével közösen a II. Bimbó út 51. sz. alatt fenntartott gyermekotthon ügyében jelenti, hogy úgy látja, hogy a gondozási körünkbe eső gyermekek szociális helyzete tekintetében az utóbbi időben változás következett be. Egyrészt öröndetes módon az állam veszi mindjobban kezébe a gyermekvédelmet is, ezért a rászoruló gyermekek intézetben való elhelyezése könnyebb, mint azelőtt, másrészt a Bimbó úti gyermekotthonban elhelyezett gyermekek hozzátartozóinak anyagi viszonyai részben megjavultak. Javasolja azért, hogy a Bimbó úti otthon eredeti rendeltetéséhez híven missziós otthonná alakíttassék át és az ezidőszerinti gyermekotthon, amennyiben a hatósági előírásokkal nem ellenkezik, likvidáltassék.

Igazgatóság a javaslatot magáévá téve kimondja, hogy az otthont lehetőleg a tanév végéig üzemben tartva, az épületnek missziós otthonná történő átalakítása érdekében a szükséges intézkedéseket megteszi. Igazgatóság kívánatosnak tartja, hogy már a nyári hó- [168. o.] napokban részben evangelizációs munkások üdültetése, részben csendesnapok és evangelizációs konferenciák tartására használtassék az otthon. Kimondja, szociális szempontokat figyelembe véve, hogy a missziós munka mellett főként átmene-

³¹ Magántulajdonban. Másolatban a közzetevő birtokában.

tileg arra teljes mértékben rászoruló öregek és gyermekek is elhelyezhetők az otthonban.

Megbízta dr. Kádár Imrét, hogy a gyermekotthont fenntartó másik intézmény, az I.H.C.A. Magyarországi Szövetsége elé hasonló javaslatot terjesszen. Az igazgatóság továbbá megbízta az ügyvezető bizottságot, hogy az otthonnak a határozat értelmében történő átalakítása, illetve felhasználása érdekében a szükséges intézkedéseket és előmunkálatokat megtegyék.

9. Kádár Imre meghatalmazása³² - 1949. március [?]

Meghatalmazás

amelynek erejénél fogva meghatalmazzuk dr. Kádár Imre budapesti /VII. Somogyi Béla út 9. sz. a./ lakost, az International Hebrew Christian Alliance Magyarországi Szövetsége elnökét, hogy bennünket Magyarországon teljes jogkörrel képviseljen, nevünkben jogérvényes megállapodásokat létesítsen és a hatóságoknál és magánosoknál eljárjon.

10. Kádár Imre általános meghatalmazása az IHCA USA-tól³³

/részlet/ - 1949. március [?]

Általános meghatalmazás

[...] Felhatalmazzuk őt arra is, hogy Magyarországon lévő ingó és ingatlan vagyontárgyainkat, különösen pedig a Budapest főváros dunajobbparti részének 6405. sz. telekkönyvi betétében 12.806. helyrajzi szám alatt felvett ingatlanunkat egészben vagy részben eladhassa, az adás-vételi szerződéseket megköthesse, nevünkben és megbízásunkból aláírhatta, a vételárat megállapíthassa, azt felvegye, jogérvényesen nyugtathassa, a vevővel az elszámolást megejtse, a tulajdonjog telekkönyvi bekebelezésére az engedélyt megadhassa. [...]

11. Az International Hebrew Alliance Magyarországi Szövetsége választmányának jegyzőkönyve – 1949. március 28.³⁴ /részletek/

[59. o.] Jegyzőkönyv

az International Hebrew Alliance Magyarországi Szövetsége választmányának 1949. évi március hó 28.-án hétfőn este ½ 9 órakor a Somogyi Béla út 9. IV. 14. sz. alatt megtartott üléséről.

³² TREL I.5.i. Jó Pásztor Misszió 2. dob. – aláíratlan gépelt másolat vagy piszkozat. Ceruzával ráírva [Herman B.] Centz.

³³ TREL I.5.i. Jó Pásztor Misszió 2. dob. – aláíratlan gépelt másolat vagy piszkozat. Ugyanitt megtalálható a meghatalmazás angol fordítása, melyre ceruzával ráírva: [Kádár] Imre levelével beküldve III. 25.

³⁴ Az IHCA jegyzőkönyvei (MREZSL 72. fond IHCA 1. dob)

Jelen vannak: Dr. Kádár Imre elnök, Somló Endre ü.v. alelnök Éliás József főtitkár, Hajós Emil titkár pénztáros, Illés László ellenőr, Gonda József, Hajós Emilné és Olt Vilmos választmányi tagok, valamint Tamás Elemér és Láng Ödön a számvizsgáló bizottság tagjai. Kimentette magát Lawner Károly, Dr. Tepper István és Rejtő György.

[...] Főtitkár ismerteti a Bimbó út 51. sz. alatti, a Magyar Evangéliumi Egyházak „Jó Pásztor” Missziói Alapítványával közösen fenntartott gyermekotthon ügyét. Kifejti, hogy örvendetes módon a gyermekvédelmet mindjobban az állam veszi kezébe s ezért az arra rászoruló gyermekek elhelyezése sokkal könnyebb, mint azelőtt volt. Érdekes az is, hogy a gyermekotthonban elhelyezett gyermekek hozzátartozóinak egy részénél anyagi viszonyaik javulása állapítható meg a tanév kezdete óta. A gyermekotthon ügyét a „Jó Pásztor” igazgatósága beható tárgyalás alá vette és a következő átiratot intézte a Szövetséghez:

„Budapest, 1949. március 3. Az International Hebrew Christian Alliance Magyarországi Szövetségének, Budapest. – A „Jó Pásztor” igazgatóságának utasítása alapján tisztelettel közlöm a t. Szövetséget, hogy az általunk a Bimbó út, 51. sz. alatt közösen fenntartott otthon ügyében Alapítványunk igazgatósága f. évi március hó 2.án megtartott ülésében a következő határozatot hozta: Az igazgatóság határozatilag kimondja, hogy az otthont lehetőleg a tanév végéig üzemben tartva az épületnek missziós alkalomra történő átalakítása érdekében a szükséges intézkedéseket megteszi. Az igazgatóság kívánatosnak tartja, hogy már a nyári hónapokban részben evangélicációs munkások üdültetése, részben csendesnapok és evangélicációs konferenciák tartására használtassék az otthon. Kimondja, szociális szempontokat figyelembe véve, hogy a missziós munka [60. o.] mellett főként átmenetileg arra teljes mértékben rászoruló öregek és gyermekek is elhelyezhetők az otthonban. Az igazgatóság továbbá megbízza az ügyvezető bizottságot, hogy az otthonnak a határozat értelmében történő átalakítása, illetve felhasználása érdekében a szükséges intézkedéseket és előmunkálatokat megtegyék.

Hozzászólások után választmány a „Jó Pásztor” javaslatát magáévá teszi kimondja, hogy:

az otthont lehetőleg a tanév végéig üzemben tartva az épületnek missziós otthonná történő átalakítása érdekében a szükséges intézkedéseket megteszi. Választmány kívánatosnak tartja, hogy már a nyári hónapokban részben evangélicációs munkások üdültetése, részben csendesnapok és evangélicációs konferenciák tartására használtassék az otthon. Kimondja, szociális szempontokat figyelembe véve, hogy a missziós munka mellett főként átmenetileg arra teljes mértékben rászoruló öregek és gyermekek is elhelyezhetők az otthonban. A választmány továbbá megbízza az ügyvezető bizottságot, hogy az otthonnak a határozat értelmében történő

átalakítása, illetve felhasználása érdekében a szükséges intézkedéseket és előmunkálatokat megtegyék.”

12. Az International Hebrew Alliance Magyarországi Szövetsége választmányának jegyzőkönyve – 1949. április 25. /részletek/³⁵

[61. o.] Jegyzőkönyv

felvétel az International Hebrew Christian Alliance Magyarországi Szövetsége választmányának 1949. évi április hó 25.-én, hétfőn este 8 órakor a Somogyi Béla út 9. IV. 14 sz. alatt megtartott üléséről.

Jelen vannak:

Dr. Kádár Imre elnök, Somló Endre ügyvezető alelnök, Ungár Aladár alelnök, Éliás József főtitkár, Hajós Emil titkár-pénztáros, Illés László ellenőr, Berliner Hugó, Gonda József, Hajós Emilné, Lawner Károly, Olt Vilmos, Rózsa Gyula választmányi tagok.

[...] [62. o.] Elnök jelenti, hogy a múlt ülés határozatának megfelelően a Bimbó út 51. sz. otthonban már a nyári hónapok alatt tartandó konferenciák megrendezése érdekében a szükséges lépések megtörténtek.

Tudomásul szolgál.

13. A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje „Jó Pásztor” Albizottsága ülésének jegyzőkönyve – 1949. július 6. /részletek/³⁶

[2. o.] Jegyzőkönyv

a Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje „Jó Pásztor” Albizottságának 1949. július 6.-án, szerdán d.u. 4 órakor az Albizottság helyiségében, Budapest, II. Bimbó út 51. sz. alatt megtartott üléséről.

Jelen vannak: dr. Makkai Sándor elnök, dr. Benkó Ferenc alelnök, Éliás József előadó, dr. Kádár Imre főtitkár, Hajós Emil titkár-pénztáros, dr. Pákozdy László és Szabó Sándor albizottsági tagok. – Elnök bejelenti, hogy Bereczky Albert, dr. Szabó Zoltán, Zsindelyné Tüdös Klára és Hajós Emilné albizottsági tagok kimentésüket kérték.

[...] [3. o.] A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Missziói Bizottságának „Jó Pásztor” Albizottsága Működési Szabályzata.

[...]

³⁵ Az IHCA jegyzőkönyvei (MREZSL 72. fond IHCA 1. dob)

³⁶ Az iratról Majnai Tamás, még az MRE Zsinati Levéltárának munkatársaként készített másolatot, melynek rendelkezésemre bocsátását ezúton is köszönöm. Saját kutatásaim során az iratot nem sikerült a MREZSL-ban fellelnem.

[5. o.] 8. Az Albizottság az International Hebrew Christian Alliance tulajdonát képező és általa tíz évre az Albizottságnak bérbe adott Bimbó út 51. számú székházat a zsidómisszió céljaira, valamint ezzel összefüggésben más missziói munkákra használja fel.

9. Az Albizottság által szerzendő ingatlanok a református egyház nevére kebelezendők be. Ezeknek eladásra, elidegenítésre, bérbeadásra csak a Konvent írásbeli jóváhagyásával történhetik meg. [...]

Budapest, 1949. május 20.

Dr. Balogh Jenő sk.

főgondnok

világi elnök

Bereczky Albert sk.

püspök

lelkészi elnök

[8. o.] 13. Bibliai tanfolyam.

Előadó felhatalmazást kér arra vonatkozóan, hogy az Albizottság a Bimbó út 51. számú házat, amelynek bérletét az 1948. november 19.-én kelt bérleti megállapodás szerint bírja, az Országos Református Missziói Munkaközösségnek református gyülekezeti otthon céljaira 1949 őszétől kezdődőleg bérbe adhassa.

Albizottság a kért felhatalmazást örömmel megadja.

[9. o.] 16. Evangélikusok kérelme.

Előadó tolmácsolja az evangélikus egyház hivatalos zsidómissziói munkájának azt a kérését, hogy ők is a Bimbó út 51. sz. épületet tehessek székhelyükké és ebben végezhessek munkájukat. Javasolja, hogy Albizottság – mint a Bimbó út 51. bérelője – adjon helyet a testvéregyház kérelmének.

Albizottság készséggel hozzájárul ahhoz, hogy az evangélikus ági munka is a Bimbó út 51.-ben folyjon a [10. o.] református munkával harmonizálva.

14. A Magyar Evangéliumi Egyházak „Jó Pásztor” Missziói Alapítványa igazgatóságának jegyzőkönyve – 1949. július 29. /részletek/³⁷

[181. o.] Jegyzőkönyv

a Magyar Evangéliumi Egyházak „Jó Pásztor” Missziói Alapítványa igazgatóságának 1949. évi július hó 29.-én, pénteken, du. 4 órakor a VII. Damjanich u. 28/b alatti evangélikus hivatalban megtartott üléséről.

³⁷ Magántulajdonban. Másolatban a közzétévő birtokában.

Jelen vannak: Kemény Lajos alelnök, Éliás József igazgató lelkész, dr. Kádár Imre főtitkár, Hajós Emil gazdasági vezető, dr. Benkó Ferenc, Groó Gyula, Tamás Elemér, Olt Vilmos igazgatósági és dr. Gyimesi Károly tanácskozó tag.

[...] [182. o.] Olt Vilmos jelenti, hogy a református istentiszteletek mellett a Bimbó úton rendszeresen evangélikus istentiszteletek is folynak úrvacsorázással. A látogatottság megfelelő. Az istentiszteleteken kívül hetenként három bibliaóra van, amelyeken főleg evangélikus testvérek vesznek részt. Vasárnap délelőtt a gyermekek részére vasárnapi iskola folyik Sréter Ferenc nagytiszteletű úr megbízásából. Fontos volna, hogy a református ági munkához hasonlóan az evangélikus ág munkája is mind jobban az evangélikus egyházba épüljön be.

Kemény Lajos alelnök örömeinek ad kifejezést a hallottak felett. Figyelmeztet, hogy vigyáznunk kell: túl ne lépjük hatáskörünket. Az evangélikus egyház illetékes hatósága előtt van a zsidómisszió egyházi kiépítésének [183. o.] dolga és hisszük, hogy a döntés lényegesen előbbre viszi az ügyet. Igazgatóság a jelentést és [a] hozzászólásokat köszönettel veszi tudomásul.

15. Ajándékozási szerződés leirata 1949. augusztus 26.³⁸

Mentes az ajándékozási, az azzal kapcsolatos ingyenes vagyonszerződési és egyéb vagyonátruházási illetékek alól a 9100/1947. Korm. számú rendelet 101.§.1. bekezdés 5. pontja alapján.

4669/1949.szám.

AJÁNDÉKOZÁSI SZERZŐDÉS

amely egyrészről a Hebrew Christian Alliance of America USAbeli /Chicago 13, 520, Melrose Street/ Szövetség mint ajándékozó /a továbbiakban: ajándékozó/ megbízásából és képviselőjében az ezen ügylet megkötésére is érvényes, nevezett Szövetség elnöksége által Chicagóban 1948. március 24-én kelt, szabályszerűen aláírt és hitelesített közjegyzői okiratban foglalt általános meghatalmazással megbízott dr. KÁDÁR IMRE budapesti /VII. Somogyi Béla út 9. szám alatti/ lakos, másrészről a Magyarországi Református Egyház /képv.: Bereczky Albert püspök, konventi lelkészi elnök és dr. Balogh Jenő egyházkerületi főgondnok, konventi világi elnök, Budapest, XIV., Abonyi utca 21. sz./ mint megajándékozott /a továbbiakban: megajándékozott/ között az alulírt helyen és napon az alábbiakban jött létre:

1. Fentnevezett ajándékozó ajándékba adja, fentnevezett megajándékozott ajándékul fogadja a Budapest Székesfőváros dunajobbparti részének 6403. sz. telekkönyvi betétjében A-3 sorsz. 12.806. hrsz. alatt felvett Budapes-

³⁸ Éliás József hagyatéka, magántulajdon. Másolatban a közzetevő birtokában. Géppel írt másolati irat.

ten, II. Bimbó út 51. szám alatt fekvő 463.70 négyszögöl területű ingatlant összes természetes és jogi tartozékával együtt jelenlegi állapotában.

2. Az ajándékozó az ajándék tárgyát képző ingatlant a zsidómisszió érdekében végzendő közjótékonyági, tudományos és közművelődési célokra juttatja. Megajándékozott ezt tudomásul veszi s ennek biztosítására az ingatlant, illetőleg annak mindenkori tiszta hozadékát, vagy az ingatlan eladása esetén az érte kapott vételárat külön /alapszerűen/ fogja kezelni s a Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje „Jó Pásztor” Missziói Albizottságának a kezelésébe adja. Ajándékozó ezt tudomásul veszi.

3. Ajándékozó az ingatlan tulajdonjogáért, per- és tehermentességéért, valamint azért is zavartol, hogy ez az ajándékozás másnak a tulajdonát nem sérti és nem korlátozza.

4. Megajándékozott az ingatlan birtokába e szerződés aláírása napjával lép s az aláírás napjától élvezzi annak hasznait és viseli terheit.

5. Ajándékozó ezennel feltétlen a beleegyezését adja ahhoz, hogy az 1. pontban megjelölt ingatlanra a tulajdonjog ajándékozó minden további megkérdetése nélkül megajándékozott javára telekkönyvileg bekebeleztessek.

6. Szerződő felek megállapítják, hogy e szerződés 9100/1947. Korm. sz. rendelet 101.§.1. bekezdés 5.pontja alapján mentes az ajándékozási, az azzal kapcsolatos ingyenes vagyonszerzési és egyéb vagyónátruházási illetékek alól. Az esetleges egyéb illetékek ajándékozót terhelik.

7. Szerződő felek netáni per esetére alávetik magukat a hatáskörrel bíró Budapest, I-III. kerületi járásbíróóság, illetőleg a budapesti törvényszék illetékességének.

Ez a szerződés három eredeti példányban állítottatott ki, amelynek egyik példánya az ajándékozó Szövetséget, másik példánya a Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventjét, harmadik példánya dr. Kádár Imrét mint az ajándékozó meghatalmazottját illeti.

Kelt Budapesten, 1949. évi augusztus hó 26. napján.

Előttünk mint tanúk előtt:

A Hebrew Christian Alliance of America

Hajós Emil nevében és képviselőjében:

tanú Dr. Kádár Imre sk.

ajándékozó megbízottja.

Hajós Emilné sz. Doktor A. Mária

tanú.

[2. o.] M á s o l a t.

6405.szám.

Telekkönyvi betét.

Budapest főváros

Dunajobbparti rész.

A/Birtoklap.

Sorszám. Helyrajzi szám A birtokrészletek külső ismertető n.öl jelei és jogi minősége

1-2 bejegyzett tételek Kert Bimbó út 51.sz.a.a.II.ker. 463 70

3 12806.Rézmál dűlőben óóó

100

B. Tulajdoni lap.

1-27. megszűnt és meghaladott tételek.

Érk. 1949. szeptember 14-én 19060.sz.a.

Az 1949. augusztus 26-án kelt ajándékozási szerződés az 1949. április 2-án kelt meghatalmazás és a Magyar Nemzeti Bank 1949. szeptember 1-én kelt engedélye alapján a tulajdonjog az A.

3. sz. ingatlanra ajándékozás jogcímén: a

28. Magyarországi Református Egyház javára /képv. Bereczky Albert püspök és Dr. Balogh Jenő főgondnok/ bekebeleztetik.

C./Teherlap.

1-23 és törlő tételek.

Érk. 1948. március 19-én 6443.sz.

A bpesti I-III. ker. bíróságnak Ph.II.51810/348. szü. hagyatékátadó végzése alapján az örökösödési illeték rangozása feljegyeztetik.

25-24. törölt és törlő tételek.

1832[?]/1950. Igazolom, hogy ez a kivonatos, másolat az eredeti telekkönyvi betét A.B.C. lapjának fennálló tételeivel a mai napig bezárólag mindenben egyező.

Budapest, 1950. évi egyezerkilencszázötven évi augusztus hó 14. tizennégy napján.

A lendai [sic!] járásbírótság mint telekkönyvi hatóság.

P.H.

telekkönyvezető sk.

16. A Magyar Evangéliumi Egyházak „Jó Pásztor” Missziói Alapítványa igazgatóságának jegyzőkönyve – 1949. november 21. / részletek/³⁹

[186. o.] Jegyzőkönyv

a Magyar Evangéliumi Egyházak „Jó Pásztor” Missziói Alapítványa igazgatóságának 1949. november hó 21.-én, hétfőn este ½ 8 órakor a VII., Somogyi Béla út 9. IV. 14. sz. alatt megtartott üléséről.

Jelen vannak: Kemény Lajos alelnök, Éliás József igazgató lelkész, Hajós Emil gazdasági vezető, Groó Gyula, Gyimesi Károly, Ágoston Sándor, dr. Benkó Ferenc, Olt Vilmos, Dobos Károly és Tamás Elemér igazgatósági tagok.

[...] [187. o.] Éliás József igazgató lelkész beszámol a református ág munkájáról s jelenti, hogy a vasárnapi istentiszteleten kívül mind Budapesten, mind pedig vidéken folyik a munka. Most a zsidómissziói vasárnap előkészítése folyik. A nyár folyamán 8 szakaszban tíznapos konferencia-sorozat volt a Bimbó úton, most pedig a református esperesek, lelkészek konferenciái folynak, az egyes egyházkerületek szerint. Mindezek az összejövetelek nagyon sok áldással jártak, és nagyon hozzájárulnak ahhoz, hogy a résztvevők bibliai világosságra jussanak a zsidókérdésben.

17. A Magyar Evangéliumi Egyházak „Jó Pásztor” Missziói Alapítványa igazgatóságának jegyzőkönyve – 1949. december 15. / részletek/⁴⁰

[191. o.] Jegyzőkönyv

a Magyar Evangéliumi Egyházak „Jó Pásztor” Missziói Alapítványa igazgatóságának 1949. évi december 15.-én du. 4 órakor a Budapest, VII., Damjanich u. 28/b. sz. alatti evangélikus esperesi hivatalban megtartott üléséről.

Jelen vannak: Kemény Lajos alelnök, Éliás József igazgató lelkész, Hajós Emil gazdasági vezető, dr. Kádár Imre főtitkár, dr. Gyimesi Károly és Olt Vilmos igazgatósági tagok.

[...] Éliás József jelenti, hogy a református és evangélikus gyülekezetek fokozódó mértékben veszik igénybe az Alapítvány munkásainak szolgáltatait. A legutóbbi igazgatósági ülés óta ő és Hajós Mária vidéken szolgáltak, december 7-én a Bimbó úti otthonban theologus konferencia kezdődött, amely három napon át mintegy 30 theologus részvételével tartott.

³⁹ Magántulajdonban. Másolatban a közzetevő birtokában.

⁴⁰ Magántulajdonban. Másolatban a közzetevő birtokában.

18. A Magyar Evangéliumi Egyházak „Jó Pásztor” Missziói Alapítványa Elnöki Tanácsülésének jegyzőkönyve – 1950. július 22. / részletek/⁴¹

[198. o.] Jegyzőkönyv

a Magyar Evangéliumi Egyházak „Jó Pásztor” Missziói Alapítványa elnöki tanácsának 1950. július 22.-én szombaton du. ½ 7 órakor a Bpest. II., Bimbó út 51. sz. a. megtartott üléséről.

Jelen vannak: dr. Makkai Sándor, Éliás József, Hajós Emil tanácsstagok.

[...] 4.) Az Alapítvány ügyeinek a Bimbó út 51. sz. a. történő irodai intézésére engedély kérése a Református Egyház vezetőségétől.

19. A Magyar Evangéliumi Egyházak „Jó Pásztor” Missziói Alapítványa igazgatóságának jegyzőkönyve – 1950. július 22. / részletek/⁴²

[199. o.] Jegyzőkönyv

a Magyar Evangéliumi Egyházak „Jó Pásztor” Missziói Alapítványának 1950. július 22.-én szombaton du. ½ 8 órakor a Budapest, II., Bimbó út 51. sz. a. megtartott igazgatósági üléséről.

Jelen vannak: dr. Makkai Sándor elnök, dr. Benkő Ferenc ref. egyházmegyei gondnok, Éliás József igazgató-lelkész, dr. Groó Gyula ev. lelkész, az evangélikus egyház egyetemes főtitkára, Hajós Emil, az alapítvány gazdasági vezetője, Olt Vilmos evang. lelkész, Sréter Ferenc evang. lelkész, Tamás Elemér és dr. Tepper István igazgatósági tagok⁴³.

[...] [201. o.] Igazgató lelkész jelenti, hogy a Bimbó út 51. sz. házban, amely a Magyarországi Református Egyház tulajdonát képezi, az Alapítvány eddig csak szóbeli engedély alapján kapott irodai teendőinek végzésére helyet. Jó volna írásban is megkeresni a Református Egyház vezetőségét és tőle ily irányú engedélyt kérni.

⁴¹ Magántulajdonban. Másolatban a közzétevő birtokában.

⁴² Magántulajdonban. Másolatban a közzétevő birtokában.

⁴³ Lásd: A „Zsidómissziók szakbizottság Elnök: Sréter Ferenc. Tagok: Olt Vilmos, Dr. Gyimesy Károly, Benczúr László, Ágoston Sándor, Frenyó Vilmos, Szász Edit, Dr. Mády Zoltán, Galát György, Danhauser László, Székely Tamás.” A MAGYARORSZÁGIEVANGÉLIKUSEGYHÁZEGYETEM 1950. évi március hó 3. napján Budapesten tartott rendkívüli közgyűlésének JEGYZŐKÖNYVE A Magyarországi Evangélikus Egyházegyetem Hivatalos Kiadványa Budapest, 1950. 12. o. Internet: http://medit.lutheran.hu/sites/medit2.lutheran.hu/files/medit/egyetemes_orzagos_kozgyules_jegyzokonyv_1950_03_03.pdf [15.12.10.]

Az igazgatóság utasítja igazgató lelkészt, hogy a Református Egyház Egyetemes Konventjétől írásbeli engedélyt kérjen az Alapítvány ügyeinek a Bimbó út 51. sz. ház egyik helyiségében való vitelére.

A Magyar Evangéliumi Egyházak „Jó Pásztor” Missziói Alapítványa Elnöki Tanácsülésének jegyzőkönyve – 1950. szeptember 6. /részletek/⁴⁴

[202. o.] Jegyzőkönyv

20. a Magyar Evangéliumi Egyházak, „Jó Pásztor” Missziói Alapítványa elnöki tanácsának 1950. szeptember 6.-án du. 4 órakor a Bimbó út 51. sz. a. megtartott üléséről.

Jelen vannak: dr. Makkai Sándor elnök, Éliás József és Hajós Emil tanácsstagok.

[...] Igazgató lelkész előterjeszti a du. 6 órára összehívott alapítványi igazgatósági ülés tárgysorozatát:

1. Az Alapítvány irodai ügyeinek a Bimbó út 51. sz. a. leendő intézése. [...]

A Magyar Evangéliumi Egyházak „Jó Pásztor” Missziói Alapítványa igazgatóságának jegyzőkönyve – 1950. szeptember 6. /részletek/⁴⁵

[203. o.] Jegyzőkönyv

21. a Magyar Evangéliumi Egyházak, „Jó Pásztor” Missziói Alapítványa igazgatóságának 1950. szeptember 6.-án szerdán du. 5 órakor a Bimbó út 51. sz. a. megtartott üléséről.

Jelen vannak: dr. Makkai Sándor elnök, dr. Benkó Ferenc, Dobos Károly, dr. Groó Gyula, Hajós Emil, Olt Vilmos, Tamás Elemér és dr. Tepper István igazgatósági tagok.

[...] Igazgató lelkész bejelenti, hogy a múlt ülés utasítása alapján írásban a Református Konvent Elnökséghez fordult engedélyért, hogy az Alapítvány irodai ügyeit továbbra is a Bimbó út 51. sz. a. intézhesse. A Református Egyetemes Konvent Elnökségétől aug. 21.-i kelettel 4377 sz. alatt értesítés érkezett, amely szerint „az Egyetemes Konvent elnöksége készséggel hozzájárul ahhoz, hogy az Alapítvány irodai ügyeinek vitelére helyet kapjon a Magyarországi Református Egyház tulajdonát képező Bimbó út 51. sz. a. Otthonban”.

Az Igazgatóság a bejelentést köszönettel veszi tudomásul.

⁴⁴ Magántulajdonban. Másolatban a közzetevő birtokában.

⁴⁵ Magántulajdonban. Másolatban a közzetevő birtokában.

22. A Református Egyetemes Konvent Zsidó- és Pogánymissziói Munkaága intézőbizottsági ülésének jegyzőkönyve – 1950. október hó 17. /részletek/⁴⁶

[16. o.] Jelen vannak: Döbrössy Lajos, Éliás József munkaágvezetők, Hajós Emil, Szabó Sándor, Kiss Antal Jenő, Ivanyos Lajos tagok, Hajdu Péter jegyző, dr. Major László munkaági pénztáros.

[18. o.] 5. Döbrössy Lajos munkaágvezető előterjeszti, hogy lehetőség mutatkozik a misszionáriusképzés továbbfolytatására, amennyiben egy misszionáriusképző otthon külső keretei, mint ezt az intézőbizottsági ülésre behívott Bíró Sándor jelenti, rendelkezésre állanak.

Az Intézőbizottság többek hozzászólása után elhatározza: 1.) Megnyitni kívánja a zsidó- és pogánymissziói tanfolyamát. 2.) Kiküld egy előkészítő bizottságot a részletek és tanfolyam munkatervének kidolgozására. Az előkészítő bizottság tagjai: Döbrössy Lajos és Éliás József munkaágvezetők, valamint Bíró Sándor. Az előkészítő bizottságnál utasítást ad, hogy a legközelebbi, november hóban tartandó intézőbizottsági ülésre dolgozza ki a részleteket és a munkatervet. 3.) A tanfolyam a zsidómisszió munkarészleg Bimbó úti otthonában végzi munkáját.

23. A Magyar Evangéliumi Egyházak „Jó Pásztor” Missziói Alapítványa igazgatóságának jegyzőkönyve – 1950. december 27. /részletek/⁴⁷

[208. o.] Jegyzőkönyv

a Magyar Evangéliumi Egyházak „Jó Pásztor” Missziói Alapítványa 1950. december 27.-én szerdán du. 7 órakor a Bimbó út 51. sz. alatt megtartott igazgatósági üléséről.

Jelen vannak: Éliás József igazgató lelkész, Hajós Emil gazdasági vezető, dr. Benkó Ferenc, dr. Gyimesi Károly, Szilasi Sándor, Tamás Elemér és dr. Tepper István igazgatósági tagok.

[...] Éliás József a református munkáról számol be. Rendszeresen hétfőn, szerdán, csütörtökön és pénteken [209. o.] vannak különböző református gyülekezetekben és a Bimbó úton zsidómissziói bibliakörök, ezen kívül a Bimbó úton vasárnap de. és du. istentiszteletek.

Igazgatóság az elhangzott jelentéseket köszönettel tudomásul veszi.

⁴⁶ Az iratról Majsai Tamás még az MRE Zsinati Levéltárának munkatársaként készített másolatot, melynek rendelkezésemre bocsátását ezúton is köszönöm. Saját kutatásaim során az iratot nem sikerült a MREZSL-ban fellelnem.

⁴⁷ Magántulajdonban. Másolatban a közzétevő birtokában.

24. Szerződés leirat – 1951. október 18.⁴⁸

Szerződés

amely egyrésztől a magyarországi Református Egyház képviseletében a Református Egyetemes Konvent /Budapest, XIV. Abonyi utca 21./ elnöksége /Bereczky Albert püspök, lelkesi elnök és Kiss Roland főgondnok/ világi elnök /mint használatba-adó/ továbbiakban: Konvent/, másrésztől az Államkincstár képviseletében a belkereskedelmi Miniszter /Szakoktatási osztálya, – továbbiakban Minisztérium/ mint használatbavevő között a budapesti II. Bimbó út 51. szám alatti ingatlan használatbaadására, illetve használatbavételére vonatkozóan az alábbi feltételek mellett jött létre:

1./ A Konvent használatba adja és az Államkincstár képviseletében a Minisztérium ingyenes használatba veszi a Magyarországi Református Egyház tulajdonát képező Budapest II. Bimbó út 51. szám alatti, Budapest főváros Dunajobbparti részének 6405. számú telekkönyvi betétben az A + 3 sor-, és 12.806 hrsz. alatt felvett 463.70 n.öl területű ingatlant.

2./ A szerződés időtartama 10 /tíz/ év. Amennyiben azonban azt a felek a lejárat előtt fél évvel meg nem szüntetik, a további 5 /öt/ – 5 /öt/ évvel hosszabbodik meg.

3./ Az Államkincstár képviseletében a Minisztérium az 1. pontban foglalt ingatlan használatáért ellenértéket nem fizet, vállalja azonban az átvétel időpontjától kezdődően az ingatlant terhelő adó és egyéb közterhek viselését, valamint az épületnek, az azzal együtt átvett alkotórészeknek, tartozékoknak, az esetleges berendezési és felszerelési tárgyaknak állandó jókarban tartását, s ugyanígy a kert gondozását is. A karbantartási kötelezettség mértéke tekintetében a hasonló célra szolgáló közületi épületek karbantartásának a mértéke az irányadó.

4./ Az Államkincstár képviseletében a Minisztérium az ingatlant abban az időpontban veszi használatba, amikor az épületben levő lakások lakói, valamint az Egyházak Világtanácsa magyarországi bizottságának titkársága /ökumenikus iroda/ megfelelő elhelyezést nyernek és az épületből elköltöznek.

5./ Az ingatlanok azokat a tartozékaikat és esetleges berendezését s felszerelési tárgyait, amelyeket az Államkincstár képviseletében a Minisztérium a szerződés alapján használatba vesz, a szerződő felek az A./ alatti és a szerződés mellékletét képező leltár szerint adják, illetve veszik át.

6./ Az Államkincstár képviseletében a Minisztériumnak joga van az épületen átalakításokat végezni, de a jelen szerződésen alapuló jogviszony meg-

⁴⁸ Éliás József hagyatéka, magántulajdon. Másolatban a közzétevő birtokában. Két oldal gépelt, kézzel 2 számmal jelölt, MÁSOLAT bélyegzővel ellátott hitelesített másolat az MRE bélyegzőjével ellátott hitelesített másolat. (Ugyanez a szerződés újragépelve is megtalálható Éliás József hagyatékában.)

szűnésével, a Konvent kívánságára az eredeti állapotot köteles saját költségén helyreállítani.

7./ Az Államkincstár képviselőjében a Minisztérium köteles az épületben lévő lakások lakóit, névszerint Hajós Emil, Draskóczy László és Nagy Irén konventi alkalmazottakat, valamint az Egyházak Világtanácsa magyarországi bizottságának titkárságát /Ökumenikus irodát/ a 12.070/1951. O.T. számú rendelet 16., 18.§-ai értelmében a jogos igényeiknek megfelelően természetben más megfelelő lakással, illetve irodahelyiséggel kártalanítani, s nekik az átköltözéssel, valamint a cserehelyiség rendeltetészerű állapotba hozatalával kapcsolatos költségeket, úgymint a festést, a takarítást és a költözködés költségeit megtéríteni.

8./ Az Államkincstár képviselőjében a Minisztérium vállalja, hogy az ingatlanok a Minisztérium által át nem vett berendezési és felszerelési tárgyait a Konvent tulajdonát képező mátraházi lelkészüdülőbe vagy a Konvent elnöksége által megjelölt más helyre saját költségén elszállítja.

9./ A Konvent tulajdonát képező és az ingatlanon tároló 80 /nyolcvan/ q tatai és dorogi diószent az Államkincstár képviselőjében a Minisztérium átveszi és helyette azonos mennyiségű és minőségű szénre kifizetett utalványt bocsát a Konvent rendelkezésére és megtéríti a Konventnek az ily módon kiutalt szénmennyiség fuvar- és esetleges egyéb, számlával igazolt költségeit.

[2. o.]

10./ Az Államkincstár képviselőjében a Minisztérium megtéríti és kifizeti a szerződés B./ alatti mellékletében felsorolt azoknak az alkalmazottaknak a Munka Törvénykönyve értelmében járó felmondási illetményeit, akiknek a munkaviszonyát a Konvent az épület átadása következtében megszünteti.

11./ A szerződéskötéssel kapcsolatos esetleges költséget és illetéket az Államkincstár képviselőjében eljáró Minisztérium viseli.

A szerződés a felek felolvasás után helybenhagyólag aláírták.

Budapest, 1951. évi október hó 18. napján.

A Református Egyetemes Konvent képviselőjében:

Kiss Roland sk. Bereczky Albert sk. Bognár József sk.

főgonddnok püspök Belkereskedelmi miniszter

világi elnök lelkészi elnök

P.H. P.H.

A másolat hitelül: [Az MRE pecsétje]

Nagy Endre sk.

előadó.

25. Leltárfelvételi jegyzőkönyv – 1951. november 1.⁴⁹

Jegyzőkönyv

felvetetett Budapest 1951. november 1.-én délben 12 órakor a Református Egyetemes Konvent Bimbó út 51. sz. alatti Otthonában.

Jelen vannak: a Konventi Elnökség megbízásából: Pintér Jenő, dr. Szilvásy Géza és Bárdos Lajos, továbbá Éliás József a „Jó Pásztor” munkaág vezetője és Hajós Emil az épület gondnoka.

Tárgy: ingó leltár felvétele.

A Konventi Elnökség megbízásából megjelentek előadják, hogy a megbízásuk az épületben lévő ingóságok leltárba vételére irányul és ezt a munkát úgy fogják végezni, hogy a leltárba vett tárgyaknál pontosan megjegyzik, hogy azok kinek a tulajdonát képezik.

Éliás József az alapítvány igazgató lelkésze és egyben munkaági vezető ezzel kapcsolatban közli, hogy az ingóságok egyik része az evangélikus egyházzal közös Alapítvány, a másik része a Konventi „Jó Pásztor” Munka és a harmadik része egyesek magántulajdonát képezi. A maga részéről előadja, hogy a közös leltár felvételét az alapítványi igazgatóság előzetes hozzájárulása után tartja lehetségesnek, tehát a leltározás csakis a konventi „Jó Pásztor” Munka tulajdonát képező ingóságokra nézve történhet [meg].

A konventi elnökség megbízottai a konventi „Jó Pásztor” munka tulajdonát képező ingóságok leltári jegyzékében foglaltakat a helyszínen ellenőrizve, a leltárt ennek alapján ezekre a tárgyra vonatkoztatva felvették és az a jelen jegyzőkönyvhöz csatolva a felvétel anyagát képezi.

Éliás József egyidejűleg kijelenti, hogy minden ingóság tulajdonjoga – a magántulajdonokat kivéve – a számadási könyvekből kitűnik és bármikor igazolható illetve ellenőrizhető.

Hajós Emil gondnok még annak a jegyzőkönyvbe foglalását kéri, hogy a Mátraházai Lelkészség részére kért tárgyak közül azok, amelyek az Alapítvány tulajdonát képezik, az alapítványi igazgatóság hozzájárulása után kerüljenek elszállításra.

Kelt mint fent.

A Konventi Elnökség megbízottai:

Pintér Jenő sk., dr. Szilvásy Géza sk., Bárdos Lajos sk.

Éliás József sk. munkaági vezető

Hajós Emil sk. gondnok

⁴⁹ Éliás József hagyatéka, magántulajdon. Másolatban a közzevető birtokában. Gépelt, Pintér Jenő, dr. Szilvásy Géza, Bárdos Lajos, Éliás József és Hajós Emil által aláírt példány.

26. A Magyar Evangéliumi Egyházak „Jó Pásztor” Missziói Alapítványa igazgatóságának jegyzőkönyve – 1951. december 17. / részletek/⁵⁰

[225. o.] Jegyzőkönyv

a Magyar Evangéliumi Egyházak „Jó Pásztor” Missziói Alapítványa igazgatóságának 1951. december 17.-én hétfőn de. 11. órakor az Evangélikus Egyetemes Egyház Bp. VIII. Üllői út 24. sz. a. székházának I. em. tanácstermében megtartott üléséről.

Jelen vannak: Groó Gyula elnök, dr. Benkó Ferenc alelnök, Éliás József igazgató lelkész, Hajós Emil gazdasági vezető, dr. Benes Miklós, dr. Gyimesi Károly, Sebestyén Andor, Sréter Ferenc és Tamás Elemér igazgatósági tanácsstagok.

[...] Igazgató lelkész beszámol a református ág 1951. év folyamán végzett munkájáról. Ez a különböző egyházakban megtartott bibliaórákból a [227. o.] Bimbó út 51. sz. a. megtartott istentiszteletekből, a meghívásra elvállalt igehirdetésekből és egyéb szolgálatokból állott. A református egyházban a folyó évben dec. 9.-én megtartott országos zsidómissziói vasárnap, az eddig beérkezett jelentések szerint általában jó lelki és anyagi sikerrel végződött.

Igazgatóság a jelentést köszönettel veszi tudomásul.

27. Hajós Emil levele a Református Egyetemes Konvent Elnökségének – 1952. február 29.⁵¹

22/1952 szám

A Református Egyetemes Konvent Elnökségének

Budapest,

XIV. Abonyi utca 21.

Hivetkozással a Konventi Elnökség vonatkozó körlevelére, az alábbiakban tisztelettel bejelentem a Bimbó-út 51. számú házingatlanra vonatkozó adatokat:

Telekkönyvi tulajdonos: Magyarországi Református Egyház

A házingatlan jellege: templom, lelkészi hivatal, gyülekezeti otthon, lelkészi-, gondnoki és alkalmazotti lakás.

⁵⁰ Magántulajdonban. Másolatban a közzetevő birtokában.

⁵¹ Éliás József hagyatéka, magántulajdon. Másolatban a közzetevő birtokában. Gépelt, másolati példány.

Helyiségek száma, nagysága, rendeltetése: 1 imaterem 21*7 m, 1 lelkészi hivatal 5*2 m, 1 lelkészlakás 3 szoba mellékhelyiségekkel összesen 237 m³., 1 gondnoki lakás 2 szoba mellékhelyiségekkel 189 légméter, 3 alkalmazotti lakás á 1 szoba, összesen 57 lég-m³, 4 vendégszoba összesen 42 lég-m³, 1 fürdőszoba, 1 konyha, 3 W.C. és 4 egyéb mellékhelyiség összesen 45 lm³. Összesen 39 helyiség.

A házingatlan helye: Budapest, II., Bimbó-út 51.

A házingatlan tkvi betéte: Duna-jobbparti 6403 A-3 12,806 hrsz.

Budapest, 1952. február 29.

Mély tisztelettel

A Bimbó- út 51. számú ház gondnoka

Ajánlott

28. Hajós Emil levele a Református Egyetemes Konvent Elnökségének – 1952. április 19.⁵²

29/1952 sz.

Főtiszteletű Konventi Elnökség!

A Bimbó út 51. sz. épület átadása, illetve átvétele, mint azt Finta István osztályvezető úrral telefonon előzetesen közöltem, 1952. április 17-én megtörtént. Az épület berendezési és felszerelési leltárát tartalmazó vonatkozó jegyzőkönyvet a mai napon írtuk alá és azt mellékelten átnyújtom.

Budapesten, 1952. április 10-én

mély tisztelettel Hajós Emil s. k.

a Bimbó út 51. sz. épület volt gondnoka

29. A Magyar Evangéliumi Egyházak „Jó Pásztor” Missziói Alapítványa igazgatóságának jegyzőkönyve – 1952. szeptember 3. / részletek/⁵³

[235. o.] Jegyzőkönyv

a Magyar Evangéliumi Egyházak „Jó Pásztor” Missziói Alapítványa igazgatóságának 1952. szeptember 3.-án szerdán de. 11. órakor az Alapítvány Bpest XI. Bocskai út 10. sz. a. lelkészi hivatalában megtartott üléséről.

⁵² Éliás József hagyatéka, magántulajdon. Másolatban a közzeveő birtokában. Gépelt, Hajós Emil által aláírt példány.

⁵³ Magántulajdonban. Másolatban a közzeveő birtokában.

1. Jelen vannak: Groó Gyula elnök, dr. Benkó Ferenc alelnök, Éliás József igazgató lelkész, Hajós Emil gazd. vez., Győry Elemér ref. püspök, Olt Vilmos ev. lelkész, Benczúr László, dr. Benes Miklós igazgatósági tagok.

[...] [237. o.] 7. A református lelkész (Éliás József) a református ág munkájáról számol be. Jelenti, hogy a [238. o.] Bimbó útról történt elköltözés következtében az ág munkája a délelőtti istentiszteletek tartásán kívül alig szenvedett hátrányt. A bibliaórák folynak, mint rendszeren, a látogatottság jó, az egyes bibliaórák résztvevői részére szeretetvendégséget is tartanak. Gyakran fordulnak hozzá a hívek eligazításért a gyakorlati élet napi kérdéseiben is és jó ilyenkor a Szentírásnak azt a pozitív üzenetét továbbítani, hogy aki nem akar dolgozni, ne is egyék.

Győry Elemér fontosnak tartja, hogy a bibliaórák és a „Jó Pásztor” szolgálata, amelyet a múltban is mindig nagy figyelemmel kísért, a jövőben is tovább folyjon és különösen az eligazítás szolgálatát, amely minden lelkipásztor munkája jelentős részét képezi, tartja lényegesnek. Kéri a „Jó Pásztor” lelkészeit, hogy ily irányban továbbra is pozitív értelemben hassanak közre.

Igazgatóság Éliás József jelentését köszönettel veszi tudomásul.

[...] [239. o.] 9. a) Gazdasági vezető jelenti, hogy az 1952. febr. 15.-i igazg. ülés által rendben talált 1951. évre vonatkozó alapítványi zárszámadást beterveztették a Református Egyetemes Konventnek és az Evang. Egyházegyetemnek és végül, mint állami főhatóságunknak az Állami Egyházügyi Hivatalnak. Időközben megérkezett az Állami Egyházügyi Hivatal május 9.-én kelt 15.363 sz. átirata, amely a betervezett elszámolást jóváhagyólag tudomásul veszi.

b) Jelenti továbbá, hogy a legutóbbi igazgatósági ülés óta az Alapítvány életében az a változás történt, hogy a Bimbó úti Otthon megszűnése következtében az Alapítvány a Kelenföldi Evangélikus Egyház presbitériumának szeretetéből ide a Bocskai út 10. sz. a. költözött.

c) A Bimbó út 51. sz. alól történt elköltözéssel kapcsolatban, helyszűke miatt szükségessé vált [240. o.] több leltári berendezési tárgy eldizponálása. Így a Református Egyetemes Konvent rendelkezésére bocsátottunk: egy puhafa íróasztalt, egy fiókos asztalt és két farkarosszéket. Az Evangélikus Munkaág rendelkezésére bocsátottunk egy Underwood írógépet (1.962. 911-5. sz.), 20 összecsukható kerti széket nagyon hibás, rossz állapotban és egy kerti nyugágyat. A még fennmaradó, erős javításra szoruló holmikat a Bizományi Áruház Bútorosztályán értékesítettük, éspedig:

1 (egy) iratszekrényt rendkívül hibás Ft 600

1 (egy) puhafa fehér felsőszekrény részt 200

1 (egy) bőrgarnitúrát (egy dívány, két fotel) rendkívül rossz állapotban 600

1 (egy) ebédlőasztalt, 6 személyes 200

Összesen tehát Ft 1.600, azaz ezerhatszáz forint értékben.

Igazgatóság a gazd. vezető jelentését köszönettel veszi tudomásul.

30. Éliás József - Tanúsítvány 1991. szeptember 5.⁵⁴

Tanúsítvány

a Budapest, II. Bimbó út 51. sz. ingatlan tulajdonlása ügyében.

Minden jellegű felelősségem teljes tudatában tanúsítom és ismertetem az alantiakat.

Előzmények

A Budapest, II. Bimbó út 51. sz. ingatlana eredetileg a Kanadában élt Schober nevű selyemgyáros, illetve elhunytja után az özvegye tulajdona volt. Schoberék a fenti ingatlant bérbe adták az Argentin Követségnek. A követség távozása után a náciellenes ellenállók rejtekhelye lett, míg találatot nem kapott és romossá nem vált.

Az az International Hebrew Christian Alliance, amely engem 1948-ban 800 font emlékdíjjal tüntetett ki (ezt a Nemzeti Bankon keresztül juttatta el, én meg az utolsó fillérig az Albizottság pénztárába befizettem), amely tehát a Jó Pásztor Misszió szolgálatáról jól informált volt, ezért hívta meg előadókörútra az USA-ba Hajósné Máriát, közölte velem, hogy kész olyan ingatlant vásárolni számunkra, amely céljainknak jól megfelel. Mikor megtudtuk, hogy Schorbernek kész eladni 4500 dollárért romvilláját, de csak dollárt (és nem forintellenértéket) fogad el, engedélyt kértem és kaptam erre az akkori pénzügyminisztériumtól. Az IHCA-nak újabb 5000 dollárjába került a villa helyreállítása: olyan esztétikus és célszerű épület lett belőle, hogy látványa nyomán egyik lelkészünk azt mondta: „Isten kegyelme nemcsak jó, hanem szép is!”

A Bimbó út 51. telekkönyvi tulajdonosává lett IHCA vezetői – többször látogattak meg minket az USA-ból, mind az Egyesült Királyságból – érzékeltek az akkori magyar politikai helyzet ingatlanságát és sejtették, hogy olyan veszélyeztetettség léphet fel, amelyben azonnal kell cselekedni, hogy menteni lehessen a menthető, ezért – a jogi doktorátussal ékesített (akkor

⁵⁴ Éliás József hagyatéka, magántulajdon. Másolatban a közétehető birtokában. 3 oldal, oldalanként aláírt gépelt (valószínűsíthetően másod)példány. A levél tetején bélyegző az alábbi adatokkal: ÉLIÁS JÓZSEF ref. lelkész, író, H-4032 Debrecen, Egyetem sugárút 70. T: 0036-52/26-537. (Éliás József a Bimbó út 51. államosítása után a hagyatékában fellelt iratok tanúsága szerint először 1965. augusztus 15-én fordult levélben dr. Kádár Imréhez javasolva, hogy az Egyház kérje vissza az ingatlant. E levelét „Igen szigorúan bizalmas!!!” jelzettel látta le, ezért a dokumentumot nem közöljük.

még a hit és a hűség állapotában levő), tapasztalt – Dr. Kádár Imrének adtak olyan – USA-beli közjegyzővel hitelesített felhatalmazást, miszerint a Bimbó út 51. sz. ingatlanal szabadon rendelkezhet veszélyeztetettség esetén. Ez az „eset” hamar bekövetkezett: a pártállam hajsztát indított az idegen tulajdonok, tulajdonosok s azok megbízottai ellen. Erre való tekintettel kötötte meg a lehető legszabályosabban Dr. Kádár Imre a Magyarországi Református Egyházzal az ajándékozási szerződést. Így lett a Bimbó út 51. sz. ingatlan a MRE telekkönyvi tulajdona.

[Kézzel aláírva: „Éliás József”]

[2. o.] /Tanúságtételelem folytatása:/

Elképzelhető, milyen váratlanul ért minket az előadottak után a Bimbó út 51. „folytatásos” államosítása. Kénytelen vagyok kissé részletesebb lenni. Az adott napon késő délután (alkonyba hajlóan) Dobos János kollégabarátomék vendége voltam, amikor kaptam a telefont a Bimbó út 51.-ből, mert sürgősen jelen kellennem, vár a négytagú államosító bizottság. Már egyébként is menni készültem a közelgő bimbóúti bibliaórára, de hát villamossal és autóbusszal pontosan érkeztem volna meg, így viszont taxit kellett rendelnem. Mikor az imaterembe léptem, már számos testvérünk jelen volt (riadt tekintettel néztek), előttük közölte velem az államosító bizottság, miért jött. Elmondták, hogy a bentlakóknak gondoskodnak lakásról záros határidőn belül, de „holnaptól” már nem léphetek be az épületbe.

A négy államosító az én megérkezésemig is beszélgetett, sőt ingerülten vitatkozott a bibliaórára várakozókkal, akik a hivatalos aktus után – csitításom ellenére – közölték, hogy „nem fogunk belenyugodni ebbe a galádságba!” Persze én se nyugodtam bele, ezért a Bimbó út 51 államosítása széles egyházi körökben megütközést keltett. Az államosítás spiritus rectorai erre nem számítottak, de anélkül, hogy feladták volna tervüket, ahhoz a fogáshoz folyamodtak, hogy az állam csak bérbe veszi a Bimbó út 51.-et. Persze a lényegen ez egyáltalán semmit se változtatott: én többé nem léphettem be, a bentlakókat elköltöztették és az ingóságokat – igaz, leltár ellenében (mellékletként csatolom) – elhurcolták. Kb. egy év múlva telefonon kerestem fel a kereskedelmi minisztériumnak azt az osztályvezetőjét aki az épületet használatba vette – személyesen nem fogadott – és érdeklődtem, hogy mikor fizetnek bérleti díjat a bérlemény után. Lakonikus volt a felelet: Soha se, mert közben az ingatlant államosították, ezt „Kiss Róland elnök úrral élőszoval közölték”. Kértem, hogy e végzésüket küldjék meg írásban. A főosztályvezető a fülembé nevetett, mondván: Hogyne! Hogy maga a papírunkat meglobogtassa, ismerjük magát!

A Bimbó út 51. célját tekintve kell néhány eligazító s remélem, hitelesnek minősíthető szót írnom. Az ajándékozási szerződés szövegében van egy félreérthető kifejezés: zsidómisszió. A sietséggel magyarázható, hogy Dr. Kádár Imre e kifejezést kommentár nélkül használta. A „zsidómisszió”-n

általában térítést értenek valamelyik felekezetbe, prozelita-gyűjtést. Az IHCA már csak azért sem lehetett ilyen célú, mert legalább 13 felekezetből kerültek ki tagjai, lényege szerint ökumenikus szerv mind a mai napig. A Bimbó út 51 az államo- [kézzel aláírva: „Éliás József”] [3. o.] /tanúságtétel folytatása:/ sítás előtt olyan lelkigyakorlatos ház volt, amelynek a szellemiségét a keresztyén és zsidó közeledés munkálása, a MÁSSág szeretetben elfogadásának bibliai-teológiai alapozása, a feltétel nélküli humanitás gyakorlása határozta meg. Amikor az IHCA vezetője, Reverend Jacob Peltz meglátogatott minket és látta egyik sorozatunk hirdetésének a plakátját e szöveggel: Zsidóknak a keresztyénségről, keresztyének [utólag kézzel beszúrva: „nek”] zsidóságról, – szinte felkiáltott, mondván: Erre van most nagy-nagy szükség. E célhoz kapcsolatosként társult, hogy – mivel a MRE-nak Budapesten a Bimbó út 51 volt az egyetlen lelkigyakorlatos háza (ezért olyan nagy a hiánya) – teológiai tanári, egyházkerületközi, presbiteri, evangelizációs konferenciák szüntelen sora adta a lelkigyakorlatos ház programját.

Az előadott tanúságtételt alátámasztva mellékelem:

- 1/ az ajándékozási szerződést,
- 2/ a birtoklapot,
- 3/ az államosítást leplező un. bérleti szerződést,
- 4/ a belső leltárt,
- 5/ ingósági leltárt,
- 6/ épületi alaprajzokat.

Abban a reményben, hogy egyházunk visszakapja a számára feltétlenül szükséges és eddig nehezen nélkülözött, elvitathatatlan tulajdonát képező ingatlanát és az illetéktelen használók bocsánatot kérnek a MRE-től ezért az orzásukért vagyok

testvéri üdvözléssel:

[Kézzel írva: „Éliás József”]

Debrecen, 1991. szeptember 5. [50 szerepelt]. /Éliás József/

református lelkész,

nyug. lelkipásztor

[Kézzel hozzáírva:] a „Jó Pásztor” Misszió

volt igazgató lelkésze,

alapítványi ügyvivő,

az IHCA of Hungary főtitkára.

31. Éliás József levele a Magyarországi Református Egyház Zsinati Elnökségének 1991. szeptember 17.⁵⁵

A MAGYARORSZÁGI REFORMÁTUS EGYHÁZ ZSINATI
ELNÖKSÉGÉNEK,

Budapest

Abonyi u. 21.

1146

Főtiszteletű Zsinati Elnökség!

Kötelességemhez híven jelentem, hogy a Magyarországi Református Egyház kizárólagos és telekkönyvi kivonatát képezte 1949. augusztus 26.-tól a Bimbó út 51. sz. alatt levő, 463.70 négyszögölnyi ház- és telekingatlan, állandó konferenciai telep és templomi szolgálatra is használt ingatlan, amelyet

1951. október 18.-án (alattomos módon) államosítottak. Azóta is a kereskedelmi minisztérium alkalmi felhasználásában van.

Annak, aki megtekinti ezt a rózsadombi ingatlanunkat, felesleges ecsetelnem, milyen eszményi szolgálati helye lenne ez Egyházunknak. Éppen ezért javaslom, hogy a Főtiszteletű Zsinati Elnökség tegye meg a szükséges lépéseket azért, hogy a jogos tulajdonos, a MRE visszakapja azt az ingatlanát, amelytől jogtalanul megfosztották.

A fentiekkel kapcsolatos okmányok birtokomban vannak, ezeket kész vagyok – jegyzőkönyv ellenében – annak a küldöttnek vagy küldöttségnek átadni, amelyet átvételével megbíz a Főtiszteletű Elnökség. E küldöttséggel vagy küldöttel együttműködve ismertetem a „Bimbó út 51” – szintén jegyzőkönyvbe foglalandó – történetét.

Adatok

A Bimbó út 51. tulajdonjogának kelte 1949. aug. 26, telekkönyvi bejegyzésének kelte 1950. aug. 4.

A Bimbó út 51. telekkönyvi adata 6405 A+3 sorsz. 12806-807 a helyrajzi szám. Terület: 463.70 négyszögöl.

Az államosítás kelte 1951. október 18.

Testvéri üdvözléssel:

Debrecen, 1991. szeptember 17. Éliás József
református lelkész,

⁵⁵ Éliás József hagyatéka, magántulajdon. Másolatban a közzétevő birtokában. 1 oldal aláírt gépkelt (valószínűsíthetően másod)példány. A levél tetején bélyegző az alábbi adatokkal: ÉLIÁS JÓZSEF ref. lelkész, író, H-4032 Debrecen, Egyetem sugárút 70. T: 0036-52/26-537

Ajánlott nyug. lelkipásztor

32. A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának levele Éliás Józsefnek 1992. május 22⁵⁶.

A Magyarországi Református Egyház Zsinatának Irodája

Budapest XIV. Abonyi utca 21.

Telefon: 1-227-870, 1-227-878, 1-227-879

Postacím: 1440 Budapest Postafiók: 5.⁵⁷

T.M. 259⁵⁸/1992

Nagytiszteletű

Éliás József lelkész, író úrnak

DEBRECEN

Egyetem sugárút 70.

4032

Budapest, 1992. május 22.

Kedves Jóska Bátyám!

Elnézéset kérem, hogy leveledre ily késve válaszolok, és hogy még a Bimbó u. 51. ügyében nem adtam tájékoztatást.

Ez azért is történt így, mert akkor szerettem volna írni, amikor valami érdemlegeset tudok közölni Veled.

A helyzet a következő:

Az épület visszaigénylését időben beadtuk, azt a Minisztérium elfogadta, igényünket elismerte és ennek nyomán a telekkönyvnel 10 évre letiltott minden tulajdonjog változtatást.

Ugyanakkor felhívta a figyelmünket arra, hogy vegyük fel a kapcsolatot az épület használati jogát élvező Budapesti Fővárosi Önkormányzattal a további tárgyalásokra nézve. Tudniillik az épületben a Fővárosi Önkormányzat által működtetett leánykollégium van.

Az első tárgyalás megvolt a Fővárosi Önkormányzat és a magyarországi Református Egyház képviselői között, több más ügyben is. Ezen megneveztek azokat, akik az Önkormányzat részéről a Bimbó út 51. ügyében ille-

⁵⁶ Éliás József hagyatéka, magántulajdon. Másolatban a közzevető birtokában. Eredeti, aláírt két oldalas gépelt irat. Az aláíráson a „Magyarországi Református Egyháza Zsinata” körbélyező.

⁵⁷ Fejléces papírra előnyomva

⁵⁸ kézzel beírva

tékesek. Itt tartunk ma. A jövő héten valószínűleg meglesz az első érdemi tárgyalás is.

Azok a bennfentesek – és akik ismerik az efféle ügyeket – nem nagyon biztatnak, mert az SzDSz vezetésű Önkormányzat rendkívül keményen ellenzi az ingatlanok egyházi tulajdonába való visszajuttatását.

Ez megmutatkozik a Bethesda Kórházzal kapcsolatos tárgyalásokon is, hiszen mindig újabb és újabb követelésekkel állnak elő, ami hovatovább lehetetlenné [2. o.] teszi az ügy végzését és gyors lerendezését.

Jóska Bátyám! Az eredeti dokumentumokat, melyeket voltál szíves a rendelkezésünkre bocsátani, nem tudom visszaküldeni Neked, mert a tárgyalások folyamán bármikor szükség lehet rájuk, de szívesen felajánlom, hogy már most – ha szükséges – mindenről készítünk másolatot addig is, amíg le nem záródik valamilyen formában ez az egész ügy.

Jó egészséget kívánva sok szeretettel köszönt:

(Merétey Sándor)

osztályvezető

33. A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának levele Éliás Józsefnek 1992. július 13.⁵⁹

A Magyarországi Református Egyház Zsinatának Irodája

Budapest XIV. Abonyi utca 21.

Telefon: 1-227-870, 1-227-878, 1-227-879

Postacím: 1440 Budapest Postafiók: 5.⁶⁰

T.M. 358⁶¹/1992

Nagytiszteletű

Éliás József református lelkész, író

DEBRECEN

Egyetem sugárút 70.

4032

Budapest, 1992. július 13.

Kedves Jóska Bátyám!

⁵⁹ Éliás József hagyatéka, magántulajdon. Másolatban a közzetevő birtokában. Eredeti, aláírt két oldalas gépelt irat. Az aláíráson a „Magyarországi Református Egyház Zsinata” körbélyegző.

⁶⁰ Fejléces papírra előnyomva

⁶¹ kézzel beírva

Végre valahára hozzájutottunk a Bimbó út 51.-nek az Általad rendelkezésünkre bocsátott anyagával foglalkozni.

A másolatokat megcsináltuk és most mellékelten szeretettel küldöm.

Sajnos úgy néz ki, hogy a Bimbó u. 51. visszakerülése egyházi tulajdonba nem az idei témák közé tartozik, éppen az ott működő leánykollégium miatt. De reméljük, hogy jövő őszre már birtokba vehetjük és az eredeti céloknak megfelelően használhatjuk.

Kedves leveledet, tájékoztatásaidat, segítségedet – melyek igen fontosak voltak – hálásan köszönöm.

Engedd meg, hogy ezúton is jó egészséget, sok áldást kívánjak.

Szeretettel köszönt:

(Merétey Sándor)

osztályvezető

Dokumentumok listája

1. Az International Hebrew Christian Alliance Magyarországi Szövetsége Választmányának jegyzőkönyve – 1947. szeptember 8. /részlet/ 105
2. Az International Hebrew Christian Alliance Magyarországi Szövetsége Választmányának jegyzőkönyve – 1948. január 25. /részletek/ 106
3. Az International Hebrew Christian Alliance Magyarországi Szövetsége választmányának jegyzőkönyve – 1948. április 29. /részletek/ 106
4. A Magyar Evangéliumi Egyházak „Jó Pásztor” Missziói Alapítványa Igazgatósági ülésének jegyzőkönyve – 1948. október 28. /részletek/ 108
5. Az International Hebrew Christian Alliance Magyarországi Szövetsége választmányának jegyzőkönyve – 1949. január 21. /részletek/ 109
6. Az International Hebrew Christian Alliance Magyarországi Szövetsége rendes közgyűlésének jegyzőkönyve – 1949. január 22. /részletek/ 110
7. A Magyar Evangéliumi Egyházak „Jó Pásztor” Missziói Alapítványa elnöki tanácsának jegyzőkönyve – 1949. március 2. /részletek/ 111
8. A Magyar Evangéliumi Egyházak „Jó Pásztor” Missziói Alapítványa Igazgatósági ülésének jegyzőkönyve – 1949. március 2. [161. o.] /részletek/ 112
9. Kádár Imre meghatalmazása - 1949. március [?] 113
10. Kádár Imre általános meghatalmazása az IHCA USA-tól 113
11. Az International Hebrew Alliance Magyarországi Szövetsége választmányának jegyzőkönyve – 1949. március 28. /részletek/ 113
12. Az International Hebrew Alliance Magyarországi Szövetsége választmányának jegyzőkönyve – 1949. április 25. /részletek/ 115

13. A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje „Jó Pásztor” Albizottsága ülésének jegyzőkönyve – 1949. július 6. /részletek/ 115
14. A Magyar Evangéliumi Egyházak „Jó Pásztor” Missziói Alapítványa igazgatóságának jegyzőkönyve – 1949. július 29. /részletek/ 116
15. Ajándékozási szerződés leirata 1949. augusztus 26. 117
16. A Magyar Evangéliumi Egyházak „Jó Pásztor” Missziói Alapítványa igazgatóságának jegyzőkönyve – 1949. november 21. /részletek/ 120
17. A Magyar Evangéliumi Egyházak „Jó Pásztor” Missziói Alapítványa igazgatóságának jegyzőkönyve – 1949. december 15. /részletek/ 120
18. A Magyar Evangéliumi Egyházak „Jó Pásztor” Missziói Alapítványa Elnöki Tanácsülésének jegyzőkönyve – 1950. július 22. /részletek/ 121
19. A Magyar Evangéliumi Egyházak „Jó Pásztor” Missziói Alapítványa igazgatóságának jegyzőkönyve – 1950. július 22. /részletek/ 121
20. a Magyar Evangéliumi Egyházak, „Jó Pásztor” Missziói Alapítványa elnöki tanácsának 1950. szeptember 6-án du. 4 órakor a Bimbó út 51. sz. a. megtartott üléséről. 122
21. a Magyar Evangéliumi Egyházak, „Jó Pásztor” Missziói Alapítványa igazgatóságának 1950. szeptember 6-án szerdán du. 5 órakor a Bimbó út 51. sz. a. megtartott üléséről. 122
22. A Református Egyetemes Konvent Zsidó- és Pogánymissziói Munka-ága intézőbizottsági ülésének jegyzőkönyve – 1950. október hó 17. /részletek/ 123
23. A Magyar Evangéliumi Egyházak „Jó Pásztor” Missziói Alapítványa igazgatóságának jegyzőkönyve – 1950. december 27. /részletek/ 123
24. Szerződés leirat – 1951. október 18. 124
25. Leltárfelvételi jegyzőkönyv – 1951. november 1. 126
26. A Magyar Evangéliumi Egyházak „Jó Pásztor” Missziói Alapítványa igazgatóságának jegyzőkönyve – 1951. december 17. /részletek/ 127
27. Hajós Emil levele a Református Egyetemes Konvent Elnökségének – 1952. február 29. 127
28. Hajós Emil levele a Református Egyetemes Konvent Elnökségének – 1952. április 19. 128
29. A Magyar Evangéliumi Egyházak „Jó Pásztor” Missziói Alapítványa igazgatóságának jegyzőkönyve – 1952. szeptember 3. /részletek/ 128
30. Éliás József - Tanúsítvány 1991. szeptember 5. 130
31. Éliás József levele a Magyarországi Református Egyház Zsinati Elnökségének 1991. szeptember 17. 133
32. A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának levele Éliás Józsefnek 1992. május 22. 134
33. A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának levele Éliás Józsefnek 1992. július 13. 135

FŐESPERESEK, KRÓNIKAÍRÓK,
MONOSTOROK (TANULMÁNYOK)

Szerk. Farkas Csaba (Az Árpád- és Anjou-kor archontológiájának kérdései 5.) Kronosz Kiadó, Pécs 2023, 245. o.

ARCHDEACONS, CHRONICLERS, MONASTERIES (STUDIES)

Ed. Farkas, Csaba (Studies in the archontology of the Árpád and Anjou periods 5.) Kronosz Kiadó, Pécs 2023, p 245.

A 2019-ben Font Márta vezetésével induló Középkori Magyar Egyházi Archontológia (1000–1387) Kutatócsoport az Árpád- és Anjou-kori egyháztörténeti kutatások aktuális eredményeinek közzétételét, valamint egy intézménytörténeti és archontológiai munka elkészítését tűzte ki célul. Immár a sorozat ötödik kötetét, egy újabb tanulmánykötetet vehetünk kézbe *Főesperesek, krónikaírók, monostorok* címmel, amely a kutatócsoport egyes tagjainak tudományos munkáit tartalmazza. A Farkas Csaba által szerkesztett kötet három fejezete különféle szempontok alapján közelíti meg a középkori Európa, valamint a Magyar Királyság vallás- és egyháztörténetének bizonyos kérdéseit.

A könyv első írása *Párhuzamosság vagy unió? Ortodox keleti szlávok a lengyel-litván uralom alatt a 13-15. században* címmel kissé kilóg a kötet témáinak sorából kelet-európai kitekintése miatt. Font Márta professzor-asszony, a középkori Kelet-Európa történelmének kutatója az egyházi unió kérdésével, a hatalmi viszonyok és az egyház helyzetének összefüggéseivel foglalkozik, fókuszálva a Kijevi Rusz lengyel és litván befolyás alá került területeire. Az előzmények – a Rusz és Lengyelország államiságának és egyházszerzetének kezdetei, valamint a litvánok keleti terjeszkedése és megkeresztelkedése – felvázolása után a 13. századi mongol hódítás hatásainak leírását látjuk: a Kijevi Rusz területének nagy része mongol uralom alá került, nyugati területei pedig litván és lengyel fennhatóságúvá váltak. A Rusz különböző régióiban más-más hatalmi viszonyok alakultak ki, s ez a következő évszázadokban erősen befolyásolta az egyház formálódását, az egykori ortodox egyház egysége megingott. A lengyel uralom alatt álló területeken (Halics-Volhínia) a római katolikus és az ortodox egyházszerzet párhuzamos jelenléte volt jellemző, s ennek jegyében a 13–15. század folyamán a vallási unióra való törekvés figyelhető meg, melynek egyes szakaszait, támogatóit, illetve ellenzőit, valamint az elképzelések és kísérletek kimenetelét a tanulmány részletesen bemutatja.

Thoroczkay Gábor, az ELTE Bölcsészettudományi Karának docense, a kutatócsoport külső közreműködője az Árpád- és kora Anjou-kori egyháztörténetre kiterjedő kutatói tevékenysége során az érsekségek és püspökségek mellett a káptalanok intézményét (székesfehérvári, pozsonyi, nyitrai

káptalan) is számos esetben vizsgálta. Rövid tanulmányában két olyan esetet hoz fel, ahol társaskáptalanok mellett kisebb káptalanok működése figyelhető meg a 13. századtól kezdődően. Ugyanis a Szent István által, az 1010-es évek második felében alapított székesfehérvári társaskáptalan árnyékában egy másik káptalan is létezett, s ez a jelenség az Orseolo Péter király idején létrejött óbudai prépostság esetében is megfigyelhető volt. A királykoronázás helyszínéül szolgáló fehérvári prépostság, illetve az esztergomi érsek joghatósága alá tartozó budai társaskáptalan történetének ismertetése után e tekintélyes társaskáptalanok mellett épült kiskáptalanok bemutatását látjuk: mind a Fehérváron egykor (valószínűleg a török korig) működő, Szent Miklósnak szentelt egyházi testület, mind a 14. század végén megszűnő, óbudai Szűz Mária-káptalan tagjai szorosan kapcsolódtak a mellettük lévő nagyobb társaskáptalanhoz. A történész szerint a két jelentős prépostság mellett működő kiskáptalan keletkezésének okát a presztízs fényében érdemes keresnünk.

A fehérvári egyház történetével foglalkozó Ribí András, a kutatócsoport tudományos munkatársa *Kálti (?) Márk fehérvári örkanonok (1357/1358-1368). Megjegyzések a 14. századi krónikakompozíció feltételezett összeállítójának életrajzához* című tanulmányában a szakmában Kálti Márk néven ismert krónikaszerkesztő máig bizonytalan életpályáját tekinti át újabb források felhasználásával. A szerző már korábbi archontológiai kutatásai során is hangsúlyozta, hogy az említett krónikás életrajzi adatai jóval 1358 után – egészen 1368-ig – kimutathatóak, tehát felülírhatóak a korábbi szakirodalom (Jakubovich Emil, Kristó Gyula, Szovák Kornél) Kálti Márkkal kapcsolatos megállapításai, amely által számos új probléma vetődik fel egy ismertnek vélt egyházi személy élete kapcsán. Feltételezett egyházi pozícióinak – udvari pap, Buda-váraljai plébános, fehérvári kanonok, szerémi prépost, fehérvári örkanonok – kronológiája az újabb vizsgálódások fényében tele van ellentmondásokkal, vagyis lehetséges, hogy ezek az egyházi tisztségek nem feltétlenül ugyanarra a Márkra vonatkoznak. Fehérvári örkanonokként való említéseit tanulmányozva az sem egyértelmű, hogy ez a személy azonos lenne Márk szerémi (kői) préposttal. Továbbá ezen új megállapításokat tekintve a 14. századi krónikakompozíció szerzőségének kérdését is újra kell gondolni. A vonatkozó korszak okleveles anyagát feldolgozva a kutató hat-hét különböző, Márk nevű klerikus létezését sem zárja ki a 14. század közepén, ami igen problémássá teszi az említett személy életének rekonstruálását. Ribí András Kálti (?) Márk történetéről szóló írása jól szemlélteti azt, hogy archontológiai kutatások által a középkori magyar történelem mindezidáig közismert eseményei vagy személyei egészen új megvilágításba is kerülhetnek.

A Pécsi Tudományegyetem és a kutatócsoport munkatársa, az Árpád-kor kutatója, Báling Péter munkájában a Maros menti monostorhálózat kialakulását gazdaságtörténeti összefüggésben vizsgálja. A tanulmányban közzétett 17 monostor története a források szűkösége miatt nehezen vizs-

gálható, a szerző mégis a korábbi történelmi álláspontok összefoglalásával igyekszik pontosabb képet felvázolni az elfeledett Maros menti monostorok keletkezéstörténetéről. A tanulmány első részében egyrészt a téma historiográfiai kontextusa kap helyet, elsősorban Koszta László egyháztörténész a Dél-Magyarország egyházi topográfiájáról szóló munkájának megállapításaiból kiindulva, ugyanakkor a szerző táblázat formájában is szemlélteti a régebbi szakirodalmak hipotéziseit. Másik fontos lépés a Maros menti monostorláncra vonatkozó (Koszta által is felhasznált) forrásanyag bemutatása, mely oklevelekből és Szent Gellért püspök legendájából áll. A historiográfiai vélemények és a vonatkozó forrásbázis áttekintését követően a tanulmány szerzője saját véleményével egészíti ki a releváns szakirodalom helytálló megállapításait: szerinte a Maros menti monostorhálózat valószínűleg a 12. század elején alakult ki, ami nagyban összefügg a folyón történő sószállítás növekvő jelentőségével, a szállításba ugyanis a vizsgált régióra jellemző magánalapítású egyházak is bekapcsolódtak. Az alapításoknál azonban nem feltétlenül kell a klasszikus értelemben vett monostorokra gondolnunk, mivel más egyházakat, pl. korábban alapított templomokat is magában foglalt a *monasterium* megnevezés.

A középkori magyar archontológiai kutatásokhoz az intézmények mellett hozzá tartozik az egyházszervezet különféle szintjeinek tanulmányozása is, s ennek megfelelő példája a soron következő két dolgozat. Az ELTE-n végzett, a kutatócsoportban tevékenykedő Galambosi Péter a zalai főesperesség kialakulását, fejlődését és sajátosságait vizsgálja, valamint a plébániahálózat elemzését hajtja végre az Árpád- és Anjou-kor tekintetében, mérlegelve a korábbi történelmi kutatás eredményeit. A tanulmány kontextusát biztosítva elsőként az előzmények terén a 10. században élt Bulcsú megkeresztelkedésének és a Zala területén ekkoriban megjelenő keleti rítusú kereszténység hatásainak összefüggését tárgyalja. Ezek után a Zala-vidék korai egyházi szervezetének helyi szintű kialakulásával kapcsolatos kérdésekre helyezi a hangsúlyt, kitér az egyházi és a világi közigazgatás viszonyára, a vármegyék és a főesperességek kapcsolatára és eltérő határainak okára, az egyházi tisztségek (*archidiaconus* és *archipresbiter*) korabeli megjelenésére, a helyi plébániahálózat létrejöttének mikéntjére és a mongol invázió hatásaira. Megállapításait a régészeti kutatások eredményeinek ismertetésével is igyekszik alátámasztani. Tanulmányának fontos részét képezi a zalavári apátság joghatósága alatt lévő plébániaegyházak témája – mint a helyi egyházi rendszer egyedi jelensége –, illetve annak az 1332–1337. évi pápai tizedjegyzéknek vonatkozó részeivel foglalkozik, mely az Árpád-kori, kora Anjou-kori Magyarország egyházszervezetének legteljesebb képét hagyományozta az utókorra. Ennek fényében a tanulmányt követő adattárban a zalai főesperesség 133 plébániáját sorolja fel, valamint térképen is ábrázolja a 1330-as évek viszonyai közepette. A helyi szintű egyházak gyors fejlődése figyelhető meg, s a szerző hangsúlyozza,

hogy a plébániahálózat kialakulása a korabeli népesedési viszonyokkal áll szoros összefüggésben.

A felvidéki egyházi intézmények kutatója, a szintén a kutatócsoportban tevékenykedő Buják Gábor mind a magyar, mind a szlovák egyháztörténet-írás szempontjából jelentős tanulmányt adott közre *Liptó középkori templomhálózatának kialakulása és egyházszerkezete* címmel, amelyben a középkori magyar egyházszerkezet különféle szintjeinek vizsgálata figyelhető meg az észak-magyarországi Liptó vármegyében egészen a 16. századig. A szerző a rendelkezésre álló források, adattárak és szakirodalmak, valamint a régészeti és művészettörténeti eredmények segítségével a helyi egyháztörténet részletes áttekintésére, valamint egy újszerűbb, táblázatokkal és térképekkel teli adattár elkészítésére vállalkozott. Kiindulópontja a már említett 1332–1337. évi pápai tizedjegyzék volt, melynek rendszeretlen forrásközlését, s ennek nyomán a korábbi szakirodalmak tévedéseit igyekszik tisztázni: bizonyára a tizedjegyzékben felsorolt 20 egyháznál jóval többel kell számolnunk a 14–15. századi Liptó területén. Az említett jegyzékből és két 16. századi összeírásból ismert egyházak keletkezési idején kívül a liptói templomhálózat kialakulásának jellemzőiről, a különféle egyháztípusokról (királyi birtokon létrehozott anyaegyházak, nemesi alapítású parochiális egyházak, filiális egyházak, városi plébániák, telepes falvak egyházai) is olvashatunk. A szerző továbbá kiemeli a templomhálózat bővülésével járó (egyházak, illetve a nemesi rokonok közötti) pereskedést, konfliktusokat, kártérítések szükségességét is. Végül a liptói templomhálózat középkorvégi helyzetébe kapunk betekintést: a Liptóban a 14. századtól megfigyelhető önszerveződéses – alesperesség és a papi testvérület – funkciója, működése kerül tárgyalásra. A tanulmányban ismertetett információk a függelék hat táblázatában és két térképén is visszaköszönnek, valamint a Romhányi Beatrix munkájához hasonló adattárban 44 liptói egyház középkori történetét ismerhetjük meg.

A kötet szerkesztőjének és a kutatócsoport munkatársának, Farkas Csabának az egri székesegyház alsópapságát vizsgáló tanulmánya, amely a székes- vagy társaskáptalanok személyi összetételéről szóló munkák szerves részét képezi, a kötet záró írása. Az utóbbi időben intézményi szinten egyre több kutatás járul hozzá a káptalani társadalom alsó rétegének jobb megismeréséhez, legfőképpen a hiteleshelyi tevékenység kapcsán. A szerző mindenekelőtt az alsópapsággal kapcsolatos fogalmakat, elnevezéseket igyekszik tisztázni, majd a karpapok, oltárigazgatók és karbeli klerikusok csoportjára fekteti a hangsúlyt, akik esetében hiteleshelyi kiküldetéseik elemzését végzi el a 14. századtól fennmaradt forrásanyag segítségével. Ez alapján az alsópapság személyi állományának, a személyzet nagyságának, a kiküldetések számának, gyakoriságának, típusainak, céljának és földrajzi megoszlásának kérdéskörével foglalkozik, kitérve a klerikusok neve mellett megjelenő címek és rangok jelentésére, valamint az alsópapság karrier-lehetőségeire is. A kutatás részletes eredményeit még átláthatóbbá teszik a

függelékben közölt táblázatok: az első az egri székeskáptalani alsópapság tagjainak (131 személy az 1303 és 1400 közötti periódusban) nevét és a rájuk vonatkozó forrásokat adja meg, a második az említett három csoport megyénkénti kiszállásainak adatait tartalmazza, míg az utolsóban a káptalan aljegyzői és a karbeli klerikusok közötti viszony lehetősége rajzolódik ki. Láthatjuk, hogy az alsópapságnak igen fontos szerepe volt a külső hitelshelyi munkában, földrajzilag és a tevékenységi kör szintjén is sajátosságok figyelhetőek meg – a kanonokokkal összehasonlítva. A legnagyobb, további vizsgálódásra váró kérdés a mobilitás mértéke, amely a korábbihoz képest sokkal árnyaltabbnak mutatkozik.

A kötet tanulmányai jól reprezentálják a munkáját hamarosan befejező, nagyszabású kézikönyvet közzétenni szándékozó egykori akadémiai, ma a HUN-REN kutatói hálózathoz tartozó kutatócsoport tevékenységét.

(ism: Bálint Krisztina)

A BÖLCSESSÉG KEZDETE AZ ÚR FÉLELME.

Magyar nyelvű antifónák 16–17. századi kéziratokban és nyomtatványokban, énekeskönyvekben és graduálokban, Budapest, Hun-Ren Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2021.

THE FEAR OF THE LORD IS THE BEGINNING OF WISDOM
Hungarian-language antiphons in 16th–17th century manuscripts
and printed works, hymnbooks and graduals, Budapest, Hun-Ren
Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2021.

A középkori magyar antifónákról – ideértve a magyarországi latin nyelvű, magyar nyelvű és a magyarországi egyházak hatáskörében lévő, külföldi egyházi intézmények repertoárját – több munka született. Kiemelkedik ezek közül Csomasz Tóth Kálmánnak a *Régi Magyar Dallamok Tára* című kétkötetes forráskiadása, melyben az antifónák azon tételeit gyűjtötte össze, amelyek szerepeltek a 20. századi liturgikus életben, olyan módon, hogy bekerülhettek az egyházi énekeskönyvekbe. Fontos megemlíteni Dobszay László nevét is, aki megalapozta a későbbi antifónakutatásokat, illetve akinek „iskolája” – Csomasz Tóth Kálmán mellett – nagy hatást gyakorolt Ferenczi Ilona 2021-es kötetére, valamint az azt megelőző kutatásaira.

Dobszay *Corpus Antiphonarum – Európai örökség és hazai alakítás* című nagyszabású, 2003-ban megjelent könyve alaposan ismertette a középkori antifónák helyzetét azok európai és hazai, magyar kontextusában.¹ Részletes leírást nyújtott a középkori antifónák tónusairól, melyeket Dobszay hat főcsoportba osztott (A–F). Ezt a fajta felosztást azóta Mészáros Péter is használta *Az Ó-antifónák és megzenésítéseik* című 2013-as DLA doktori értekezésében.² Mészáros ugyan a középkori antifónák kisebb szegmensét érintette, de az ’ó’ kezdetű antifónákat (inkább a német és az észak-itáliai régióra jellemző)³ zenei és egyben irodalmi összefüggésben is elemezte. Mészárosnál, érthető okokból, a zene felőli megközelítés dominált, és a II. tónus (az egyik legnagyobb tónusrepertoár) részletes bemutatása állt az értekezés középpontjában.

A középkori magyarországi antifónarepertoár rengeteg tételt – antifónát és antifónatöredéket – tartalmaz. Az „összmagyar repertoárt”⁴ Dobszay a fentebb említett *Corpus Antiphonarum* című művében részletesen bemutatta, forráshelyeivel együtt. Ugyanakkor leírta, hogy olyan hatalmas

¹ Dobszay László: *Corpus Antiphonarum. Európai örökség és hazai alakítás*, Budapest, Balassi Kiadó, 2003.

² Mészáros Péter: *Az Ó-antifónák és megzenésítéseik*. Budapest, LFZE (DLA értekezés kézírata), 2003.

³ Vö. ehhez Dobszay 2003: 52.

⁴ Uo.: 52–59.

maga a középkori „összmagyar repertoár”, hogy tíz tanulmánykötet sem lenne elég annak részletes kidolgozásához és bemutatásához. Dobszay e könyvével nagyon erős alapot adott a későbbi antifónakutatóknak ahhoz, hogy felleljék az antifónák forráshelyeit: énekeskönyvekben, graduálokban és máshol.

Ferenczi Ilona Dobszay tanítványaként folytatta mestere munkáját. Nagy segítségére volt a Dallamtörténeti Munkacsoport,⁵ melynek tagja volt Szendrey Janka, Rajeczky Benjamin (ő maga alapította a munkacsoportot) és maga Dobszay. Ferenczi Ilona is bekapcsolódott a munkacsoport kutatásaiba, amikor a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola zenetudományi tanszakának lett a hallgatója, majd később, 1974-ben a Zenetudományi Intézet munkatársaként folytatta a munkálatokat. Antifónakutatásaihoz nagyban hozzájárult a *Monumenta Monodica Medii Aevi* (MMMAe) sorozata, melyben elsőként jelentek meg az antifónák, saját számozással ellátva. A számozás segíti az antifónák sorrendezését, mivel a zenei tónusok alapján rendezték a számokat négy számjegyű rendszerben. Ez az antifóna-összkiadás tartalmazza a középkori magyarországi latin nyelvű antifónákat, melynek segítségével Ferenczi fel tudta állítani a magyar nyelvű antifónák rendezési elvét, valamint le tudta írni azok értékelését. Mivel az MMMAe összefoglalóan közölte a magyar „antifónairodalmat”, ez meglehetősen terjedelmes bázist biztosított Ferenczi Ilona számára, hogy feldolgozhassa a 16–17. századi magyar nyelvű antifónákat.

Ferenczi Ilona a könyvét tizenkét fejezetre osztotta, függelékekkel ellátva. A kötetben leginkább zenei aspektusból értekeznek a 16–17. századi magyar nyelvű antifónákról: a hangsúlyt az antifónák zenei elemzésére helyezi, nem a szöveg liturgiai, irodalmi vagy nyelvtani vizsgálatára. Ennek ellenére bőséges információt nyújt az antifónák szövegeinek háttéréről is. A szövegeket minimális mértékben modernizálta a könnyebb olvashatóság végett.

Fontos kiemelni, hogy csak azok a magyar nyelvű antifónák képezik az értekezés tárgyát, amelyek dallammal vannak ellátva. 515 darabos repertoárt írt össze Ferenczi, 37 forrást felhasználva, melyek énekeskönyvben, graduálban, zsoltároskönyv kéziratos kiegészítésében, énekeskönyv kéziratos kiegészítésében és ordináló füzetben jelentek meg kéziratos vagy nyomtatott változatban (15). A fennmaradt forrásokat Ferenczi öt csoportra osztotta felekezeti szempontból, illetve tartalmuk szerint. Az első csoportba tartozik Huszár Gál 1574-ben kiadott második énekeskönyve: az egyetlen olyan protestáns forrás, amely segítségével a teljes főistentisztelet és vespera összeállítható. A második csoportba tartoznak a 17. századi kéziratos református graduálok. A harmadik csoportot a 17. században lejegyzett perikópás graduálok adják (Öreg graduál). A negyedik csoportba az Eperjesi graduál tartozik, az egyetlen evangélikus graduál. Az utolsó csoportba

⁵ Ferenczi 2011: 11. (A továbbiakban a recenzeált kötet lapszámára a főszövegben, zárójelben hivatkozom.)

tartoznak a 17. századi kéziratos és nyomtatott unitárius énekeskönyvek, valamint graduálok (15). A legfontosabb nyomtatott források közé tartoznak Huszár Gál énekeskönyvei és az Öreg graduál. Kéziratos források esetében a legfontosabb volt a Csáti graduál, a Patay (Sárospataki) graduál, az Eperjesi graduál és a Tornai graduál (21–43). Ferenczi Ilona a könyve első fejezetének végén összegzi a dallamok nélküli antifónák forrásait, melyek nem kerültek bele a VIII. fejezetben a magyar nyelvű antifónák közreadásába.

A könyvben az antifónák elemzésén és azok csoportosításán, rendszerezésén van a hangsúly. Mindezek mellett Ferenczi nem hagyta ki az antifónák liturgikus funkciójának bemutatását sem. Megemlíti, hogy az antifónák a zoltáréneklés szabályozásában játszottak fontos szerepet, tehát egy-egy antifóna meghatározta, hogy az utána következő zoltárt milyen tónusban kell recitálni (61). Ferenczi sorba rendezte az antifónákat az egyházi ünnepekhez igazodva, amihez nagy segítségére volt Papp Anette mesterdoktori dolgozata, amely nyolc graduálforrás több száz antifónáját csoportosította a liturgikus ünnepek szerint (11). Ferenczi még említést tesz a zoltárokot követő differenciákról – melyek a zoltártónusok dallamos záróformulái, és összekötik a zoltárverset az antifóna kezdetével –, hogy teljes képet adhasson az olvasónak a 16–17. századi liturgikus zenei hagyományról. Könyvének vége felé a zoltárdifferenciák közül nyolcat közre is ad.

A könyv egyik fő kérdése, hogy mi alapján lehet rendszerezni vagy értelmezni a különböző antifónákat. Nehéz meghatározni a 16–17. századi magyar nyelvű antifónákról azt, hogy milyen magyar hagyományt követtek, de a latin források alapján nyilvánvalóvá válik, hogy dallamaik középkori mintákon alapulnak. Így Ferenczi számára adott volt, hogy elsőként az antifónák eredete alapján rendszerezze azokat. A középkori minták és a magyar nyelvű antifóna-változatok összehasonlításával megállapítja, hogy az antifónákat *a pontos fordítástól az önálló alkotásig* skálája szerint lehet csoportosítani (65). Ferenczi az antifónák szövegeinek eredet szerinti csoportosításánál felhasználta Papp Anette tizenkét részből álló kategorizálását (66). Ezt a tizenkét szintes kategorizálást Ferenczi két nagy csoportra egyszerűsítette le. I. a szövegnek van középkori gyökere; II. a szövegnek nincs kapcsolata a középkorral (például evangéliumi szövegek, Pál apostol levelei stb.) (67).

A másik fontos rendezési elv úgy valósult meg, hogy a magyar nyelvű antifónákat a középkori latin nyelvű antifónák európai és hazai összefüggésében háromféle csoportba osztotta. Az első csoportba azok az antifónák tartoznak, amelyek csatlakoznak a nemzetközi repertoárhoz, tehát megtalálhatóak a Corpus Antiphonarium Officiiben (CAO) és a MMAE-ben. A második csoportba tartoznak azok az antifónák, amelyek a magyar és közép-európai használatot erősítik, ami azt jelenti, hogy a CAO-ban nincsenek benne, viszont az MMAE-ben igen. Az utolsó csoportba pedig

azok az antifónák tartoznak, amelyeknek nincsen vagy teljesen elveszett a magyar középkori előzménye. Ez azt jelenti, hogy csak a CAO-ban vannak benne és csak CAO számmal szerepelnek (68).

Azok a magyar nyelvű antifónák, amelyek egyazon szöveg alatt kisebb fordításbeli különbséggel, viszont több dallam formájában (leginkább tonalitásváltó különbségekkel) jelentek meg, külön MNyA (Magyar Nyelvű Antifónák) szám alatt szintén bekerültek a zenei csoportosításba, valamint az MNyA közreadásában. Ilyen változások a maggiore-minore váltás, vagy a hangkészletbeli váltások (pl. 104–4042, vagy 8092–3022 antifónák esetében).

A könyv legfontosabb rendezési elve a már említett zenei, tónusok alapuló kategorizálás volt. Az antifónák követik a gregorián tónusok mintáját, így nyolc tónusra lehet osztani azokat a 'D' hangtól a 'G' hangig terjedően. A tónusok szerinti kategorizálás alapjait Dobszay fektette le, és jellemezte a *Corpus Antiphonarum* című kötetében. A nyolc tónust további alcsoportokra osztotta. Minden tónus hat részre lett bontva, melyet Dobszay A-tól F-ig jelölt, viszont ezeket a csoportokat több egységre bontotta, például az A csoportnak további 8 részegysége van: a mottószerű kezdéstől egészen a kadenciális 'á'-ig.⁶ Dobszay külön variánsokra osztotta a tonalitásváltó antifónákat, és külön csoportosította a hangvariánsokat is. Ezt az átfogó, ámde bonyolult rendszert Ferenczi Ilona kötete leegyszerűsítette, világosabbá tette. Ez azt jelenti, hogy meghagyta a tónusok szerinti (A–F) csoportosítást, de szűkítette azok alcsoportjait. Ennek oka az is lehet, hogy a magyar nyelvű antifónákban egyszerűen nincsen meg az összes, középkori hagyományból átvett alcsoport. Ugyanakkor Ferenczi nem tudta az I. és VIII. tónust nyolc alcsoport alá szűkíteni, ami tisztán mutatja, hogy az 515 darabos magyar nyelvű antifónarepertoár zömét ez a két tónus alkotta. A középkori európai antifónák esetében szintén az I. és a VIII. tónus volt a legkedveltebb.

Ferenczi Ilona könyve közreadja a magyar nyelvű antifónákat táblázatos formában CAO, MMAE és MNyA számokkal ellátva, valamint rövid kottaírási elemzésekkel, a könyv végén pedig kottás formában is. A táblázatok tanulmányozva láthatóak a tónusbeli különbségek, persze csak azoknál az antifónáknál, ahol megtalálható a CAO vagy az MMAE számozás. A számok első számjegyét kell nézni, mert az jelöli, hogy milyen tónusban adták ki az adott antifónát.

Minden antifónához tartozik leírás arról, hogy miként lett javítva, hogy hol található meg a szöveg és a dallama, továbbá arról is kapunk leírást, hogy zeneileg mennyire romlott a kottaírás. A javítások érintették a szövegi változtatásokat, de legfőképpen a dallamokat kellett javítani, néhol akár terces csúszások is fellelhetőek voltak. Ugyanakkor minden antifónáról található egy ambitus összegzés (pl. trichord).

⁶ Dobszay 2003: 161–182.

A leírásokból élesen kirajzolódik a korabeli kottairás és szövegírás romlása (80–88). Nem volt egységesen kialakult kottairás, sem kottanyomatás. Rengeteg esetben hiányzott a zenei kulcs megjelölése. Ferenczi a hiányos zenei képzésből adódó rossz zenei ortográfiának három fokozatát állapította meg. Az első fokozat az, ha a gregorián dallamban egy-két hang elcsúszik. A második fokozatba az tartozik, amikor a hosszabb részek szekunddal–terccel eltolódnak. A harmadik fokozatba pedig azok tartoznak, ahol a teljes tétel a differencia helytelen magasságában, hibás tónusban jelenik meg. Az is hibaforrást jelenthet, amikor megcsonkítják a középkori mintát, ami a tónusra nem jellemző, és bizonytalan folytatást eredményez. A hibák miatt nehéz eldönteni, hogy mi lehet *variáció*, illetve mi az, ami csak *elírás*. Csomasz Tóth Kálmán ezzel kapcsolatban azt kérdezte, hogy „*hol van a variációs szabadság és az elírás, sőt esetleg gyarló íráskészség közötti határvonal, s a kérdéses hely ezek közül melyiknek tekintendő*” (87).

A helyes kottaátírás nagyban megnehezítette Ferenczi Ilona, sőt még Dobszay munkáját is, mivel az volt az egyik legfontosabb kérdés, hogy miként írják le, miként közölik a javított dallamokat. Dobszaytól származott az ötlet, hogy az antifónák dallamait úgy célszerű lejegyezni, hogy ne egymás után, tagoltan, esetleg negyedeket vagy nyolcadokat használva közölik. Dobszay szerint az igényes lejegyzése az volt az antifónáknak, ha az eredeti, ritmus nélküli kottafejeket jegyzik le a hangok közelebb írásával. Ennek a módszernek az a célja, hogy érzékelhetővé váljék a zenei szándék (neumacsoportok), és ne csak egymás utáni hangokat láthassunk.

Ferenczi Ilona továbbfejlesztette Dobszay kottairási módját, és vonalal összekapcsolta az összetartozó hangokat, annak érdekében, hogy látszódjék, mely hangok tartoznak össze, és miként (128). Ferenczi a kottairást évtizedekig fejlesztette, mire közreadta a magyar nyelvű antifónákat. Elsőként az Eperjesi graduál szolgáltatotta a példát, ahol a neumalakzatokba tartozó hangokat közel írták egymáshoz, kötőívvel ellátva. Magyarországon korábban nem volt egységes tematika a régi dallamok lejegyzésében, Mészáros Péter még a 2013-as doktori értekezésében sem jelölte a neumalakzatokat, hanem negyed értékekkel próbálta jelölni a hangok összetartozását. Ferenczi elsőként a német gregorián-kiadások mintájára kezdte el a dallamokat ritmus nélküli kottafejekkel lejegyezni. A Ráday graduál előkészítésénél már készen állt egy egységesen kidolgozott kottagrafika, ami után nem történtek nagyobb változtatások, csak meghagyta a ritmus nélküli kottafejeket.

Az antifónák szövegeinek modernizálásánál kiváló példát nyújtott a Kálmáncsehi graduál közreadása (129). Ezt a módszert alkalmazták Ferenczi Ilonáék a Csáti graduál átírási munkálataiban is. Ferenczi megemlítette, hogy a szövegek javításánál és modernizálásánál meghagyták a régies alakokat, mert teret kíván adni a nyelvészeknek, „*rájuk bízva*” a szövegek mélyebb javítását. A kötet megjelenése óta Korompay Klára „egy nyelvtörténész szemével” elemezte a Ferenczi által közreadott antifónákat.

Rávilágított arra, hogy a könyvben szereplő nyelvi elemeket nyelvészeti szempontból kellene vizsgálni, annak érdekében, hogy fel lehessen mérni a „nyelvállapot archaikus, vagy újító jellegét”, összevetve a korszak nyelvével és szöveghagyományával.⁷

Ferenczi Ilona harminc évnyi kotta- és szövegtörténeti kutatás után adta ki a 16–17. századi magyar nyelvű antifónákról szóló nagyszabású művét, ami által nemcsak egy fontos egyházzenei műfajt mutatott be, hanem megmutatta, hogy miként fejlődött a magyar kottairás. A kötet nagyon magas színvonalú egyházzene-történeti kiadás, mely gyönyörű mintája annak, hogy egy tanítvány hogyan teljesíti be mestereinek munkáját.

(Ism.: Nagy Anna Berta)

⁷ Korompay Klára: *Magyar nyelvű antifónák – egy nyelvtörténész szemével*. In Zenetudományi Dolgozatok, 2019–2020: Ferenczi Ilona tiszteletére, szerk. Kim Katalin, Budapest, BTK Zenetudományi Intézet, 2021. 367–374.

E számunk szerzői / The authors of this issue

BÁLINT KRISZTINA, egyetemi hallgató, történelem MA, Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar
E-mail: balint.krisztina1973@gmail.com

GALAMBOSI PÉTER: tudományos segédmunkatárs, HUN-REN–PTE–ELTE Középkori Magyar Egyházi Archontológia (1000–1387) Kutatócsoport
E-mail: galambosi.peter@abtk.hu

KOVÁCS ESZTER KATALIN, egyetemi hallgató, Történelemtudományi Doktori Iskola, Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar
E-mail: kovacs.esztikati@gmail.com

Nagy Anna Berta, egyetemi hallgató, magyar-történelem OMA, Debreceni Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
E-mail: nagyannaberta@gmail.com

SOMOGYI SZILVIA, tudományos munkatárs, HUN-REN BTK Moravcsik Gyula Intézet
E-mail: szilvia.somogyi@gmail.com

Tóth Péter, PhD, címzetes egyetemi tanár, Miskolci Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
E-mail: peter.toth.3131@gmail.com

WINTERMANTEL BALÁZS, főmunkatárs, WJLF Soá és Kereszténység Kutatóintézet
E-mail: wintermantelb@gmail.com